

Ss. Cyril and Methodius University, Skopje
Blaže Koneski Faculty of Philology

JOURNAL OF CONTEMPORARY PHILOLOGY

Skopje, June 2024

Publisher:

Ss Cyril and Methodius University, Skopje
Blaže Koneski Faculty of Philology

Editor-in-chief at Blaže Koneski Faculty of Philology:

Vladimir Martinovski, Dean

Editorial Board

Elisaveta Popovska, editor-in-chief

Sonja Kitanovska-Kimovska

Anastazija Kirkova-Naskova

Iskra Tasevska Hadži Boškova

Kristina N. Nikolovska

International Editorial Board

Natalija Boronnikova, Perm State University, Russia

Eleni Bužarovska, Macedonia

Mohammad Dabir-Moghaddam, Alameh Tabataba'i Tehran University, I. R. Iran

Jean-Marc Defays, University of Liège, Belgium

Slobodanka Dimova, University of Copenhagen, Denmark

Daniela Dinca, University of Craiova, Romania

Victor Friedman, University of Chicago, USA

María Isabel González-Rey, University of Santiago de Compostela, Spain

Alice Henderson, University of Grenoble Alpes, France

Ewa Waniek-Klimczak, University of Łódź, Poland

Zlatko Kramarić, University of Osijek, Croatia

Christina Kramer, University of Toronto, Canada

Iwona Łuczaków, University of Wrocław, Poland

Marjan Markovikj, Ss Cyril and Methodius University, Macedonia

Wolfgang Motsch, University of Mannheim, Germany

Mila Samardžić, University of Belgrade, Serbia

Alla Sheshken, Moscow State University, Russia

Slavica Srbinska, Ss Cyril and Methodius University, Macedonia

Vanna Zaccaro, University of Bari, Italy

Proofreading:

Iskra Tasevska Hadži Boškova

Printed by:

Mar-Saž, Skopje

Print run:

100

ISSN 2545-4765 (print)

ISSN 2545-4773 (electronic)

© Blaže Koneski Faculty of Philology, Skopje, 2024

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

СОВРЕМЕНА ФИЛОЛОГИЈА

Скопје, јуни 2024

Издавач:

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

Уредник на издавачката дејност на Филолошки факултет „Блаже Конески“:

Владимир Мартиновски, декан

Редакциски одбор

Елисавета Поповска, главен уредник
Соња Китановска-Кимовска
Анастасија Киркова-Наскова
Искра Тасевска Хаџи Бошкова
Кристина Н. Николовска

Меѓународен редакциски одбор

Наталија Бороникова, Универзитет во Перм, Русија
Елени Бужаровска, Македонија
Ева Ваниек-Климчак, Универзитет во Лоѓ, Полска
Марија Изабел Гонзалес, Универзитет во Сантијаго де Компостела, Шпанија
Мохамад Дабир-Могатам, Универзитет Аламех Табатаба'и во Техеран, Иран
Жан Марк Дефаји, Универзитет во Лиеж, Белгија
Слободанка Димова, Универзитет во Копенхаген, Данска
Даниела Динка, Универзитет во Крајова, Романија
Вана Сакаро, Универзитет во Бари, Италија
Златко Крамарик, Универзитет во Осиек, Хрватска
Кристина Крамер, Универзитет во Торонто, Канада
Ивона Лучкув, Универзитет во Вроцлав, Полска
Марјан Марковиќ, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје, Македонија
Волфганг Моч, Универзитет во Манхајм, Германија
Мила Самарџиќ, Универзитет во Белград, Србија
Славица Србиновска, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија
Виктор Фридман, Универзитет во Чикаго, САД
Алис Хендерсон, Универзитет во Гренобл, Франција
Ала Шешкен, Московски државен универзитет, Русија

Јазична редакција:

Искра Тасевска Хаџи Бошкова

Печат:

Мар-саж, Скопје

Тираж:

100

ISSN 2545-4765 (печатена верзија)

ISSN 2545-4773 (електронска верзија)

© Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2024

Република Северна Македонија
Министерство за култура

Овој број на списанието е објавен со поддршка од
Министерството на култура на Република Северна Македонија

Table of contents

Содржина

Linguistics

Barbora Tomečková

Macedonian Language and its Ausbau and Abstand Dimension Applied to Constitutional Law

Барбора Томечкова

Македонскиот јазик и димензиите *аусбау* и *абстѿанд*, применети на уставното право

7

Olga O'Toole

Rhetorical Strategies in Poland's Women's Strike: The Diffusion of Semiotic Disobedience Through Protest Banners and Signage

Олга О'Тул

Реторички стратегии во текот на штрајкот на жените во Полска: дифузија на *семиотичка нејослушност* преку протестни банери и обележја

15

Oleksandr Kapranov

Self-Mentions in Climate Change Discourse by King Charles III

Олександр Капранов

Самоупатувањата во дискурсот за климатските промени на кралот Чарлс III

29

Anastazija Kirikova-Naskova

Влијанието на фонетската обука врз перцепцијата на англиските вокали

Anastazija Kirikova-Naskova

The Effect of Phonetic Training on the Perception of English Vowels

47

Katarina Gjurgevska Atanasovska, Nikolche Mickoski Enhancing Emotional Intelligence in Interpreting Students: Possibilities and Perspectives	
Катерина Ѓурчевска Атанасовска, Николче Мицкоски Поттикнување на емоционалната интелигенција на студентите по толкување: можности и перспективи	71
Literature	
Деспина Ангеловска Уметност или разонода? Комедиите на Јасмина Реза Отаде етикетите	
Despina Angelovska Art or Amusement? The Comedies of Yasmina Reza Beyond the Labels	85
Весна Мојсова-Чепишевска За „малата“ антологија на македонската поезија во книгата „Варшава го исцртува Скопје“	
Vesna Mojsova Ćepiřevska On the “Small” Antology of Macedonian Poetry in the Book “Warsaw Draws Skopje”	101
Reviews	
Соња Китановска-Кимовска Наставата во пандемија, инспирација за промени	
Sonja Kitanovska-Kimovska Teaching in Pandemic Times, Inspiration for Change	111
Ведран Диздаревиќ Опасни и заводливи приказни	
Vedran Dizdarevikj Dangerous and Seductive Stories	115

MACEDONIAN LANGUAGE AND ITS AUSBAU AND ABSTAND DIMENSION APPLIED TO CONSTITUTIONAL LAW

Barbora Tomečková

Department of Constitutional Law and Political Science

Masaryk University

468668@mail.muni.cz

The article discusses the concepts of Ausbau and Abstand languages and their application to the Macedonian language. It outlines the instances when Macedonian can be seen as Ausbau or Abstand language. At the same time, it also deals with the level of law, specifically with the branch of constitutional law, and shows that the five main reasons for enshrining the language in the Constitution of North Macedonia (national identity, dominance of language, protection of language, consolidation of sovereignty and consolidation of the language in international relations, and foreign policy) correlate precisely with these sociolinguistic concepts. It therefore concludes that it is possible to link certain reasons for enshrining a language as a norm of constitutional law to whether Macedonian is viewed as an Ausbau or Abstand language. The paper contains a classification of these reasons for constitutional regulation based on these two concepts.

Keywords: Macedonian language, Ausbau/Abstand languages, applied sociolinguistics, law, constitution

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ДИМЕНЗИИТЕ *АУСБАУ* И *АБСТАНД*, ПРИМЕНЕТИ НА УСТАВНОТО ПРАВО

Барбора Томечкова

Катедра за уставно право и политички науки

Масариков универзитет

468668@mail.muni.cz

Во статијата се анализираат концептите за јазиците *аусбау* и *абстџанд*, како и нивната примена во македонскиот јазик. Аргументите посочуваат дека македонскиот јазик може да биде третиран и како јазик *аусбау* и како јазик *абстџанд*. Истовремено, статијата го разгледува правниот контекст, поконкретно уставното право и ги посочува петте причини за вметнување на јазикот во Уставот на Република Северна Македонија (национален идентитет, доминација на јазикот, заштита на јазикот, консолидирање на сувереноста на јазикот во меѓународната сфера и во надворешната политика), коишто се во корелација токму со овие социолингвистички концепти. Во статијата се заклучува дека е можно да се откријат одредени причини за вметнување на македонскиот јазик како нормиран стандарден јазик во уставното право, според тоа дали македонскиот јазик се толкува како јазик *аусбау* или како јазик *абстџанд*. Во статијата е направена класификација на овие пет причини за уставна регулација, согласно со овие два концепта.

Клучни зборови: македонски јазик, јазиците *аусбау/абстџанд*, применета социолингвистика, закон, устав

1 Introduction

The issue of language perception and law, not only at the theoretical level but also at the practical level, has recently come to the forefront. Because of various concepts such as national identity, constitutional identity or sovereignty, interdisciplinary research into language and law is possible thus giving valuable insights into this underexplored field.

This article, which tries to connect sociolinguistic categories and constitutional law, considers this context, more specifically, the Ausbau and Abstand language concepts and their application to the Macedonian language on constitutional level. During my studies, I have noticed that the reasons for enshrining language in constitution, rooted in historical, social, and political contexts, often correlate with the relationship or the position of the enshrined language to others. In the case of Macedonian language, it is a position primarily vis-à-vis Bulgarian, but also other languages. Since Macedonian is still perceived as the subject of conflicting debates, I therefore assume that the given positions will be more visible here than in the case of other languages.

The aim of the article is to apply the concept of languages such as Ausbau and Abstand onto Macedonian and then to classify the reasons for enshrining the Macedonian language in the Constitution of the Republic of North Macedonia (hereinafter referred to as the “Macedonian Constitution”), more specifically, whether they are more related to the view of Macedonian as an Ausbau or Abstand language.

The methods used in the article are primarily theoretical, connected with the analysis of selected concepts from the field of sociolinguistics and law and their application to the Macedonian language. The article attempts to answer the following research question: Can Macedonian be classified as a language of the Ausbau- or Abstand-type and then, based on this classification, could this be used for sorting out the reasons for its enshrining in the Macedonian Constitution?

The structure of the work is sequential. After a brief presentation of the concepts of Ausbau and Abstand languages, they are applied to the Macedonian language in order to conclude whether it is possible to interpret the language in this way. Subsequently, in the second part of the article, which view the topic from the legal perspective, present the reasons for enshrining the Macedonian language in the Macedonian Constitution are presented. Finally, those reasons are classified according to whether they are related to the position of Macedonian as an Ausbau or Abstand language.

2 Basic Introduction of Ausbau and Abstand Languages

The terms Ausbau and Abstand languages are closely related to the process of language planning by which language idioms can be classified in sociolinguistics. Both of these concepts, which can also be referred to as Ausbausprache and Abstandsprache, were introduced in sociolinguistics by Kloss (1967: 29) – the basis of these concepts stems from the problem of the distinction between language and dialect, understood as relational concepts.

According to Tosco (2008: 1), the first concept, Ausbausprache or Ausbau-type languages, can be understood as a human product. Kloss (1967: 29) explains that this term is based on the reshaping of language. At the same time, he argues that the transformation of language must be deliberately distinguished from the term development, as this could lead to misunderstanding. In his view, reshaping is aimed at deliberate language planning, and such reshaping cannot be regarded as naturally occurring. Hence, the Ausbau language can be considered a language variety that is a separate language for political, cultural, social or historical reasons (Trudgill 2014: 37). Tripathi (2016) also rightly states that differentiation of languages that are mutually

intelligible serves as a tool for building national identity and can be encountered when different nationalities or ethnicities attempt to differentiate. Straightforward examples of Ausbau-type languages are Czech and Slovak. According to Fasold (2005: 698), Ausban-type languages are also Norwegian, Swedish (and perhaps) Danish since these languages are so close that, if they were not transformed, they would be in a standard-dialect relationship.

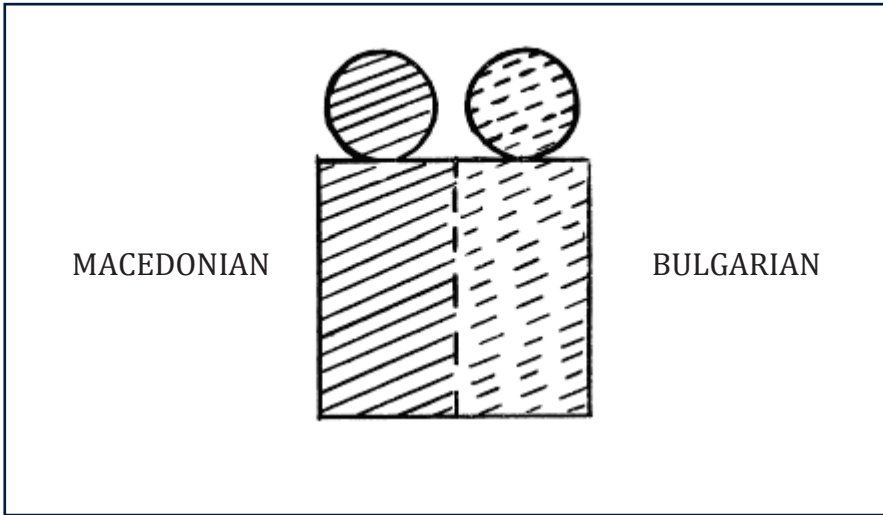
The second concept is *Abstandsprache*. The defining feature of the term *Abstandsprache* or *Abstand-type languages* as languages is the criterion of distance. This distance is furthermore understood as an internal distance not a geographical distance (Kloss 1967: 29). Dovalil (2007) calls this distance the mutual structural distance. A good example of a language characterised by this linguistic distance is Basque. According to Trudgill (2014: 37), Basque can be considered an isolated language that is extremely distant from all other languages and the languages of its geographical neighbours – as a result, Basque's status can be said to be based solely on linguistic grounds. Kloss (1967: 29) states that linguists must resolve the dilemma of which dialects are to be seen as separate and which appear as a cluster of dialects forming a kind of indivisible linguistic unit. Therefore, as a linguistic concept, it includes criteria for measuring the distance between the languages.

The relationships between these concepts are explained by Dovalil (2007), who affirms that 1/5 of languages can be classified according to both criteria at the same time, for example, the Slovene language can be understood as an Ausbau language in relation to Czech, but as an *Abstand* language in relation to Finnish. In addition, he maintains that it should be remembered that languages that cannot be classified as *Abstand* do not immediately imply an exclusive classification as Ausbau, an example of this being the polycentric languages.

3 Applying the Concepts to Macedonian

Dovalil (2007) argues that one of the fundamental criteria for determining language distance –but never the only one – is elaboration. To classify languages only according to this point of view, especially Macedonian in relation to Bulgarian, is both politically and socially sensitive. He states that the decision on the status of Macedonian as an idiom, which should also be an independent language, is based on political views, which have a basis in power-political processes with linguistic arguments being left aside. Through such processes, the elaboration is then purposefully and systematically increased even for political purposes. This is typical for the question of national identity, which is based on differences in languages, which is precisely the case with Macedonian (Dovalil 2007).

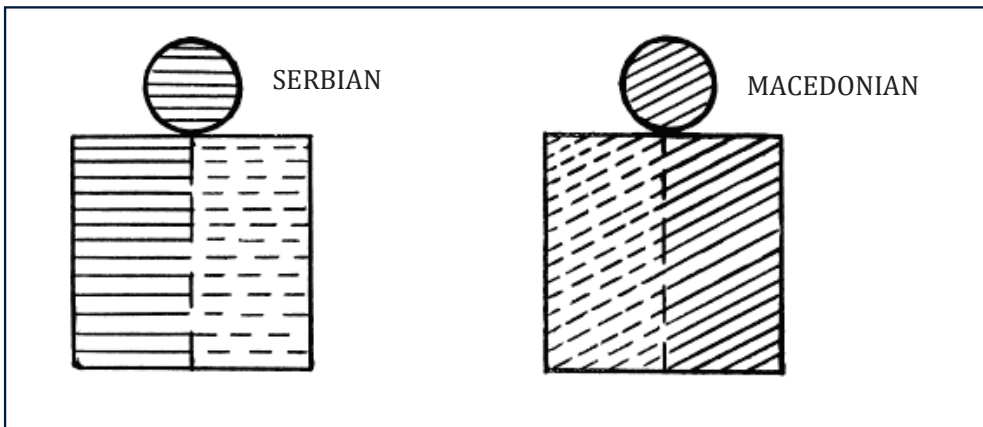
It is therefore important not only to look only at elaboration, but to assess it in the context of other influences. Thus the elaboration, the linguistic arguments, and historical development form a sufficient basis for Macedonian to be understood as a separate language. Based on such argumentation and perspective, Macedonian a language of the Ausbau-type language, as illustrated in Figure 1.

Figure 1. Macedonian language in relation to Bulgarian language (Ausbau)
(Based on Kloss 1967:32, modified)

Dovalil (2007) also thinks of Czech and Slovak as Abstand languages. Similarly, it would be possible to think of Macedonian in this way as well. The examples he gives show that Slovak can be considered an Abstand language in relation to Finnish. In this way, the relationship between Macedonian and Finnish can also be classified as Abstand-type languages.

If we would like to stay in the same language group, we can also find such a relationship between Macedonian and Serbian, for example, from a micro perspective. Although some similarities can be found between the two languages, there was no need to distinguish the two languages from each other culturally or politically, as is the case with Macedonian and Bulgarian. Kloss (1967: 32), for instance, works with a similar scenario when he explains the relationship between German and Dutch as languages of the same group. Based on his scheme, the relationship of these languages as languages of Abstand-type is presented in Figure 2.

Figure 2. Macedonian language in relation to Serbian language (Abstand)
(Based on Kloss 1967:32, modified)

We might conclude from the above that the Macedonian language can be perceived as an *Ausbau*-type language (for example, in relation to Bulgarian), but also as an *Abstand*-type language (in relation to Serbian, as a language of the same language group, but also in relation to Finnish, as a language of a different language group).

4 Constitutional Law and Reasons for Enshrining in the Macedonian Constitution

Within the context of the constitutional law, it is necessary to list the reasons that lead to enshrining a language in the constitution and to be able to classify them according to sociolinguistic concepts.

The listed reasons to enshrining a language at a constitutional level are connected with Article 7 of the Macedonian Constitution and its amending Amendment V. According to the currently effective version of the Macedonian Constitution, the Article establishes the status of the Macedonian language as an official language and proclaims its use in international relations. Determining the general reasons that led to the adoption of the provision in the Constitution, Tomečková (2022: 38–41) concludes that the most important reasons why states resort to enshrining language in the constitution are based on the aspects of the relationship between the constitutional law and the state's adopted model of language policy.

The author of these models is Schmidt (1998: 38–39), who concluded that the models adopted would always be the result of a conflict between national or ethnic groups in a state. These conflicts are thus conditioned by the equality of nations (or ethnicities) and nationalism in the state. These two phenomena are then manifested (not only, but mainly) in relation to law as: (a) a national identity, or (b) the equality of nations and their languages in the state or the dominance of one nation and its language over others.

Therefore, in the case of the Republic of North Macedonia, the national identity and the dominance are two of the five main reasons for enshrining the Macedonian language in the Macedonian Constitution. The two reasons can also be connected with the historical, social, and political context. When it comes to the national identity of the Macedonians, this key reason for enshrining a language is to strengthen the national identity which was (and still is, although less intensively) denied by Bulgaria or Greece. Regardless of the dominance of Macedonian, it is consolidated to have a dominant position on the territory of the country (Tomečková 2022: 76). For the other three reasons we have to look at the historical, social, and political context and their connection to controversies associated with Macedonian. The fourth reason includes the protection of the language. This is derived from the issue of enshrining national identity and in an effort to maintain the place of Macedonian in the linguistic world. The fifth reason is the consolidation of sovereignty, which is the result of efforts to avoid various claims by Bulgaria and/or Greece. The last reason is the consolidation of the language in international relations and foreign policy, which is explicitly stated in the Macedonian Constitution.

4.1 Combining the Concepts of *Ausbau* and *Abstand* with the Constitution regulation of the Macedonian Language

From a sociolinguistic point of view, these five main reasons for enshrining the Macedonian language in the Macedonian Constitution can be further divided according to whether we view the Macedonian language as *Ausbau* or *Abstand* (see Table 1).

If we look at the Macedonian language as an *Ausbau* language, we look at the reasons that

are based on the elaboration of the Macedonian language in relation to another related language. Thus, national identity, language protection, and sovereignty can be included in the Ausbau concept. All these reasons, in fact, from a linguistic point of view (but in fact also from a social, historical or political scientific point of view), stem from the controversies that are mainly associated with Bulgaria and Greece. The premise of these reasons is that although linguistically Macedonian and Bulgarian are very close, they are two separate languages.

In the case of viewing the Macedonian language as an Abstand language, the reasons for this phenomenon can be attributed to dominance and consolidation of its place in the international and foreign policy. The reason for dominance stems from the enshrining of the dominant position of the language within the state. Considering the second official language of the Republic of North Macedonia, i.e. Albanian, the reason cannot be found to stem from the necessity to distinguish one language from another on the basis of elaboration. The same is the case with the North Macedonia's **own** foreign and international policy.

A partly different point is the view of Macedonian in the framework of the **common** foreign and international policy (i.e., for example, in the case of the accession of North Macedonia to the European Union), when Macedonian should be seen as an Ausbau language. Indeed, the political context of the emergence of this language, already mentioned several times, would influence its use in other policies.

Table 1. Classification of reasons based on the Ausbau and Abstand concepts

Ausbau	Abstand
national identity	dominance of language
protection of language	international relation and foreign policy
consolidation of sovereignty	

5 Conclusion

The article focuses on the connection of the sociolinguistic concepts of Ausbau and Abstand languages in relation to Macedonian and the reason for its enshrining in the Macedonian Constitution.

First, the concepts of Ausbau and Abstand of languages are briefly introduced; these were then applied to the Macedonian language. I came to the partial conclusion that Macedonian can be considered a language of both Ausbau and Abstand, and the reasons for enshrining it in the Constitution could accordingly be classified. The analysis of the five main reasons behind the enshrining of the Macedonian language in the Macedonian Constitution from a historical, social and political point of view was discussed in detail. These five main reasons include national identity, dominance of language, protection of language, consolidation of sovereignty, and consolidation of the language in international relations and foreign policy. They can be classified according to whether they result from viewing Macedonian as an Ausbau or Abstand language. It was concluded that we can connect three reasons (national identity, protection of language

and consolidation of sovereignty) with the Ausbau concept, and two reasons (dominance of language and consolidation of the language in international relations and foreign policy) with the Abstand concept. However, it is necessary to remember that a distinction must be made between one's own and common foreign policy, as the position of Macedonian between the concepts of Ausbau and Abstand can change.

As a final point, it should be noted that similar reasons in other states would not always be classified in the same way. Such sorting always needs to be approached individually according to the context behind the reasons for enshrining, which opens up a possibility for other languages to be further classified in a similar manner.

Bibliography

- Schmidt, R. (1998). The politics of language in Canada and the United States: explaining the differences. In Ricento, T., Burnaby, B. (eds). *Language and Politics in the United States and Canada: Myths and Realities*, London: Routledge.
- Tomečková, B. (2022). *Jazyk jako norma ústavního práva na Balkáně se zaměřením na Severní Makedonii*. MA Thesis. Masarykova univerzita, Brno.
- Dovalil, V. (2007). Jazyk typu ausbau – jazyk typu abstand [online]. In Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds). *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Available from: <https://www.czechency.org/slovník/JAZYK%20TYPU%20AUSBAU%20%E2%80%93%20JAZYK%20TYPU%20ABSTAND> [Accessed: March 4th 2024].
- Fasold, R. W. (2005) Waking Languages [online]. *Cascadilla Proceedings Project*. Available from: <http://www.lingref.com/isb/4/055ISB4.PDF> [Accessed: March 3rd 2024].
- Kloss, H. (1967) 'Abstand Languages' and 'Ausbau Languages' [online]. *Anthropological Linguistics*, 9 (7): s. 29–41. Available from: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4896870/mod_resource/content/1/Kloss%2C%20Abstand%20Languages%20and%20Ausbau%20languages.pdf [Accessed: March 5th 2024].
- Tosco, M. (2008). Introduction: *Ausbau* is everywhere! [online]. *De Gruyter Mouton*, 2008(191):1–16. Available from: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/IJSL.2008.021/html> [Accessed: March 8th 2024].
- Tripathi, K. (2016). On Ausbausprachen and Abstandsprachen: How do you define a language? [online]. *Unravelling*, 8. Available from: <https://unravellingmag.com/articles/ausbausprachen-abstandsprachen-define-language/> [Accessed: March 10th 2024].
- Trudgill, P. (2014). Glocalisation and the Ausbau sociolinguistics of modern Europe [online]. In Duszak, A., Okulska, U. (eds). *Speaking from the margin: global English from a European perspective*. Frankfurt: Peter Lang. Available from: https://www.researchgate.net/publication/254417405_Glocalisation_and_the_Ausbau_sociolinguistics_of_modern_Europe [Accessed March 12th 2024].

**RHETORICAL STRATEGIES IN POLAND'S
WOMEN'S STRIKE:
THE DIFFUSION OF *SEMIOTIC
DISOBEDIENCE* THROUGH
PROTEST BANNERS AND SIGNAGE**

Olga O'Toole

Institute of English Studies

Department of Linguistics

Jagiellonian University in Krakow

olga.otoole@uj.edu.pl

This paper presents an exploration of the dynamics of contemporary protest movements in the digital age, focusing specifically on the Women's Strike protests in Poland. Through its application of sociological diffusion theory, the study investigates the ways in which these movements adopt and adapt protest strategies through the lens of semiotics, language, and cultural references in the context of the Internet's influence. By drawing on various sources, including social media, the paper examines the role of hashtag activism, metaphor, profanity, and cultural tropes in shaping the discourse and symbolic expression of dissent. The globalisation of protest, particularly through the use of English as a *lingua franca*, is highlighted as a significant aspect of the evolving protest rhetoric in the Polish Women's Strikes that took place in the years 2016, 2020, and 2021. The analysis reveals a new wave of semiotic disobedience that utilises the linguistic strategies of expressions in English, pejorative language and metaphor to communicate a socially significant message, symbolizing a broader, global political discourse of equality and solidarity that transcends geographical boundaries. This study contributes to the understanding of contemporary protest formations and their diffusion in the digital age, emphasizing the transformative quality that language has in the face of national protest.

Keywords: diffusion theory, discourse, semiotic disobedience, protest

РЕТОРИЧКИ СТРАТЕГИИ ВО ТЕКОТ НА ШТРАЈКОТ НА ЖЕНИТЕ ВО ПОЛСКА: ДИФУЗИЈА НА СЕМИОТИЧКА НЕПОСЛУШНОСТ ПРЕКУ ПРОТЕСТНИ БАНЕРИ И ОБЕЛЕЖЈА

Олга О'Тул

Институт за англиски студии

Катедра за лингвистика

Јагелоњски Универзитет во Краков

olga.otoole@uj.edu.pl

Оваа статија претставува студија на динамиката на современите протестни движења во дигиталната ера и се фокусира, поконкретно, на протестите за време на Штрајкот на жените во Полска. Со примена на социолошката теорија на дифузија, статијата ги проучува начините на кои овие движења прифаќаат и прилагодуваат протестни стратегии низ призмата на семиотиката, јазикот и културните референции, во контекст на влијанието од интернетот. Црепјки податоци од повеќе извори, меѓу кои се и социјалните медиуми, статијата ја истражува улогата на хаштег-активизмот, метафората, вулгарноста и културните обележја во обликувањето на дискурсот и во симболичното изразување на незадоволство. Глобализацијата на протестот, особено преку употребата на англискиот јазик како *лингва франка*, е нагласена како значаен аспект на протестната реторика којашто се развива за време на Штрајкот на жените во Полска, кој зема замав во 2016, 2020 и во 2021 година. Анализата открива нов бран семиотичка непослушност, којашто применува лингвистички експресивни стратегии на англиски јазик, како и пејоративен јазик и метафора за да се пренесе општествено важна порака. Таа претставува симбол на поширокиот глобален политички дискурс на еднаквост и солидарност, коишто ги преминуваат географските граници. Оваа студија дава свој придонес за разбирање на современите протестни формации и на нивната дифузија во дигиталната ера, нагласувајќи го преобразувачкиот квалитет што го поседува јазикот во форма на национален протест.

Клучни зборови: теорија на дифузија, дискурс, семиотичка непослушност, протест

1 Introduction

Global protests as a semiotic model of civil disobedience have changed since protests began. From *my body, my choice* ('*moje ciało, mój wybór*') to *PiS¹ off, fuck off* (translation from the Polish '*wypierdalać*'), *fuck the government/Law and Justice party* (translation from the Polish '*jechać PiS*') and *Kaja the imposter*, the language of Polish protest has undergone transformation, as well, carrying with it semiotic significance. Not only has it taken on the sphere of youth language, creating a larger window of acceptance of vulgar expressions or profane language in public space, but it also draws heavily on well-known tropes and icons in pop culture to spread a message and create an inclusive culture. Although this is nothing new to social movements of protest, the particular notion of *semiotic disobedience* (Katyal 2006; Piekot 2016; Steciąg 2019) presents a field for analysis, within which the first stages of the diffusion of particular protest rhetoric is very recognizable (Chabot 2006; Chałupnik and Brookes 2002; Kloch 2022). This, in addition to the hashtag activism that has seen a natural global spread as a method of both civil rebellion and consciousness-raising (Bonilla and Rosa 2015), demonstrates a rapid-fire diffusion process, by which new means of protest are reaching Global scales, however through which it might be difficult to discern the germination point of certain protest strategies.

The concept of diffusion theory will be central to this paper, as the way that movements of public dissent take place signifies a widening berth of rhetorical protest methods entering the discourse from the West, and is indicative of a social evolution that the Internet has aided, the dissemination of discourses, as well as what has been deemed successful on the protest front. I aim to demonstrate that the Women's Strike protests in Poland (which took place in 2016, as well as between 2020 and 2021) have taken much from the American protest movements, such as The Women's March on Washington (2017) and the Black Lives Matter movement (2014 to the present) to contain the stance that has been viewed as successful in promoting equality and subjected institutionalised discrimination (in this case sexism and racism) to criticism on both local and global levels. The concept of diffusion will be used to present how Poland, as a local site, has taken from more recent protest rhetoric seen in the West, which is located within rhetoric that uses the Internet and symbols of youth culture to disseminate socially significant messages.

What is novel in the way that protest tactics and strategies have evolved is their application of different, bolder rhetorical strategies as a method of demonstrating strong disagreement with government rulings, in this case, the tightening of abortion bans. This paper aims to show the pertinence of understanding the important role of semiotics in the transnational treatment of the subject of social movement.

1.1 Theoretical considerations

In modernity, the Internet has changed what is possible for online users to achieve, providing widespread access to strategies exemplified in other national or cultural contexts. The term *diffusion* has been defined in social theory as what Simmons, Dobbin, and Garrett (2006: 787) have stated to be "[i]nternational policy diffusion occurs when government policy decisions in a given country are systematically conditioned by prior policy choices made in other countries."

The concept of transfer of an object from *transmitter* to *adopter* (in this case, of protest repertoire used) is equally important in the discussion of protest methods and diffusion.

---

1 PiS or PIS is an acronym for Prawo i Sprawiedliwość, ('Law and Justice'), a right-wing populist and national-conservative political party in Poland.

There is a problem with looking for cultural and structural similarities between the so-called transmitters and adopters, because it underestimates the importance of collective identity in getting movements going.

Four types of diffusion processes have been named, including *reciprocation*, *accommodation*, *adaptation*, and *contagion*, and what is known as *classical diffusion theory* assumes that diffusion proceeds from stage to stage until an innovation is either implemented or rejected, and this takes place in the following stages. Each of these stages has been described within the context of current semiotic trends, as well:

1. *The knowledge stage*, in which the potential adopter becomes aware of an innovation for the first time (such as through the mass media) (Chabot 2002). The question of whether the initial awareness motivates a potential adopter (in our case, the protesters on the Polish Women's Strikes of 2015 and 2020/2021) to seek more knowledge on the innovation that is called into question. During this stage, the formation of either a favorable or unfavorable attitude towards innovation is recognised; in the case of the use of hashtag activism and semiotic stances for movements to bring about change, the one in question has been viewed positively, for it is a tool that is readily available and ubiquitous, and also tends to breach the grasp of censorship.
2. *The persuasion stage* regards the process by which a potential adopter interacts with interpersonal networks (trustworthy opinion leaders) in order to acquire information about both the attributes and faults of the innovation as well as the processes that surround it. Here, I deem this stage as lacking necessity in the case of the strategies used during the Women's Strikes protests in Poland, as the online space leaves very little space for persuasion in the face of opposition of oppression. This can be considered to be melded with the decision stage.
3. *The decision stage*, which is the adoption or rejection of the process (Chabot 2002). Here I argue that this may be undertaken subconsciously, through the observation and adoption of a wave of trends that are linked to universal methods of discursive practice.
4. *The implementation stage*, which is the translating of a new idea into actual practice. In the case of the semiotic methods of carrying out protest and social movements, this is most visible through the hashtag activism, meme activism and utilisation of social media to spread awareness globally (Chabot 2002).
5. *In the confirmation stage*, the adopting group reassesses whether the innovation meets expectations and either decides to prolong or discontinue implementation (Chabot 2002). This is also visible in the prolonged effect of online and semiotic protest tactics that take place on the ground.

These observations have been based on what is known as classical diffusion theory, which posits that diffusion follows regular patterns. This following of regular patterns, however, is not the case when it comes to the diffusion of protest rhetoric in the Women's Strikes and women's protests of Poland, similarly to what Chabot (2002) observed when looking at the influence of the Gandhian repertoire on the Civil Rights Movement in the United States. Although what is currently observable in the public sphere, both locally and globally, constitutes something quite new as of today and presents new material on quicker diffusion that takes place from the West and transfers onto more local scenes with the help of the internet.

1.2 Diffusion in the contemporary world

The concept of diffusion, although used to illustrate the impact of the Gandhian peaceful protest movements on the civil rights movement (Chabot 2002), is still very much applicable in the 21st-century perceptions of protest and what has impacted the way that they arise and develop. Protest and social movements are seen to bring about “the emergence of new collective identities” (Della Porta 2013: 11). One may consider the globalisation of movement rhetoric as intrinsically involved in the process:

While a traditional class discourse and an ideological vision of the Left were problematic given domestic but also transnational trends, the movements contributed to the spreading of an alternative language, bridging social and cultural concerns. In action, during the protest campaigns, a new “spirit” emerged, giving rise to a sense of empowerment that often lasted beyond the campaigns. Contentious politics contributed, in this way, to the reshuffling of political cleavages and the emergence of new norms – although with different degrees of success as latecomers rode the protest wave. (Della Porta 2013: 11)

In the current digital age, protest has taken upon itself the dispersion of ideas and manifestations of collective thought in a much different form than what has been currently known. The current state of protest is very much interdiscursive (van Dijk 1996; Wodak and Meyer 2009), referring to the various tropes and rhetorical memos that are available to the public, and understood within cultural bounds, metaphorical in their message and available to the workings towards a certain goal (Wiggins 2019).

Of course, the West has been seen to dominate in the area of pop culture, including the dominance of the English language as a cusp of authority in the field of protest discourses and semiotic types, yet the status of English as a *lingua franca*, or as a global language, also makes these discourses and actions more accessible on the global scale (Melitz 2016; Pennycook 2009). Individuals are now able to demonstrate more power than ever before, as they are equipped with social media and other communication technologies that amplify personalised messages across time and space without the assistance of organisations (Bennett and Segerberg 2012). This makes it easier for collective unification to take place and spread protest tactics.

Where diffusion in contemporary protest is concerned, the stages at which protest type is adopted occurs rather rapidly, and rather latches onto the already existing forms of manifestation, enriching them to work to the favour of the protesters, through interdiscursive practices which act to create a community and exclude the governing bodies which are seen as oppressors. I will demonstrate that this form of civil disobedience is enacted through several rhetorical means, which have been propelled into the public sphere on the example of the West.

In short, both offline and online protests, in their various forms, may be perceived as participation in the collective unity building with the social context of social movements of unrest against government acts or decisions, through pop culture (Bendyk 2012: 9–19). Diffusion also pertains to the methods of on and offline protests that have occurred within the last two decades.

1.3 Social semiotics and protest: A new civil disobedience

Social semiotics has been said to take on a social agenda and that “as society changes, new semiotic resources and new ways of using existing semiotic resources may be needed” (van Leeuwen 2005: 26). This concept is fundamental in light of the growing interdisciplinary character of research on social issues in sociolinguistics, as well as communication studies. According to van Leeuwen (2005: 2), “... social semiotics is not ‘pure’ theory, not a self-contained field. It only comes into its own when it is applied to specific instances and specific problems, and it always requires immersing oneself not just in semiotic concepts and methods as such but also in some other field.”

The literature on social issues and semiotics is rich in its development, including work on the process and effect of protest music in creating new discourses and the dynamics surrounding social issues, including racism, sexism, and homophobia (Richardson 2017). I refer to *semiotic disobedience* as an all-encompassing term for the treatment of the subject of the various visual and discursive strategies that are present in the protest movements of the women’s protests in Poland in 2016 and 2020-2021.

The social semiotics of protest have also undergone some study in the Polish context, with the anti-ACTA protests and what they entailed for a new type of protest agenda (Chałupnik and Brookes 2022; Nowak 2016), involving more social semiotic strategies through CMC. Despite this fact, the research regarding civil disobedience in the public sphere, where political turmoil is concerned, has not seen much work in the area of semiotic study in particular (DeCook 2018).

What van Leeuwen (2005) terms ‘semiotic resource’ is key to social semiotics, with its origins in the work of Halliday (1978: 192) who argues that language is a resource for “making meanings”. Not only language is used for communicative purposes (where in the case of protest, communicating specific ideas and communicating social thought come to mind), but other signs as well, including the visual production of metaphor, the use of images, facial expressions and gestures, and the use of discourse that is specifically associated with ideas and ideologies (van Leeuwen 2005).

Semiotics, as the study of signs, including linguistic signs, acts as a harbinger of identity formation, including collective identity (DeFina 2010), thus making a very powerful tool in bringing about change after protest. This makes way for the creation of discursive transformation that has in mind the rallying against social oppression in many societies. The case of Poland and the protests against bans on abortion are examples of how semiotic discursive means are utilised to strengthen the bonds of lay citizens to take a stand for change.

As illustrated in the points regarding semiotic development in culture, a new arena has emerged; one which propels and maintains vectors of social change. As a concept, semiotic disobedience can be compared to *semiotic democracy*, which “enables the audience, to a varying degree, to ‘resist’, ‘subvert’, and ‘recode’ certain cultural symbols to express meanings that are different from the ones intended by their creators, thereby empowering consumers, rather than producers” (Katyal 2006: 490–491).

Semiotic disobedience encompasses various visual, discursive, and artistic practices to express opposition to political action and human injustice. Similarly to the way that previous discussions on the issue of civil disobedience have focused on the necessity to challenge laws and governing decisions, younger generations speaking out against social injustice today seek to “alter existing intellectual property by interrupting, appropriating, and then replacing the passage of information from creator to consumer” (Katyal 2006: 491). Semiotic disobedience uses the intertextual plane to deliberately recreate intellectual property and symbols through

discursive expression. This can be seen in several examples in the West, which have been illustrated in section 2 below.

1.4 Women's March on Washington, *Black Lives Matter*, and the age of the Internet

On January 21, 2017, the Women's March on Washington took place, constituting a worldwide protest on the day after Donald Trump's inauguration to presidency, protesting not only against sexist statements made by the president, but also against the misogynist ideologies that lay behind his discourse. An estimated 5 million people took part in the marches all over the globe (Weber et al. 2018). The demonstration was held in opposition to the department and political positions of the then-president and its goals were to protect the rights and safety of women, the LGBTQ+ community, to uphold disability rights, and maintain racial equality, among others.

In their analysis, Weber et al. (2018) observed themes of unity, resistance, sexual symbolism, defining and critiquing of feminism and criticism of Trump as leading discourses in the protest rhetoric of the 2017 protests. They state that "although the main objective of the march was ostensibly to disseminate the message 'that women's rights are human rights', many protesters arrived bearing signs that suggested personalised interpretations of the protest march and their opposition to recently inaugurated President Donald Trump" (ibid: 2290). They also discovered metaphors of war within the discourse. The patterns demonstrate a similarity and even lead-in to the types of protest strategies that are presented in the Women's Strike protests in Poland. Other studies have shown that hashtag activism was a catalyst for change in the affective discursive rhetoric (McDuffie and Ames 2021).

In arguing that the Women's Strike movement in Poland has taken from various social movements that have taken on new forms, especially with the application of digital technologies and the Internet in aiding the formation of such, it is important to keep in mind other movements that spread their cause through the digital sphere.

Although the *Black Lives Matter* (BLM) Movement demonstrated some use of profanity in its protest discourse, what might be considered a rhetoric of peace was more pervasive. References to children's book such as Dr. Seuss were present at the Women's March on Washington in March 2016. Semiotic practices were visible in the online and offline domains where the BLM movement and protests were concerned, from the year 2014 to the present. As an example, Carney (2016) investigated the prominent and significant role that social media plays in the formation of social movements. The author demonstrates the use of "Twitter as an emerging public sphere and studies the hashtags "#AllLivesMatter" and "#BlackLivesMatter" as contested signs that represent dominant ideologies" (ibid: 180). Other studies have cited the importance of the Internet and social media in spreading awareness on racial injustice, encouraging people on the ground to take action, as well as spreading news about the events surrounding the protests (Cox 2017). The use of the hashtag was essential in expanding the framing of protest movements within an online and more global environment, and in current protests, other semiotic strategies related to youth culture in Poland are visible in the rhetoric, demonstrating a rapid transnational spread. The use of the Internet has been noted as a way to advance cyber-protest rhetoric, raising awareness of movements on a global level, due to the fact that protest discourse has been broadened on the whole (Mann 2018).

2 The Women's Strike in Poland

In 2016, Poland saw some of the largest protests ever to take place on a national scale. In 2020 and 2021, yet more records were beat, even with the Covid-19 pandemic under tow and a national lockdown set in place. In the case of what led to the 2020-2021 protests, the ruling of the constitutional tribunal to ban abortion in the case of the fetus having a [severe] disability or incurable illness (often meaning immediate death after birth). The ruling was brought about by the leaders of the Law and Justice party and stated that abortions in such cases are unconstitutional and thus a 1993 Act permitting abortion in the case of deformation or severe disability of the fetus being overturned. On October 22, 2020, a decision of 11-2 announced that such a ruling was justified on the grounds that human dignity and the fetal right to life be protected, as this was considered to be in line with the Polish Constitution. On the same day, street protests began to take place in various cities across Poland and continued throughout the weekend, and this is where the discourses were introduced. With a global pandemic in full swing, other strategies of protest were also implemented, again heavily semiotic in their enactment.

To link the diffusion model with modern protest strategies, I have drawn on examples taken from the photographs of protest signs found on an Instagram page called *Transparency z Protestów* ('*Picket signs from the protests*'). The ones chosen for the present analysis have been categorised to illustrate how semiotic disobedience takes place on various levels, including through the use of English as a global language, in part to attain a greater audience and wider global outreach, the use of metaphor to target the government as an oppressive system,² the use of vulgar expressions and profanity as an act of linguistic rebellion to symbolise breaking away from norms that might hold its users within the grasp of feeling socially controlled, and finally the category of cultural tropes which are representative of the large participation on the part of younger generations in the protests. The reference to cultural tropes in expression vary from the actual protest signs' reference to pop culture, to the use of memes on the internet as an act of online (computer-mediated discourse type) enactment of protest against the decisions of governing bodies.

The provided examples only offer a qualitative perspective on how a protest is being carried out in a digital age as considered by scholars in the field of computer-mediated communication and digital communication studies (Herring 2008). There were many such protest methods that would fit a semiotic model of analysis, including the strike symbol of the thunder bolt itself (hung on window panes of those in isolation during the pandemic), emblematic references to mythological figures, dance choreographies, and protest songs dispersed on various social media sites such as Instagram, Tik-Tok, and Facebook. The ones chosen for the purpose of the analysis have been categorised for their linguistic semiotic means and for what they communicate as far as expressiveness is concerned.

Semiotic examples and the incorporation of multimodal analysis to the investigation of analogous content are necessary to illustrate what I mean by the rendering of protest symbolism through linguistic and semiotic means, for one. Of course, these types of movements were not just adopted from the West, which is why it is difficult to place their advent in accordance with the linear pattern presented in the classical diffusion theory model. The anti-ACTA online

---

2 In sociolinguistic terms, these tactics or strategies are described as indirect, for they utilise pragmatic inference on the part of those interacting with the discourse to be interpreted in such a way that it is understood. However, as these rhetorical or discursive strategies may be described in their propensity to bring about change, they can be considered direct strategies of protest, yet novel in their presentation.

content that was published and proliferated by internet users was high on the social media agenda of the year 2012 (Nowak 2016; Szafraniec 2014).

The aim of the present paper is to investigate how the phenomenon of diffusion can be viewed as the way that current protest rhetoric takes from other movements that utilise the Internet and cultural symbolism to create a unified youth culture symbolism of uprising against oppression. This demonstrates a broader method of utilizing tactics which take from the current digital age and puts them to use in the protest environment. The examples taken into consideration for analysis have been annotated for the date that they were published on the Instagram page *Transparenty z Protestów*.

2.1 The globalisation of protest through English as a *lingua franca*

The English language is a manifestation of globalisation (Pennycook 2009). Some strategies of the use of English within the global protest repertoire occur through hashtag activism in the online sphere, or through the use of English catchphrases or slogans in the physical domain of the demonstrations on the streets. Of interest here are those examples taken from the protest signage found in the images online. Some examples of slogans in English have been enumerated in (1)–(6):

- (1) *Ah, I love the smell of POSRANY RZĄD in the morning!* (6.01.2023)
‘Ah, I love the smell of a SHITTY GOVERNMENT in the morning!’

Example (1) could be an indirect reference to the quote “I love the smell of napalm in the morning,” which comes from the iconic 1979 film *Apocalypse Now* directed by Francis Ford Coppola. This reference could possibly denote the harm that the government has caused Polish citizens.

- (2) *Boomers, go to hell* (4.01.2021)
- (3) *FriEND, girlfriEND, boyfriEND, Only jebanie PiSu I Konfederacji has no END.* (2.01.2021)
‘FriEND, girlfriEND, boyfriEND, only screwing PiS and The Confederation Party has no END.’
- (4) *Have Sex, Hate Sexism* (31.12.2020)
- (5) *Orgasms, not oppression* (31.12.2020)

Some of the choices made to use English in slogans reflect the importance of alliteration, which would not have been translatable in Polish. In other words, the alliteration would have been lost had the slogan been written in Polish, perhaps with something along the lines of *uprawiaj seks, znieńawidź seksizmu* (‘have sex, hate sexism’). Example 5 also uses the rhetorical strategy of alliteration to draw attention to the problem of the sexual oppression of women in Poland.

- (6) *What the PiS of shit* (25.12.2020)

The use of English as a global language in protest rhetoric is of interest in this case, as it showcases the globalisation of protest strategies, as well as a broadening of similar strategies that reflect transnational diffusion. Additionally, English protest signs (including those that incorporate code-switching between English and Polish) are symbolic of the generational divide between Millennials and Generation Z (Gen Z), and the older generations to whom more conservative rhetoric has been ascribed (Budzanowska-Drzewiecka 2010; Ożóg 2017; Przybylska 2009). It is additionally important to note that in the examples given above, the recurring themes of gender and sexuality are also expressed in English, although they refer to Polish realities of social oppression and the fall of the conservative political faction.

2.2 Metaphor and protest signage

A metaphor is “a figure of speech that implies comparison between two unlike entities, as distinguished from simile, an explicit comparison signaled by the words ‘like’ or ‘as’ ” (Encyclopaedia Britannica 2024: online). Lakoff and Johnson’s (1980) seminal study took the idea of the metaphor even further, applying it to a cognitive linguistic view, stating that human thought processes occur with reference to other phenomena in the world, making that metaphor is ever present in our everyday lives. They demonstrated that “metaphor is pervasive both in thought and everyday language” (Kovesces 2002: viii). This is also true of the rhetoric of protest, which utilises metaphor to illustrate social attitudes towards and evaluation of government actors. In the case of the following examples, Jarosław Kaczyński, the leader of the political faction PiS and Deputy Prime Minister at the time, and the conservative, religious organisation *Ordo Iuris* are mentioned³. In example (7), the term *kaczka* (‘duck’) refers to Kaczyński, who has been regarded as an ultra-conservative figure, as well as a symbol of the oppression of women (Marchlewska et al. 2017).

- (7) *Jesteśmy w zoo, że słuchamy kaczki?* (12.01.2021)
‘Are we at the zoo, and is that why we need to listen to a duck?’
- (8) *Wszystkim potrzebna szczepionka na ORDO IURIS* (13.01.2021)
‘Everyone needs a vaccine against ORDO IURIS’

Examples (7) and (8) use metaphorical references to Poland as a zoo, notably an uncomfortable, loud place and the organisation *Ordo Iuris* as a life-threatening virus. The reference to vaccinations could be an allusion to the scepticism towards COVID-19 vaccines that was associated more with conservative beliefs, but also reflects negative sentiment towards the organisation. These examples also illustrate the discursive tactics of protest in the context of the Women’s Strike protests that were taking place all over Poland.

2.3 Profanity in protest signage

Another rhetorical strategy found to play a role in the semiotic expression of rebellion and present in the 2020- and 2021-women’s protests taking place all over Poland is the novel strategy of profanity or so-called vulgar expressions as popular and marking protest slogans, which mark

³ The *Ordo Iuris* Institute for Legal Culture has been described as an independent legal think tank, which works to promote and protect the so-called “legal culture [in Poland] based on respect for human dignity and rights” (ordoiuris.pl).

a new strategy of rhetoric in the public sphere on such a scale, overall. Several examples of Polish slogans have been provided below as illustrations in examples (9)–(11).

- (9) *Wypierdalać* (7.11.2020)
'Fuck off'
- (10) *Jebać PiS* (7.11.2020)
'Fuck the Law and Justice Party'

The above examples (9) and (10) are classic examples of the rhetoric that represents the Women's Strike. This use of profanity has been noted as a strong affective response to the Law and Justice party's abortion laws, which were regarded as deeply anti-choice in their ideology. Example (11) refers to Jarosław Kaczyński's pet cat, which has been constructed by some protesters to be a hostage of the politician.

- (11) *Kot może zostać, rząd może wypierdalać* (30.12.2020)
'The cat can stay, the government can get the fuck out'

There has been much criticism of the language of the movement, which from a sociolinguistic perspective demonstrates that the emotive forms of such expressive language is used to communicate stronger messages, even in itself being used metaphorically.

Research on profanity in Poland has also made a connection between the formation of youth cultures through linguistic means and the age and gender of the participants in such (sub)-cultures (Mróz and Szulc 2009). This additionally demonstrates an evolution in the way that citizen anger is expressed where oppression and inequality are concerned, following the line of semiotic democracy, and transforming into an activist rhetoric that seems more radical in its underpinnings.

2.4 Cultural tropes in the discourse of signage

The final category of the analysis is that of the cultural references which have in mind both the community-building tactics mentioned earlier, as well as the exclusion of what has been named *dziadersi*, the Polish equivalent of 'Boomers' (Meisner 2002). This is particularly interesting, as it highlights a demographic of youth culture highly engaged in the women's protests. Youth culture, as represented in language, has been investigated from interaction perspectives, as well as from discursive points of view, demonstrating that age is a significant factor in co-constructing a sociolect that delineates people from older and younger generations (Ożóg 2017).

References to popular memes and Internet language include the examples (12)–(17):

- (12) *Kaja Godek morsuje w Jacuzzi* (28.01.2021)
'Kaja Godek goes winter swimming in a jacuzzi'

Example (12) is a reference to the phenomenon of winter swimming (or winter diving), which took off in popularity in the same winter that the protests were taking place. The activity has been known to represent a person's level of stamina. Here, it is suggested that Kaja Godek, a very recognizable pro-life activist, does not, in fact, go winter swimming. This could either be

a comment about her weight, as winter swimming is said to help a person burn more calories, or her lack of stamina.

- (13) *Jarek rzuć wszystko i wyjedź w Bieszczady* (7.01.2021)
 ‘Jarek, drop everything and go to the Bieszczady mountains’

Example (13) is an allusion to the meme which claims that when life becomes difficult, it is best to go to the Bieszczady mountains. The examples (14) and (15), demonstrate negative attitudes to the Law and Justice Party, denoting its members as old (either old enough to remember cooking sausages in a kettle or old enough to not understand memes).

- (14) *PiS gotuje parówki w czajniku* (7.01.2021)
 ‘PiS cooks its sausages in an electric kettle’
- (15) *PiS nawet memów nie rozumie* (27.12.2020)
 ‘PiS doesn’t even understand memes’

These examples demonstrate the youth discourse present in the protest strategies, namely those that draw on computer-mediated communication and digital discourses, in order to build community with fellow Polish protestors. They also demonstrate more global references to encompass the globality of the issues that are contested. In the discourse of the analysed protest signage, references to pop songs and popular tropes from pop culture are also presented. The indirect reference to popular memes in online discourse, movies, songs, and computer games are among the various strategies used by the protestors, as shown in example (16), which marks the generational difference between the targeted politicians and the protestors, through the reference to Britney Spears. The reference to Jarosław Kaczyński in example (17) is expressed in tandem with reference to pop culture, namely, knowledge of the popular song “Hit the Road Jack” by Ray Charles.

- (16) *PiS you are toxic* (8.01.2021)
- (17) *Hit the road, duck and don't you come back no more* (11.12.2020)

These examples are only a few which demonstrate the references to popular culture made in the protest discourse, which in turn leads to a demographic of more young people taking part in the protests. It shows another interesting turn in the protest rhetoric strategies, which were already seen in the Black Lives Matter movement (2014-present) and partially in the Women’s March on Washington discourses (2016/2017).

3 Conclusions

The presented analysis, in its application of diffusion theory to the understanding of new models of protest, has attempted to demonstrate the proliferation of social movements across the world from a global perspective and a widening, global political discourse of equality and solidarity through the aid of computer-mediated communication. This is an important aspect for twentieth-century work on the subjects of protest, movements, and social responsibility to consider. The protest strategies of the Polish, Women’s Strikes of 2016, 2020 and 2021 were not

novel in protests in the United States, demonstrating a convergence of methods by which public dissent is exercised. As a concept, semiotic disobedience presents specific discursive strategies by which public unrest is signified.

The strategies of expressing semiotic disobedience named in the presented paper, albeit only based on text, demonstrate a new wave of even stronger social unrest present in various discourses of protest globally. It is, however, especially visible in the context of the Women's Strikes protests. The fact that these types of protest strategy occur in various places of the globe tie in the role of social diffusion as a process of disseminating action on a larger scale.

Such effects of the waves of protest formation through diffusion are visible in the proliferation of protest rhetoric and tactics of opposition against the government that glean symbols of youth culture from the Internet, including youth-laden discursive devices (such as a wider acceptance of vulgar language in the public sphere) and pop culture symbols. The protest stances have visibly taken on a more symbolic dimension, even when language is more expressive, radical, and, in some instances, of a perceivably aggressive nature.

Bibliography

- Bamberg, M., De Fina, A., and Schiffrin, D. (2011). Discourse and identity construction. In (Eds.) S.J. Schwartz, K. Luykx, V.L. Vignoles, *Handbook of identity theory and research*, 177–199. New York: Springer.
- Bendyk E. (2012). *Bunt Sieci*. Warsaw: Polityka Spółdzielnia Pracy.
- Bennett, W. L., and Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, communication & society*, 15 (5): 739–768.
- Bonilla, Y., and Rosa, J. (2015). # Ferguson: Digital protest, hashtag ethnography, and the racial politics of social media in the United States. *American ethnologist*, 42 (1): 4–17.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, January 17). metaphor. Encyclopedia Britannica Online. <https://www.britannica.com/art/metaphor>
- Carney, N. (2016). All lives matter, but so does race: Black lives matter and the evolving role of social media. *Humanity & Society*, 40 (2): 180–199.
- Chabot, S., and Duyvendak, J. W. (2002). Globalization and transnational diffusion between social movements: reconceptualizing the dissemination of the Gandhian repertoire and the “coming out” routine. *Theory and Society*, 31 (6): 697–740.
- Chałupnik, M., and Brookes, G. (2022). Discursive acts of resistance: A multimodal critical discourse analysis of All-Poland Women's Strike's social media. *Gender & Language*, 16 (3): 308–333.
- Cox, J. M. (2017). The source of a movement: Making the case for social media as an informational source using Black Lives Matter. *Ethnic and Racial Studies*, 40 (11): 1847–1854.
- DeCook, J. R. (2018). Memes and symbolic violence: #proudboys and the use of memes for propaganda and the construction of collective identity. *Learning, Media and Technology*, 43 (4): 485–504.
- Della Porta, D. (2017). *Late neoliberalism and its discontents in the economic crisis*. London: Palgrave Macmillan.
- Halliday, M. A. (1985). Systemic background. *Systemic perspectives on discourse*, 1: 1–15.
- Katyal, S. K. (2006). Semiotic disobedience. *Washington University Law Review*, 84 (3): 489–571.
- Kloch, Z. (2022). Hasła Strajku Kobiet i języki wernakularne. *Pamiętniki Literackie. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 1: 117–130.
- Kövecses, Z. (2002). Cognitive-linguistic comments on metaphor identification. *Language and Literature*, 11 (1): 74–78.
- Lakoff, G., and Johnson, M. (1980). The metaphorical structure of the human conceptual system. *Cognitive science*, 4 (2): 195–208.

- Mann, B. W. (2018). Survival, disability rights, and solidarity: Advancing cyberprotest rhetoric through disability march. *Disability Studies Quarterly*, 38 (1). <https://doi.org/10.18061/dsq.v38i1.5917>
- Marchlewska, M., Cichocka, A., Panayiotou, O., Castellanos, K., and Batayneh, J. (2018). Populism as identity politics: Perceived in-group disadvantage, collective narcissism, and support for populism. *Social Psychological and Personality Science*, 9 (2): 151–162.
- McDuffie, K., and Ames, M. (2021). Archiving affect and activism: Hashtag feminism and structures of feeling in Women's March tweets. *First Monday*, 26 (2), <https://doi.org/10.5210/fm.v26i2.10317>
- Meisner, B. A. (2020). Are you OK, Boomer? Intensification of ageism and intergenerational tensions on social media amid COVID-19. *Leisure Sciences*, 1–2: 51–56.
- Melitz, J. (2016). English as a global language. In V. Ginsburgh and S. Weber (eds.), *The Palgrave handbook of economics and language*, 583–615. London: Palgrave Macmillan.
- Mróz, A., and Szulc, M. (2009). Wulgaryzmy wśród studentów a pleć. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 10 (11): 130–143.
- Nowak, J. (2016). The good, the bad, and the commons: A critical review of popular discourse on piracy and power during anti-ACTA protests. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 21 (2): 177–194.
- Ożóg, K. (2017). Uwagi o języku współczesnej młodzieży – między kodem ograniczonym a kodem rozwiniętym. *ŚŁÓWO Studia Językoznawcze*, 8: 163–181.
- Pennycook, A. (2009). English and globalization. In J. Maybin and J. Swann (eds), *The Routledge Companion to English Studies*, 113–121, London: Routledge.
- Piekot, T. (2016). *Mediacje semiotyczne: słowo i obraz na usługach ideologii* (Vol. 8). Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Przybylska, R. (2009). O niektórych anglicyzmach w języku młodzieży. In A. Janus-Sitarz (ed.) *W trosce o dobrej edukacji*, 102–112. Krakow: Universitas.
- Richardson, J. E. (2017). Recontextualization and fascist music. In (Eds) L.C.S. Way and S. McKerrell, *Music as Multimodal Discourse: Semiotics, Power and Protest*, 71–94, London: Bloomsbury Publishing.
- Simmons, B. A., Dobbin, F., and Garrett, G. (2006). Introduction: The international diffusion of liberalism. *International Organization*, 60 (4): 781–810.
- Smith, J. and Johnston, H. (eds.) (2002). *Globalization and resistance: Transnational dimensions of social movements*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Szafraniec, K. (2014). W oczekiwaniu na bunt młodych. *Rocznik Lubuski*, 40 (2a): 57–71.
- Van Dijk, T. A. (1996). Discourse, racism and ideology. La Laguna.
- Van Leeuwen, T. (2005). *Introducing social semiotics*. Psychology Press.
- Weber, K. M., Dejmanee, T., and Rhode, F. (2018). The 2017 Women's march on Washington: An analysis of protest-sign messages. *International Journal of communication*, 12, 2289–2313.
- Wiggins, B. E. (2019). *The discursive power of memes in digital culture: Ideology, semiotics, and intertextuality*. London: Routledge.
- Ordo Iuris. (2016). *Who we are*. Available at: <https://en.ordoiuris.pl/who-we-are> [Accessed: May 9th, 2024].

SELF-MENTIONS IN CLIMATE CHANGE DISCOURSE BY KING CHARLES III

Oleksandr Kapranov

NLA University College, Norway

oleksandr.kapranov@nla.no

Climate change discourse provides a fertile ground for research in communication, linguistics, and discourse studies (Grist 2008; Isopp 2024; Nerlich et al. 2010). Anchored in a quantitative linguistic paradigm, the article presents a mixed-methods study on the use of self-mentions (for instance, *I*, *we*, etc.) in a corpus of speeches on the topic of climate change delivered by King Charles III. The study aims at establishing the frequencies of the occurrence of self-mentions and learning about their pragmatic roles in the corpus. To that end, the corpus of King Charles III's speeches on climate change was collected and analysed. The results of the corpus analysis indicated that *I* was the most frequent self-mention, which King Charles III utilised in order to impart a personalised dimension to his discourse on climate change. The findings and their discussion are further presented in the article.

Keywords: a corpus-assisted study, climate change discourse, King Charles III, self-mentions.

САМОУПАТУВАЊАТА ВО ДИСКУРСОТ ЗА КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ НА КРАЛОТ ЧАРЛС III

Олександр Капранов

НЛА Универзитетски колеџ, Норвешка
oleksandr.kapranov@nla.no

Дискурсот за климатските промени нуди плодна почва за истражувања во полето на комуникацијата, лингвистиката и проучувањата на дискурсот (Grist 2008; Isopp 2024; Nerlich et al. 2010). Низ квантитативно лингвистичка парадигма и користејќи мешани методи, овој труд дава приказ на истражување за употребата на самоупатувањата (на пример, *јас*, *ние* итн.) во корпусот на говори, на тема климатски промени, од кралот Чарлс III. Целта на трудот е да се утврди колку често се појавуваат самоупатувањата и која е нивната прагматичка улога во корпусот. Следствено, беше составен и анализиран корпус на говори од кралот Чарлс III за климатските промени. Резултатите од анализата на корпусот покажуваат дека *јас* е најчесто употребено самоупатување, коешто кралот Чарлс III го користи за да му даде лична димензија на дискурсот за климатските промени. Во трудот се претставени резултатите и дискусијата.

Клучни зборови: студија со корпус, дискурс за климатските промени, кралот Чарлс III, самоупатувања.

1 Introduction

For more than three decades, research into climate change discourse has produced a substantial bulk of literature that elucidates the issue of climate change from the vantage point of corporate, media, political, and societal actors (Adger et al. 2001; Kapranov 2015, 2023a; Füßel 2007; Gillings and Dayrell 2023). Paraphrasing the title of a seminal publication on climate change discourse by Boykoff (2011), we may contend that political actors who speak for climate change (ibid.) have a substantial say on the issue (Kapranov 2022, 2023b). Among the chorus of political actors, the voice of King Charles III appears to be one of the most recognisable and potent (O'Neill et al. 2013; Rotaru 2023). Whilst King Charles III (further in the article – the King) is not a political actor per se who is directly involved in the system of British government, his stance on climate change, nevertheless, has wide-reaching repercussions in the political world (Betts et al. 2022; Hutcheon 2003). Consequently, it seems highly relevant to carry out research on his climate change discourse and, in particular, on discursive means that help determine and manifest the King's unique voice. Self-mentions can be considered one of the discursive features that articulate the King's distinctive say on the issue of climate change. It should be accentuated that the King's use of self-mentions in the context of climate change discourse has been neither problematised nor researched in the literature.

Self-mentions, which are typically expressed by the first person pronouns *I*, *me*, *my*, *mine*, *we*, *us*, *our*, and *ours*, are considered to be “the most visible and powerful way of indicating authorial presence” (Dontcheva-Navratilova 2023: 1). In other words, self-mentions communicate the presence of the writer or author explicitly (Hyland 2005: 178). Harkening back to Foucault (1988), Ivanič (1998), and Hyland (2001), the pragmatic use and frequencies of self-mentions have been amply researched in discourse studies, in particular in scientific discourse and academic writing (Afsari and Kuhi 2016; Bozkurt 2021; Hyland 2001; Hyland and Jiang 2017; Junnier 2020; Kapranov 2020; Maňáková 2021), whereas the pragma-communicative roles of self-mentions in climate change discourse are not adequately illuminated (Kapranov 2023c; Wang and Hu 2023). An apparent lack of scholarly attention to the frequency of the occurrence and the pragmatic uses of self-mentions in climate change discourse is quite astounding, given that, for instance, a frequent use of the self-mention *we* may impart a discursive piece a certain sense of community and communal engagement, as exemplified by sentences (a) and (b) below.

- (a) *We* are adapting to climate change.
(Berrang-Ford et al. 2011: 25)
- (b) *People* show adapting behaviour to climate change.
(Grothmann and Patt 2005: 199)

In (a), *we* presupposes inclusion (i.e., the so-called “inclusive we”) and the involvement of the community, whereas in (b) the word *people* also denotes the general idea of humanity, yet with a less personalised reference. Additionally, it can be argued that a more distant and even aloof tonality in (b) manifests an instance of academic style, which is characterised by a subdued authorial voice, whereas in (a) it is clearly marked by the self-mention *we*. Hence, it can be posited that the pragma-communicative use of self-mentions facilitates the creation of a more personalised discursive space in contrast to the stretches of discourse without self-mentions, as in (b). Having illustrated the pragma-communicative value of self-mentions, the present article introduces and discusses a mixed-methods study that aims to shed light on the

frequency of the occurrence and pragma-communicative roles of self-mentions in a corpus of speeches, delivered by the King, on the issue of climate change. Specifically, the study addresses the following research questions (RQs):

- RQ 1:** What is the frequency of the occurrence of self-mentions in the corpus of speeches on climate change delivered by the King?
- RQ 2:** What pragmatic roles are associated with the most frequent self-mentions in the corpus?

Prior to providing answers to the RQs, a literature review on self-mention in discourse is outlined in Section 2. Thereafter, the study is presented and discussed in conjunction with the RQs. Finally, the article concludes with the summary of the findings, the limitations of the study and directions for future research.

1 Self-mention: A literature review

As already mentioned in the introduction, research on self-mentions in the context of climate change discourse is rather limited. However, there is abundant literature on the frequency and pragma-communicative roles of self-mentions in academic writing, scientific and political discourse, respectively (Ädel 2023; Albalat-Mascarell 2023; Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor 2019; Chen and Nassaji 2015; Harwood 2005; Hryniuk 2018; Hyland 2001, 2005, 2008, 2015, 2020; Hyland and Jiang 2017; Ivanič 1998; Kapranov 2021a; Karahan 2013; Trepczyńska 2016; Vučićević and Rakić 2023). Let us briefly outline the literature that focuses on self-mentions in the aforementioned discursive spaces.

Judging from the literature, there is a canonical view of self-mention as a marker of authorial presence and identity in academic writing and scientific discourse (Hyland 2001, 2005, 2008; Hyland and Jiang 2017; Ivanič 1998). However, the authorial presence, which is explicated by self-mentions (for instance, *I*, *we*, etc.), encompasses not only the so-called mechanical one-off stamp on the text performed by the author, but irradiates the author's identity throughout the text (Ivanič 1998). Put differently, the use of self-mentions in academic texts serves as the author's invitation to the dialogue with the readers and opens the communication channel to liaise with them (Hyland 2001, 2005; Ivanič 1998). It should be emphasised that the view of self-mentions through the lenses of authorial presence and identity is evocative of the ideas of Foucault (1972, 1988), who alludes to the role of authorial presence in discursive formations that are conceptualised as socio-culturally and historically embedded stretches of discourse (Foucault 1972), in which the authors mark their presence explicitly as a part of discursive practices.

Speaking of discursive practices, the literature is replete with empirical studies that explore the role of self-mentions in academic writing (Ädel 2023; Harwood 2005; Hryniuk 2018; Hyland 2015, 2020; Kapranov 2020, 2021a, 2021b; Trepczyńska 2016). One of the prominent foci that this line of research offers involves an emphasis on the frequency and use of self-mentions by the cohort of academic writers whose first language (L1) is English and their counterparts, who are speakers of English as a Foreign Language (EFL). The literature posits what whilst the former cohort of academic writers typically utilises self-mentions rather generously, thus contributing to the visibility of their authorial voices (Hyland 2001, 2005, 2015, 2020), the latter group, in general, resorts to the use of self-mentions sparingly (Dong et al. 2024; Hryniuk 2018; Kapranov 2021a; Karahan 2013; Trepczyńska 2016; Vučićević and Rakić 2023). It is inferred from the literature that the explicit marking of authorial presence, which appears natural and accepted in the English L1 academic community (Ädel 2023; Harwood 2005; Hyland 2001), is

much less common in academic writing produced by EFL writers, especially on the intermediate level of EFL proficiency (Kapranov 2021b; Karahan 2013; Trepczyńska 2016). Given that novice EFL writers as well as EFL undergraduates have been taught to use the authorial *we* quite often, they appear to employ other forms of self-mention less frequently in contrast to the cohorts of English L1 academic writers (Kapranov 2020; Karahan 2013; Trepczyńska 2016). So far, we may summarise the literature on self-mentions in academic writing and scientific discourse by positing that the use and frequencies of self-mentions are subject to the writers' English L1 or EFL backgrounds as well as the associated cultural variables, i.e. Anglophone versus non-Anglophone cultural contexts which the scientific text is written in (Diani and Freddi 2023; Dontcheva-Navratilova 2016; Galaidin and Bednárová-Gibová 2023; Hůlková et al. 2019; Kapranov 2020; Olmos-Lopez et al. 2022; Sanz 2011).

Similarly to the current scholarly attention to self-mentions in academic writing and scientific discourse, self-mentions have been quite extensively addressed in a number of studies on political discourse (Abusalim et al. 2022; Albalat-Mascarell 2023; Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor 2019; Kashiha 2022). The literature has established that self-mentions represent an invaluable rhetorical device in political discourse that facilitates the creation of a personalised and authoritative political image (Albalat-Mascarell 2023; Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor 2019). In particular, it has been found that self-mentions contribute to the positive portrayal of the politician's self (Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor 2019) by means of establishing interpersonal rapport with the voters (Abusalim et al. 2022). Furthermore, self-mentions in political discourse are utilised in manifesting the politician's stance and attitude and articulating ideological propositions (Chiluwa 2015; Kashiha 2022).

In summary to the literature on self-mentions in academic, scientific, and political types of discourse, it seems possible to encapsulate the following contention: self-mentions play an important pragmatic role in manifesting a personalised authorial dimension that comes to the fore, first of all, in academic writing and interpersonal communication, and political discourse. Notably, however, little is known about the pragma-communicative roles of self-mentions in climate change discourse. In the subsequent section of the article, I present a corpus-assisted study that addresses the present gap in scholarship by means of investigating self-mentions in the corpus of the King's speeches on climate change.

2 The present study

As previously indicated in the introduction, the present study seeks to illuminate the frequency of the occurrence and pragma-communicative roles of self-mentions in the corpus of the King's speeches on climate change (see the RQs in Section 1 of the article) delivered between 2005 and 2023. The study is anchored in the theoretical premises found in Foucault (1972, 1988) that address the role of authorial presence and identity in discursive formations (Foucault 1972), i.e. stretches of discourse that are socio-culturally and historically situated. From the methodological perspective, however, the study follows the methodological guidelines that are proposed and developed in Albalat-Mascarell (2023) as well as Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor (2019), who combine the corpus-assisted methodology with a qualitative component. As far as the qualitative analysis of self-mentions is concerned, Albalat-Mascarell (2023) as well as Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor (2019) posit that self-mentions in political discourse, in particular, orally delivered political speeches, play several pragmatic roles, such as evidential, reflexive, opinion-holding, etc., which are summarised in Table 1 in conjunction with the examples taken from Albalat-Mascarell (2023: 7-8).

Table 1. The classification of pragmatic roles of self-mention based upon Albalat-Mascarell (2023) and Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor (2019)

#	Pragmatic Roles	Definitions
1	Evidential	Self-mentions that are associated with the manifestation of the speaker's knowledge of the facts, which may also involve reference to someone else's words, e.g. "And I'm really amazed, Elaine, as I talk to Republican senators, how well they regard and respect Hillary Clinton" (Albalat-Mascarell 2023: 7).
2	Reflexive	Self-mentions that are associated with the manifestation of the speaker's autobiographical self that involves their thoughts, inner reflections, and experiences, e.g. "When I was secretary of state, we actually increased American exports globally 30 percent" (Albalat-Mascarell 2023: 8).
3	The opinion-holder	Self-mentions that allow the speaker to share their opinions and beliefs by means of emphasising their own positions in order to distance themselves from their opponent, e.g. " <i>We</i> truly do believe that law enforcement is not a force for racism or division in our country" (Albalat-Mascarell 2023: 7).
4	The policymaker	Self-mentions that concern the speaker's presentation and discussion of the policies they promise to support when elected, e.g. "And, fifth, <i>we</i> have a tax plan that targets tax relief to middle-class individuals" (Albalat-Mascarell 2023: 7).
5	The situated speaker	Self-mentions that relate to the speaker's awareness of the audience and the need to control, monitor and evaluate the impact of the message on the audience, e.g. "Now, let <i>me</i> say this, it is absolutely the case ..." (Albalat-Mascarell 2023: 7).

In the study, I follow the abovementioned classification of the pragmatic roles of self-mentions with several modifications. Specifically, in light of the fact that the British monarch is not an elected politician, the pragmatic role "the policymaker" is factored out in the corpus analysis in the study. Obviously, the King's views on climate change could be argued to exert a substantial amount of indirect influence both domestically and world-wide. However, let us bear in mind that the category "The policy maker" in Albalat-Mascarell (2023: 7) concerns only elected politicians who follow through on their electoral policies after they have been elected and have assumed office (see Table 1). In contrast, the King is neither an elected politician, nor a policy maker per se who is directly involved in climate change-related legislative acts. Furthermore, it should be specified that the King's coronation took place on 6 May 2023, whereas the present corpus of his speeches involves the period of time from 2005 to 2023, i.e., the period during which he was for the most part referred to as His Royal Highness The Prince of Wales. Consequently, we may argue that as The Prince of Wales he had less political influence in comparison to the reigning monarch at that time, i.e. Queen Elizabeth II. Thus, taking into account the aforementioned arguments, it seems sensible to factor out the category "The policy maker" from the qualitative analysis.

At the same time, however, the King's role in the political life of the United Kingdom should not be completely ignored. That is why the category "The opinion-holder" in the typology of pragmatic roles proposed by Albalat-Mascarell (2023) has been modified in the study as "The

opinion-holder as an indirect political influencer". The peculiarity of the modified category consists in the pragmatic role of expressing the King's opinions. However, given that the King's opinions on the issue of climate change are indirectly attended to by the British political circles, the category reflects a combination of (i) explicitness of the King's opinions on climate change and (ii) implicitness of his opinions that have the potential to influence British and international politicians. In this role, the King could be referred to as an indirect political influencer. Obviously, it should be remarked that not the entire spectrum of British political actors would be paying attention to the King's opinions on climate change (Anderson 2013). In light of the aforementioned considerations, the following pragmatic roles of self-mentions are used in the qualitative part of this investigation: (i) evidential, (ii) reflexive, (iii) the opinion-holder as an indirect political influencer, and (iv) the situated speaker. In the qualitative examination of the corpus, self-mentions are manually coded in conjunction with the aforementioned pragmatic roles.

Another aspect of the qualitative analysis involves the manual tagging of the corpus for the inclusive and exclusive forms of *we* as well as *us*, *our*, and *ours*. In particular, the inclusive use of *we* and its forms (i.e., *us*, *our*, and *ours*) is deemed to involve instances in which the King refers to himself as a speaker and to his addressees seen together with him as the speaker (hence, the term "inclusive *we*"), whilst the exclusive use pertains to the occasions in which the King refers to himself as a speaker and another individual or group who are not addressees and separates them, i.e., excludes them from the addressees (see, for instance, Scheibman (2004) on inclusive and exclusive patterning of *we* and its forms in English). In other words, the occurrences of *we* and *us*, *our*, and *ours* are examined qualitatively in order to determine whether or not the King includes his addressees or excludes them.

The quantitative part of the analysis involves the processing of the corpus of the King's speeches on climate change in the computer program AntConc (Anthony 2022). Specifically, each of the King's speeches on climate change is computed in AntConc in order to calculate the frequency of the occurrence of the self-mentions *I*, *me*, *my*, *mine*, *myself*, *we*, *us*, *our*, *ours*, and *ourselves*. Thereafter, the frequency of the occurrence of self-mentions is processed in the software program Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 20.0 (IBM 2011) in order to establish the respective means (M) and standard deviations (SD) of self-mentions in the corpus.

As already mentioned, the corpus of the study comprises of the King's speeches on climate change whose transcripts are freely available on the official website of the British royal family www.royal.uk. In total, 20 speeches on the issue of climate change were identified and downloaded from www.royal.uk (the total number of words 36 272, M words 1 813.6 and SD words 842.1). They were analysed both quantitatively and qualitatively as explained above. The results of the analysis are further presented and discussed in Subsection 3.1 of the article.

1.1 Results and discussion

As outlined in the introduction, RQ 1 focuses on the quantitative analysis that seeks to establish the frequency of the occurrence of self-mentions in the corpus of speeches on climate change delivered by the King. Guided by RQ 1, it has been ascertained that there are 1462 self-mentions (M 146.2, SD 189.8) in the corpus. The total occurrence of self-mentions in normalised value per 1000 words equals 40.3, which is comparable to similar statistics that are reported in the literature on academic writing and scientific discourse by the Anglophone authors (Ädel 2023; Dong et al. 2024; Harwood 2005; Hyland 2001, 2005, 2015, 2020; Kapranov 2021a, 2021b;

Karahan 2013; Trepczyńska 2016; Vučićević and Rakić 2023). This finding lends support to the literature (Diani and Freddi 2023; Dontcheva-Navratilova 2016; Galaidin and Bednárová-Gibová 2023; Hůlková et al., 2019; Kapranov 2020, 2021c; Olmos-Lopez et al., 2022; Sanz 2011) which argues that the adequate presence of self-mentions constitutes an integral part of Anglophone discourse.

The quantitative analysis of the individual self-mentions (i.e., *I*, *me*, *mine*, *my*, *myself*, *we*, *us*, *our*, *ours*, and *ourselves*) has yielded the descriptive statistics that are summarised in Table 2.

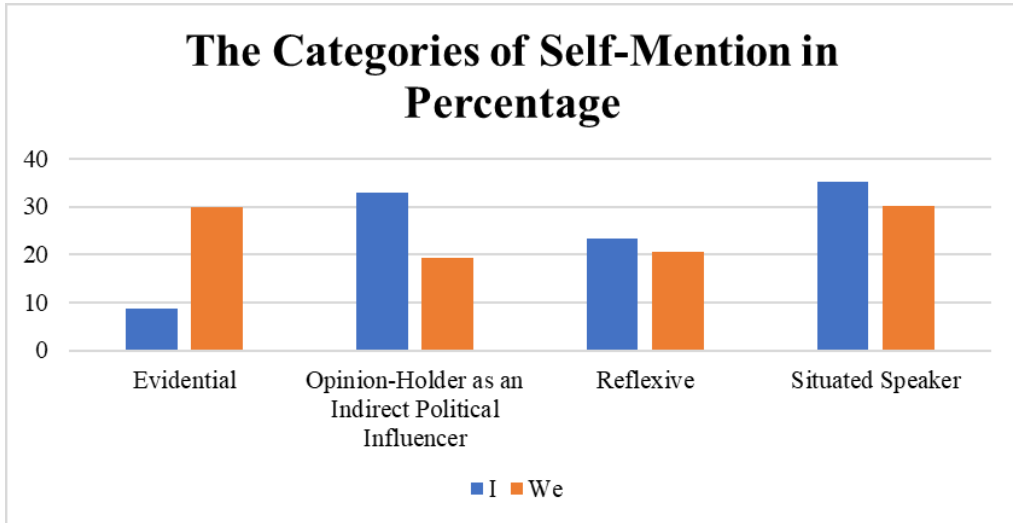
Table 2. The frequency of the occurrence of self-mentions in the corpus

#	Self-Mention	Total N	M	SD	Maximum	Minimum
1	<i>I</i>	558	27.9	13.8	56	4
2	<i>Me</i>	74	3.7	1.9	8	1
3	<i>Mine</i>	2	0	0	1	1
4	<i>My</i>	90	4.5	3.1	12	1
5	<i>Myself</i>	7	1.4	0.8	3	1
6	<i>We</i>	464	23.2	16.8	62	4
7	<i>Us</i>	93	5.2	2.9	12	1
8	<i>Our</i>	158	7.9	5.7	22	2
9	<i>Ours</i>	2	1.0	0	1	1
10	<i>Ourselves</i>	14	1.8	0.7	3	1

It is observed in Table 2 that the frequency of the self-mention *I* is the highest in the corpus. It is rather closely followed by the frequency of the occurrence of *we*. However, the results of the paired sample t-test indicate that the difference between *I* and *we* is not significant at $p < .05$, $t(38) = 0.144$, $p = .0444$. This finding is suggestive of a fairly similar distribution of both *I* and *we* in the King's speeches on climate change in the corpus. Moreover, this finding is further supported by the normalised frequencies of the occurrence of *I* and *we* per 1000 words, which are rather similar indeed, namely 15.4 (*I*) and 12.8 (*we*).

Another finding that stems from Table 2 involves a relatively low frequency of the occurrence of the absolute forms *mine* and *ours*, respectively. In addition, the reflexive forms *myself* and *ourselves* are rather infrequent, especially in comparison with the highly frequent *I* and *we*. This finding buttresses the prior studies (Kapranov 2021a, 2021b, 2021c), which have also established that the self-mentions *mine*, *ours* and *ourselves* are not frequent in the contemporaneous Anglophone discourse, in particular, in scientific and academic genres.

Now, let us draw our attention to the discussion of RQ 2 in the study, which seeks to uncover a range of possible pragmatic roles associated with the most frequent self-mentions (i.e., *I* and *we*) in the corpus. Based upon the taxonomy of pragmatic roles provided by Albalat-Mascarell (2023) and Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor (2019), which has been modified by the author of this article (see Section 3), the qualitative analysis of the corpus has resulted in the findings that are emblematised by Figure 1 below. In Figure 1, the pragmatic roles of self-mentions *I* and *we* are plotted as a percentage of the total number of their occurrences. In other words, the total frequency of *I*, which is 558, equals 100% and the pragmatic roles (see Table 1) are represented as a percentage of the total number of *I*. The pragmatic roles of the self-mention *we* are represented in the same way.

Figure 1. The pragmatic roles of self-mentions *I* and *we* in percentage

Another remarkable finding that is evident from Figure 1 is associated with the King's proclivity to use self-mentions *I* and *we* in their pragmatic role that the literature refers to as "the situated speaker". It should be reiterated that according to Albalat-Mascarell (2023) and Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor (2019), the pragmatic role "the situated speaker" is associated with the self-mentions that are utilised discursively in order to signal the speaker's awareness of and involvement in the communicative situation on a par with the audience. The King's pragmatic use of self-mentions *I* and *we* as "the situated speaker", coupled together with the absence of the self-mention *we* in "the royal we", is interpreted in the present study as the King's endeavour to establish interpersonal rapport with the audience. Such an interpretation is further supported by multiple instances of the use of *I* and *we*, respectively, in the pragmatic role of "the situated speakers", for instance, (i) "Before *we* begin, though, and if you will allow me, *I* would just like to make three brief observations..." (A speech by The Prince of Wales at a meeting about Forests and Climate Change at Lancaster House on 29.10.2015) and (ii) "*I* could not be more pleased that you have been able to join today's meeting. ... *I* must express my warmest gratitude to you all for making space in your busy schedules to be here" (A speech by The Prince of Wales at a meeting about "Putting Health at the Centre of the Climate Change debate: The Role of the Health community in the Run Up to COP21" at The Royal Society, London, on 25.02. 2015).

Both (i) and (ii) provide a typical example of how the King rather skilfully utilises the self-mentions *I* and *we* in order to build connections with the audience. Based upon the literature (Abusalim et al. 2022; Albalat-Mascarell 2023; Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor 2019; Chilwa 2015; Kashiha 2022; Kapranov 2021a, 2021b, 2021c), the King's rapport with the audience, which in the present corpus is manifested by the frequently occurring self-mentions *I* and *we*, facilitates a positive portrayal of the King's image in the context of climate change discourse. By using the self-mentions *I* and *we* in the pragmatic role of "the situated speaker" in his speeches on climate change, the King gives a positive impression of being on an equal footing with the audience, to whom the issue of climate change is invariably important.

Notably, the distribution of the self-mentions *I* and *we*, which play the pragmatic role of “the situated speaker” is rather similar, 35.1% (*I*) and 30.1% (*we*). It should be observed that *I* and *we* are also quite similarly distributed in the “reflexive” pragmatic role (20.3% and 20.5%, respectively), which manifests the King’s autobiographical self, inclusive of his thoughts, inner reflections, and experiences (Albalat-Mascarell 2023), as seen in excerpt (1).

- (1) *I* remember giving a lecture at Cambridge some 16 years ago on the subject of Global Security, when *I* was invited to come and talk to a programme they had there in which *I* included similar concerns.
(A speech at the Third May Day Business Summit on Climate Change on 01.05.2009)

In the present corpus, the “reflexive” pragmatic role of *I* and *we*, respectively, resonates with the literature (Chen and Nassaji 2015; Ivanič 1998; Hyland 2001, 2005, 2008; Hyland and Jiang 2017; Karahan 2013; Vučićević and Rakić 2023), which posits that self-mentions irradiate the authorial identity throughout the text, be it written or oral. In particular, the frequently occurring self-mention *I*, which is used in the “reflexive” pragmatic role, is evocative of the Foucauldian contention (1972, 1988) concerning self-mentions as an explicit marker of authorial presence in discursive formations that are socio-culturally and historically situated. In line with Foucault (1972, 1988), the self-mention *I* in (1) seems to be utilised in its reflexive pragmatic role in order to provide the audience with the social and historic context, which the King shares as the background to his opinion on the issue of climate change.

As far as the expression of the King’s opinion on climate change is concerned, it is evident from Figure 1 that in contrast to *we*, the self-mention *I* is used, preponderantly, in the pragmatic role of “the opinion-holder as an indirect political influencer”. It should be, perhaps, reiterated that the aforementioned role of self-mentions involves the expression of the speaker’s opinions, beliefs, and positions (Albalat-Mascarell 2023) that, potentially, might influence the British political circles and, perhaps, political actors worldwide. For instance, in excerpt (2) below, *I* is utilised in its pragmatic role of “the opinion-holder as an indirect political influencer” in order to introduce the King’s argument on sustainable electricity distribution as a measure to mitigate the negative consequences of the global climate change:

- (2) *I* believe the challenge for the scientific community today is to be at least as creative as it has in the past, but to develop solutions that respect the boundaries defined by sustainability. For instance, there are huge opportunities for intelligent electricity distribution, with decentralized pathways and energy produced close to where it is consumed.
(A speech at the Nobel Laureates Symposium on Climate Change on 27.05.2009)

Whilst the expression of opinion on climate change seems to be associated with the self-mentions *I* and, less so, with *we* (see Figure 1) in the pragmatic role “the opinion holder as an indirect political influencer”, the opposite is observed in the distribution of self-mentions in the “evidential” pragmatic role, which is largely related to the use of *we* (30%). The “evidential” pragmatic role of *we* is affiliated with the manifestation of the King’s knowledge of the facts and their source, as well as external sources of reliable information (Albalat-Mascarell 2023). It is further illustrated by excerpt (3) below.

- (3) ... as Lord Stern has told us, any difficulties which **we** face today will be as nothing compared to the full effects which global warming will have on the world-wide economy and on the well-being of every man, woman and child on our planet.
(A speech at the Bali to Poznan Corporate Leaders Group on Climate Change Conference on 16.07.2008)

In (3), the “evidential” pragmatic role of *we* is related to the piece of evidence provided by another speaker (i.e., Lord Stern), which is further incorporated by the King into his narrative about climate change. Presumably, the evidential dimension is utilised by the King in order to impart his speech a more authoritative tonality on the matter. In this regard, it should be emphasised that the literature (Abusalim et al. 2022; Albalat-Mascarell 2023; Albalat-Mascarell and Carrió-Pastor 2019; Kapranov 2021a; Kashiha 2022) points to the “evidential” use of self-mentions as a rhetorical device that assists in creating a positive, reliable, and authoritative image of the speaker.

Finally, let us draw attention to another facet of the corpus analysis, namely to the distinction between the inclusive and exclusive uses of *we* and its forms (i.e., *us*, *our*, *ours*, and *ourselves*). The corpus analysis has yielded the findings that are summarised in the form of percentage of the total number of occurrence of *we* and its forms (see Table 3 below).

Table 3. The use of exclusive and inclusive *We* and its forms

#	The Self-Mention We and Its Forms	Exclusive	Inclusive
1	We	1.5%	98.5%
2	Us	3.2%	96.8%
3	Our	2.5%	97.5%
4	Ours	-	100%
5	Ourselves	-	100%

It is evident from Table 3 that the self-mention *we* and its forms exhibit a clear tendency to be used in the inclusive form. This finding is novel given that there are no prior studies which report similar results. Remarkably, the overwhelming majority of the occurrences of the self-mention *we* in the corpus is associated with the inclusive form, as illustrated by excerpt (4):

- (4) I don’t want my children and grandchildren saying to me, “Why didn’t you do something when it was possible to make a difference and when you knew what was happening?” And that is why **we** are all here. **We** are doing it for those that come after us. That’s why it really matters and why I have minded for so long. **We** can do it, ladies and gentlemen – just think what they did in the last war.
(A speech at the May Day Business Summit on Climate Change on 1.05.2007).

It is observed in (4) that the King interacts with the audience by including its members in the fabrics of a discursively inclusive space, in which he is not above the audience, but, on the contrary, is interwoven with it horizontally, cf. “*we* are all”. Also, it should be noted that in (4), the King commences with a deeply personal narrative by referring to his children and grandchildren, and proceeds to incorporate everybody present into the common cause of fighting climate change. In this regard, it should be noted that there are multiple instances identical to

those emblematised by (4), in which the King skilfully utilises the inclusive form of *we* in order to establish rapport with his audience.

Yet, there are several minor instances in the corpus (see Table 3) which are associated with the exclusive form of *we*. This form of *we* is further epitomised by excerpt (5).

- (5) Indeed, as **we** exhaustively tried to emphasize through my Rainforests Project back in 2007, putting an end to deforestation, substantially reducing forest degradation and restoring the world's forests could deliver up to thirty per cent of the greenhouse gas emissions mitigation we need to make if we are to prevent the runaway climate change which would be so utterly detrimental to human development and biodiversity on the planet.
(A speech at International Sustainability Unit's Meeting on Forests, Climate Change and Development on 26.01. 2015)

Two interpretations of the exclusive *we* arise from excerpt (5). The first interpretation, which seems to be the most obvious one, involves the following contention. It is gleaned from (5) that the King narrates about his Rainforests Project and the team involved in its activities. Hence, the exclusive *we* in (5) refers to the King and the Rainforests Project, which are separate (i.e., excluded) from the audience. The second, presumably, less likely, interpretation could be based upon the instance of the so-called "royal *we*" in (5), which, regardless, represents the use of the exclusive *we*. Indeed, such an interpretation would, seemingly, be possible due to the fact that the King's predecessor, the late Queen Elizabeth II, was renowned for a quite frequent use of "the royal *we*" (Davies 2021). Hence, it is not precluded that (5) manifests the use of the exclusive *we* as "the royal *we*", which occurs only once in the entire corpus. Regardless of the aforementioned contentions, the self-mention *we* in (5) is characterised as the exclusive form of *we*.

Similarly to the infrequent occurrence of the exclusive *we* in the corpus, the exclusive use of *our* is also very rare (see Table 3 above). Its occurrence is emblematised by excerpt (6):

- (6) My wife and I are seeing how a diverse range of rural and urban communities are facing up to these challenges during **our** current visits to South Africa and then to Tanzania next week. Cape Town, though, could hardly be a more appropriate location to explore these themes.
(A speech on climate change and the environment at Cape Town University on 5.11.2011)

In (6), the exclusive use of *our* refers to the King himself and his wife, who at the time when the speech in (6) was delivered (i.e., in 2011), had the title of the Duchess of Cornwall. By alluding to himself and his spouse in "*our* current visit to South Africa", the King clearly separates himself and his wife from the audience, i.e. he excludes the audience members by foregrounding the reference to his immediate family. Instances as in (6) are exceptionally rare in this corpus. Instead, the King utilises quite amply the inclusive form of *our*, as seen in excerpt (7).

- (7) It will not surprise you that I remain as convinced as ever that if we can truly protect **our** forests, manage **our** soils and **our** landscapes in a far more ecological and integrated

way and at the same time undertake the large-scale restoration of degraded forests and lands, then we will enormously increase **our** chances of attaining a 2 degree world.

(A speech at a Meeting about Forests and Climate Change at Lancaster House on 29.10.2015)

In (7), by means of using the inclusive form of *our* as a premodifier in the noun phrases “forests”, “soils”, and “landscapes”, the King conceives of them as the common heritage of humanity, which should be protected by lowering the global temperature to the pre-industrial level. In (7), and in many other instances in the corpus, the King avails himself of the chance to emphasise a common responsibility to protect the environment from the negative consequences of climate change as a global challenge, which he shares with the audience and includes the audience in his battle for climate change mitigation. The inclusive *our* facilitates the King’s pragmatic strategy of including the audience into the endeavour of combatting climate change.

Just like the inclusive *our*, the inclusive *us* is also prevalent in the corpus. The inclusive *us* is further exemplified by excerpt (8).

- (8) We need to see real commitment to putting rural communities and forest conservation first, because we have no more time to lose, and because I can’t believe most of **us** would want to earn the condemnation of our grandchildren for our deliberate failure to safeguard their future. With a new grandchild on its way into this increasingly uncertain world, I certainly do not...

(A speech at The Prince of Wales’s International Sustainability Unit’s meeting on Forests, Climate Change and Development on 26.01. 2015)

Again, in (8) we observe inclusivity, which is coupled with the King’s comprehensive approach towards his audience that seeks to reach out beyond the divisive lines. To reiterate, the King resorts to the inclusive forms of *we*, and specifically in (8) to the inclusive *us*, in order to create a sense of togetherness and, perhaps, affinity with the audience. We may even argue that the King’s pragmatic strategy of inclusivity, which is manifested inter alia by the use of self-mentions in their inclusive forms, constitutes an authorial signature of the King, at least as far as climate change discourse is concerned.

The overall inclusive tonality of the King’s speeches on climate change gets sprinkled occasionally by the exclusive form of *us*. For instance, the exclusive *us* is present in excerpt (9) below.

- (9) That’s why I am particularly delighted to welcome Connie Hedegaard here today. As the EU commissioner for Climate Action she has bravely committed to continue to show leadership on climate change despite immense pressures in the wake of the financial crisis, so it is very good of you to join **us** this afternoon.

(A speech at the “Deal or No Deal” Corporate Leaders Group on Climate Change Conference on 14.07. 2010)

In (9), we notice that the King refers to the EU commissioner for Climate Action as an extraneous actor, who joins the audience. We may argue that the exclusive *us* in (9) facilitates the creation of a discursive space in which the King and the audience form one entity, which, subsequently, is joined by another entity that is represented by the EU commissioner.

Having discussed the major findings of the qualitative and quantitative analyses of the corpus, let us proceed to the concluding remarks that synthesise them within the context of climate change discourse. This is done below, in the final section of the article.

3 Conclusions

The article has presented a corpus-assisted study whose aim is to provide answers to two RQs that address (i) the frequency of the occurrence of self-mentions and (ii) their pragmatic roles in the corpus of speeches on the issue of climate change delivered by King Charles III. The results of the quantitative analysis indicate that the self-mention *I* is the most frequent in the corpus, which is followed by the self-mention *we*. However, no statistically significant differences have been found between the frequencies of *I* and *we*.

Judging from the findings, it can be concluded that King Charles III utilises self-mentions in his discourse on climate change, in particular *I* and *we*, in a manner that pertains to the typical distribution of them in Anglophone discourse, especially scientific discourse. King Charles III appears to resort to the use of self-mentions in climate change discourse in order to render a personalised dimension to the issue, whose advocate he has been for more than three decades. Indeed, the issue of climate change is one of the foci that has drawn King Charles III's attention since the early 1990s. It can be argued that the issue of climate change resonates deeply with King Charles III. One of the manifestations of King Charles III's personal involvement in the issue of climate change, as the present investigation demonstrates, pertains to the frequent use of the self-mention *I*, which renders a personalised dimension to his speeches on climate change. Furthermore, the use of *I* and *we*, among other discursive means, contributes to the positive image-building of King Charles III (Kapranov 2023d). It is concluded that by capitalising on the inclusive form of *we*, King Charles III creates an impression of being on a par with the audience and portrays himself as a speaker who is situated among the audience and shares the audience's concerns over the issue of climate change.

Whilst the aforementioned findings help to shed light onto King Charles III's discourse on climate change, a substantial limitation of the study involves its modest corpus. This shortcoming should be remedied in future research. Another suggestion for future investigations on the topic involves, arguably, an interview with King Charles III's speechwriters, who should be asked whether the use of self-mentions in the King's discourse on climate change forms part of a conscious strategy or is employed subconsciously as a mark of the King's individual authorial style.

Bibliography

- Anderson, A. (2013). 'Together we can save the arctic': celebrity advocacy and the Rio Earth Summit 2012. *Celebrity Studies*, 4 (3): 339–352.
- Abusalim, N., Zidouni, S., Alghazo, S., Rababah, G. and Rayyan, M. (2022). Textual and interpersonal metadiscourse markers in political discourse: A case study. *Cogent Arts & Humanities*, 9 (1): 1–17. <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2124683>.
- Ädel, A. (2023). Adopting a 'move' rather than a 'marker' approach to metadiscourse: A taxonomy for spoken student presentations. *English for Specific Purposes*, 69: 4–18. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2022.09.001>.
- Adger, W. N., Benjaminsen, T. A., Brown, K., and Svarstad, H. (2001). Advancing a political ecology of global environmental discourses. *Development and Change*, 32 (4): 681–715. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00222>.

- Afsari, S. and Kuhi, D. (2016). A functional investigation of self-mention in soft science master theses. *Journal of English Language Pedagogy and Practice*, 9 (18): 49–64.
- Albalat-Mascarell, A. (2023). Approaches to the analysis of metadiscourse features in political discourse. *Complutense Journal of English Studies*, 31: 1–12. <https://doi.org/10.5209/cjes.81534>.
- Albalat-Mascarell, A. and Carrió-Pastor, M. L. (2019). Self-representation in political campaign talk: A functional metadiscourse approach to self-mentions in televised presidential debates. *Journal of Pragmatics*, 147: 86–99. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.05.011>.
- Anthony, L. (2022). AntConc Version 4.0.11. Tokyo: Waseda University.
- Berrang-Ford, L., Ford, J. D., and Paterson, J. (2011). Are we adapting to climate change?. *Global Environmental Change*, 21 (1): 25–33. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2010.09.012>.
- Betts, S., Schutte, V., Scott, B. J., Storoschuk, J., Jones, A., and Harris, C. (2022). Studying Prince Philip: His life and legacies in context. *Royal Studies Journal*, 9 (2): 5–10. <https://doi.org/10.21039/rsj.372>.
- Boykoff, M. T. (2011). *Who speaks for the climate?: Making sense of media reporting on climate change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bozkurt, F. (2021). Risâletü'n-Nushiyye'de Bir Üstsöylem Ögesi olarak Kendinden Söz Etme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23: 226–243.
- Chen, S. and Nassaji, H. (2015). Self-mention and identity construction in statement of purpose. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 1: 475–480.
- Chiluwa, I. (2015). Radicalist discourse: a study of the stances of Nigeria's Boko Haram and Somalia's Al Shabaab on Twitter. *Journal of Multicultural Discourses*, 10 (2): 214–235. <https://doi.org/10.1080/17447143.2015.1041964>.
- Diani, G. and Freddi, M. (2023). Authorial stance and identity building in weblogs by law scholars and scientists. In R. Plo-Alastrué and I. Corona (eds.) *Digital scientific communication: Identity and visibility in research dissemination*, 101–124. Cham: Springer.
- Dong, J., Du, K. and Buckingham, L. (2024). Author self-reference in cross-linguistic/cultural and cross-disciplinary academic discourse. *Journal of English for Academic Purposes*, 101352. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2024.101352>.
- Dontcheva-Navratilova, O. (2023). Self-mention in L2 (Czech) learner academic discourse: Realisations, functions and distribution across master's theses. *Journal of English for Academic Purposes*, 64: 101272. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2023.101272>.
- Dontcheva-Navratilova, O. (2016). Cross-cultural variation in the use of hedges and boosters in academic discourse. *Prague Journal of English Studies*, 5 (1): 163–184. <https://doi.org/10.1515/pjes-2016-0009>.
- Foucault, M. (1988). *Technologies of the self*. Ed. Martin Luther, Huck Gutman, and Patrick H. Hutton. London: Tavistock.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. London: Tavistock.
- Füßel, H. M. (2007). Vulnerability: A generally applicable conceptual framework for climate change research. *Global Environmental Change*, 17 (2): 155–167. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.05.002>.
- Galaidin, A. and Bednárová-Gibová, K. (2023). A cross-disciplinary analysis of authorial voice in the rhetorical structures of research article abstracts in the fields of linguistics and economics written by native and non-native English speakers. *Crossroads. A Journal of English Studies*, 40 (1): 35–60. <https://doi.org/10.15290/cr.2023.40.1.02>.
- Gillings, M. and Dayrell, C. (2023). Climate change in the UK press: examining discourse fluctuation over time. *Applied Linguistics*, 1–24. <https://doi.org/10.1093/applin/amad007>.
- Grist, N. (2008). Positioning climate change in sustainable development discourse. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 20 (6): 783–803. <https://doi.org/10.1002/jid.1496>.
- Grothmann, T. and Patt, A. (2005). Adaptive capacity and human cognition: the process of individual adaptation to climate change. *Global Environmental Change*, 15 (3): 199–213. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2005.01.002>.

- Harwood, N. (2005). 'Nowhere has anyone attempted... In this article I aim to do just that': A corpus-based study of self-promotional I and we in academic writing across four disciplines. *Journal of Pragmatics*, 37 (8): 1207–1231. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2005.01.012>.
- Hryniuk, K. (2018). Expressing authorial self in research articles written by Polish and English native-speaker writers. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 8 (3): 621–642. <https://doi.org/10.14746/ssl.2018.8.3.5>.
- Hůlková, I., Dontcheva-Navratilova, O., Jančaříková, R. and Schmied, J. (2019). Intercultural variation in academic discourse: Theme zones and the build-up of coherence in research articles. *Topics in Linguistics*, 20 (2): 33–53. <https://doi.org/10.2478/topling-2019-0008>.
- Hutcheon, L. (2003). *The politics of postmodernism*. London: Routledge.
- Hyland, K. (2020). The communication of expertise: changes in academic writing. In M. Gotti, S. Maci, and M. Sala (Eds.), *Scholarly Pathways: Knowledge Transfer and Knowledge Exchange in Academia*, 33–56. Frankfurt-am-Main: Peter Lang.
- Hyland, K. (2015). Genre, discipline and identity. *Journal of English for Academic Purposes*, 19: 32–43. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2015.02.005>.
- Hyland, K. (2008). Persuasion, interaction and the construction of knowledge: Representing self and others in research writing. *International Journal of English Studies*, 8 (2): 1–23.
- Hyland, K. (2005). Stance and engagement: A model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies*, 7 (2): 173–192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>.
- Hyland, K. (2001). Humble servants of the discipline? Self-mention in research articles. *English for Specific Purposes*, 20 (3): 207–226. [https://doi.org/10.1016/S0889-4906\(00\)00012-0](https://doi.org/10.1016/S0889-4906(00)00012-0).
- Hyland, K. and Jiang, F. K. (2017). Is academic writing becoming more informal? *English for Specific Purposes*, 45: 40–51. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2016.09.001>.
- IBM. (2011). IBM SPSS statistics for Windows, version 20.0. New York: IBM.
- Isopp, B. (2024). The politics of politicization: Climate change debates in Canadian print media. *Public Understanding of Science*, 1–19. <https://doi.org/10.1177/09636625231220226>.
- Ivanič, R. (1998). *Writing and identity: The discursive construction of identity in academic writing*. Amsterdam: Benjamins.
- Junnier, F. (2020). Finding voice in biology: A diachronic analysis of self-mention in the discussions of an L2 scholar. *Journal of English for Academic Purposes*, 47: 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2020.100889>.
- Kapranov, O. (2015). Do international corporations speak in one voice on the issue of global climate change: The case of British Petroleum and The Royal Dutch Shell Group. In C. Can, A. Kilimci, and K. Papaja (eds.), *Social sciences and humanities: A global perspective*, 306–322. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kapranov, O. (2020). Self-mention in argumentative essays written by pre-service teachers of English. *Beyond Philology. An International Journal of Linguistics, Literary Studies and English Language Teaching*, 17 (2): 97–128. <https://doi.org/10.26881/bp.2020.2.05>.
- Kapranov, O. (2021a). Self-mention in academic writing by in-service teachers of English: Exploring Authorial Voices. In M. Burada, O. Tatu, and R. Sinu (eds.) *Exploring language variation, diversity and change*, 76–100. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Kapranov, O. (2021b). Self-mention in science communication associated with COVID-19 research: A comparison of computer-mediated communicative practices in the United Kingdom and the United States of America. *American, British and Canadian Studies*, 36: 131–153. <https://doi.org/10.2478/abcjsj-2021-0008>.
- Kapranov, O. (2021c). Self-mention in research sections of university websites in Estonia and the United Kingdom. *BAS British and American Studies*, 27: 57–69.
- Kapranov, O. (2022). The syntax of climate change: Syntactic means in the construction of Greta Thunberg's community identity on Facebook. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Philologia*, 67 (4): 15–33. <https://doi.org/10.24193/subbphilo.2022.4.01>.
- Kapranov, O. (2023a). Throwing soup at Van Gogh: The framing of art in climate change activism by British mass media. *Discourses on Culture*, 19 (1): 175–200. <https://doi.org/10.2478/doc-2023-0008>.

- Kapranov, O. (2023b). Metonymy in online discourse on Facebook by Greenpeace Australia Pacific. *Language: Codification, Competence, Communication*, 2 (9): 7–25. <https://doi.org/10.24025/2707-0573.9.2024.292828>.
- Kapranov, O. (2023c). Modal verbs in English-medium research articles on the issue of climate change and health. *Acta Marisiensis. Philologia*, 5 (5): 38–48. <https://doi.org/10.2478/amph-2023-0084>.
- Kapranov, O. (2023d). Modality in sustainability discourse by Harrods and Liberty: Analysing British cultural icons' discursive practices. *Cultural Perspectives-Journal for Literary and British Cultural Studies in Romania*, 28: 85–116.
- Karahan, P. (2013). Self-mention in scientific articles written by Turkish and non-Turkish authors. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 70: 305–322. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.068>.
- Kashiha, H. (2022). On persuasive strategies: Metadiscourse practices in political speeches. *Discourse and Interaction*, 15 (1): 77–100. <https://doi.org/10.5817/DI2022-1-77>.
- Maňáková, M. (2021). Self-mention in the academic discourse of ELF writers. *Topics in Linguistics*, 22 (2): 32–46. <https://doi.org/10.2478/topling-2021-0009>.
- Nerlich, B., Koteyko, N. and Brown, B. (2010). Theory and language of climate change communication. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 1 (1): 97–110. <https://doi.org/10.1002/wcc.2>.
- Olmos-Lopez, P., Prudencio, F. E. and Novelo, A. (2022). Mexican economics professors' publication: Three case studies. *English for Specific Purposes*, 66: 131–143. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2022.01.002>.
- O'Neill, S. J., Boykoff, M., Niemeyer, S., and Day, S. A. (2013). On the use of imagery for climate change engagement. *Global Environmental Change*, 23 (2): 413–421. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.11.006>.
- Rotaru, M. C. (2023). Representational choices of the visit of King Charles III to Romania in June 2023 in the speeches of President Klaus Iohannis and King Charles III – A comparative approach. *Buletinul Științific al Universității Tehnice de Construcții București Seria: Limbi Străine și Comunicare*, 16 (1): 46–62.
- Sanz, R. L. (2011). The study of authorial voice: Using a Spanish–English corpus to explore linguistic transference. *Corpora*, 6 (1): 1–24.
- Scheibman, J. (2004). Inclusive and exclusive patterning of the English first person plural: Evidence from conversation. In M. Achard and S. Kemmer (eds). *Language, culture and mind*, 377–396. Chicago: CSLI Publications.
- Trepczyńska, M. (2016). “In this paper I will prove...”: The challenge behind authorial self-representation in L2 undergraduate research paper writing. In H. Chodkiewicz, P. Steinbrich and M. Krzemińska-Adamek (eds.) *Working with text and around text in foreign language environments. Second language learning and teaching*, 109–123. Cham: Springer.
- Vučićević, A. L. and Rakić, A. D. (2023). Self-mention and engagement mechanisms of (negative) evaluation in linguistics academic reviews: A diachronic insight. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 53 (4): 112–130. <https://doi.org/10.5937/zrffp53-44003>.
- Wang, H. and Hu, Z. (2023). Changes in the ways authors refer to themselves: a diachronic study of self-mention in English research articles. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10 (1): 1–10. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02099-7>.
- Davies, C. (2021). The royal we: subtle transition as ageing Queen devolves more duties. *The Guardian* [Online], 29 October. Available from: <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/oct/29/subtle-transition-as-ageing-queen-devolves-more-duties> [Accessed: February 5th, 2024].

ВЛИЈАНИЕТО НА ФОНЕТСКАТА ОБУКА ВРЗ ПЕРЦЕПЦИЈАТА НА АНГЛИСКИТЕ ВОКАЛИ

Анастасија Киркова-Наскова

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

akirkova@ff.ukim.edu.mk

Предмет на проучување на овој труд е влијанието на фонетската обука врз перцепцијата на англиските вокали /i:, ɪ, e, æ/ од страна на македонските изучувачи на англискиот јазик. Обуката е осмислена така што обединува традиционални и комуникативно-когнитивни техники за изучување изговор на странски јазик, коишто се фокусираат на подигнување на свеста за англискиот изговор преку максимална перцептивна изложеност на изучувачите на автентичен говор, наспроти минималниот обид за вежбање на изговорот. Во истражувањето учествуваа 62 испитаника, поделени во две групи: експериментална ($n = 31$) и контролна ($n = 31$). Само експерименталната група беше подложена на перцептивна обука. Сите испитаници сработија четири тестови за идентификација на вокалите, еден пред обуката и три теста по обуката. Со помош на статистичка анализа на одговорите, се тестираше ефектот на перцептивната обука врз перцепцијата на испитаниците. Резултатите укажуваат на индикативно подобрување на перцепцијата на тестираните фонетски контрасти, веројатно поради сè уште присутната нестабилност на новиот фонолошки систем кај изучувачите.

Клучни зборови: перцептивна обука, дискриминација и идентификација на вокали, критичко слушање, корективен коментар, комуникативни вежби

THE EFFECT OF PHONETIC TRAINING ON THE PERCEPTION OF ENGLISH VOWELS

Anastazija Kirkova-Naskova

Ss. Cyril and Methodius University, Skopje
akirkova@ff.ukim.edu.mk

This study aims to explore the effect of phonetic training on the perception of English vowels /i:, ɪ, e, æ/ by Macedonian learners of English. The training is perceptual and combines traditional and communicative-cognitive pronunciation teaching techniques focusing on raising learners' awareness by exposing them to authentic speech and not requiring them to practice pronunciation. Sixty-two participants were divided into two groups: experimental ($n = 31$) and control ($n = 31$). Only the participants in the experimental group received the perceptual training. All participants completed four tests for vowel identification: one pre-test, one post-test and two generalisation tests. The data were analysed for the effect of training on participants' vowel perception. The results show indicative improvement of the perception of the tested phonetic contrasts, suggesting that the learners' L2 phonological system is still unstable and developing.

Keywords: perceptual training, vowel discrimination and identification, critical listening, corrective feedback, communicative exercises

1 Вовед

Изговорот на странскиот јазик е јазична вештина којашто се карактеризира со двојна природа: физичка (правилно движење на артикулаторите) и когнитивна (создавање нови фонолошки категории, или адаптирање на веќе постојните фонолошки категории на мајчиниот јазик). За да се усвои, потребно е изучувачите да ги совладаат правилата на сегменталната и на прозодиската (супрасегменталната) фонологија на новиот јазик: правилна дискриминација и идентификација на фонемите и артикулација на нови/слични вокали и консонанти, нивните дистрибутивни варијанти, фонотактички низи, зборовен нагласок, интонација и слеан говор. Оттука, усвојувањето на изговорот претставува сложена задача, имајќи ја предвид разноликоста на фонолошките системи на јазиците во однос на фонемскиот инвентар, алофонската варијантност, фонотактиката и слоговната структура (Strange 1995). Теориските модели за изучување изговор на странски јазик посочуваат дека изучувачите имаат значителни тешкотии при категоризирањето на вокалите и на консонантите на странскиот јазик, кои ги нема во нивниот мајчин јазик, или ги има, но се разликуваат според фонетската дистрибуција (Best 1995; Flege 1995; Flege and Bohn 2021; Strange 2006; Strange 2011). Овие модели покажуваат дека ваквите перцептивни проблеми резултираат и со тешкотија при продукцијата на гласовите, па поради тоа изучувачите говорат со примеси на странски изговор. Освен тоа, можно е да се јават и тешкотии при пренесувањето или при разбирањето на говорната порака, особено во неоптимални услови на конверзација.

И покрај ваквите тешкотии, возрасните изучувачи имаат способност да ги модификуваат своите перцептивни навики преку изложување и постојана употреба на јазикот (Strange and Shafer 2008). Во контекст каде јазикот се изучува како странски, каде изучувачите не се доволно изложени на изворниот говор, каде јазикот се изучува во институција и каде наставникот е примарниот модел на изговор, модификувањето на перцептивните навики и на изговорот може да се постигне преку фонетска обука. Тоа подразбира обука со активности со кои се симулира изложеност на изворен говор, и чија цел е да се подигне фонолошката свест на изучувачот за сопствениот изговор. Резултатите од истражувањата, коишто се занимаваат со проучување на ефектот на фонетската обука врз изговорот на изучувачите, укажуваат на позитивното влијание и на подобрувањето на перцепцијата и на изговорот на изучувачите по обуката (в. критички осврт кај Lee, Jang and Plonsky 2015; Thomson and Derwing 2015). Сепак, од методолошки аспект, овие истражувања се карактеризираат со голема разновидност во однос на: испитуваната фонетска структура (сегменти и/или прозодија); јазичната популација (мајчин јазик, возраст, јазично искуство, степен на познавање на јазикот); видот на стимулните материјали (синтетизирани/автентични); видот на јазичниот податок на кој се изложени изучувачите (аудитивен/аудиовизуелен); контекстот на изучувањето/истражувањето (лабораторија/училница), со или без корективен коментар; времетраењето на обуката (кратка/долга); видот на техниките за прибирање податоци (контролиран говор: зборови, реченици, читање текст; спонтан говор; комбинирани техники) и видот на техниките за оценување говор (изворни/неизворни говорители, акустичка анализа).

Оваа студија има цел да истражи дали се подобрува перцепцијата на изучувачите кога подлежат на фонетска обука, којашто е фокусирана исклучиво на перцепцијата и којашто обединува повеќе наставни техники, како: фонетско-фонолошка експлицитна инструкција, критичко слушање, вежби за дискриминација на вокални контрасти и комуникативни вежби. Најпрво се сумираат резултатите од студиите што го истражуваат

ефектот на фонетската обука врз подобрувањето на перцепцијата. Потоа се дава детален преглед на методолошките аспекти на истражувањето и се дискутираат резултатите.

2 Фонетска обука: преглед на истражувањата

Влијанието на фонетската обука врз перцептивното учење е истражувана во лабораториски услови (Bradlow et al. 1997; Cebrian and Carlet 2014; Lively, Logan and Pisoni 1993; Lively et al. 1994). Резултатите покажуваат дека обуката со фокус на подобрувањето на перцепцијата на фонетскиот контраст поттикнува пренос на знаења на контрасти со непознати зборови и непознати говорители, како и подобрување на продукцијата на контрастите, што е показател за важноста на перцепцијата за подобрување на изговорот. Други студии го тестираат ефектот на обуката со аудиовизуелниот (мултимодален) податок со видеоснимки, наспроти само аудитивна обука (консонантски контрасти: Hardison 2003; Hazan et al. 2005), или наспроти артикулаторна обука (вокални контрасти: Aliaga-García 2009; McCrocklin 2012). Резултатите од овие студии покажуваат дека подобрувањето се постигнува со сите модалитети, од кои со аудиовизуелниот се постигнуваат подобри резултати. Освен аудиоснимки и видеоснимки, компјутерската технологија, исто така, се користи како платформа за обука (Saito 2007; Wang and Munro 2004) и дава позитивни резултати за обуката, односно, подобрена перцепција и зголемена свесност за сопствениот изговор.

Емпириските докази од истражувањата во училишта, коишто го проучуваат ефектот на фонетската обука врз перцепцијата и изговорот на изучувачите, укажуваат на предностите на ваквиот вид обука при подобрувањето на јазичните вештини. Подобри резултати се забележани во студиите во кои формалната инструкција вклучува обука за перцепција и продукција (Lee, Plonsky and Saito 2020), или во студиите чиј фокус е обука со стратегии за изговор (Sardegna 2022). Синоз и Гарсија Лекумбери (Cenoz and García Lecumberri 1999) забележуваат дека способноста за дискриминација на гласовите, кај изучувачите, постигнува праг на дискриминација така што подобрите изучувачи немаат голема корист од обуката, но затоа послабите изучувачи имаат особена корист од обуката. Купер (Couper 2003) смета дека фонетската обука треба да е дел од општите јазични курсеви за да можат изучувачите да станат свесни за изговорните грешки, да ја подобрат својата аудитивна меморија и моторни вештини и да се навикнат на изговор од изворен говорител. Резултатите на Расмусен и Зампини (Rasmussen and Zampini 2010) потврдуваат дека експлицитната обука ја подобрува разбирливоста на изворниот говор, со што се подобрува вештината слушање со разбирање кај изучувачите.

Различните видови обука користат различни наставни техники, коишто развиваат различни аспекти на вештината изговор. Истражувањата со фокус на прозодиската обука даваат подобри резултати во однос на разбирливоста на говорот на изучувачите и на нивната комуникативна перформанса – оттука, се препорачува на ваквиот вид обука да ѝ се даде приоритет во наставата (Derwing et al. 1998; Derwing and Rossiter 2003; Gordon et al. 2013). Доколку целта на изучувачите е да постигнат изговор на изворен говорител, тогаш фонетската обука треба да се фокусира на сегментите и на нивното точно препознавање и вежбање. Истражувањата покажуваат дека техниката фонетска обука со голема варијабилност на јазичниот инпут е многу ефективна бидејќи се фокусира на изострување на перцептивната способност на изучувачите преку употреба на аудитивни снимки од многубројни говорители, коишто изговараат целни сегменти во разновидни фонетски контексти (Thomson 2018). На таков начин, изучувачите се изложени на голема

јазична варијантност, што овозможува многу брзо да се подобри и да се стабилизира нивната перцепција.

Влијанието на фонолошката свест или на знаењата на изучувачите за фонолошките структури и правила на јазикот што се изучува е, исто така, цел на повеќе студии. На пример, резултатите од студијата на Венкатагири и Левис (Venkatagiri and Levis 2007) покажале позитивна корелација помеѓу фонолошката свест и јасноста на говорот на испитаниците. Авторите заклучуваат дека фонолошката свест кај изучувачите е важен фактор при предвидувањето на степенот на разбирливост и јасност на говорот на изучувачите и сметаат дека таа треба да се развива со обука фокусирана на сегментите. Подобрување на фонолошката свест забележуваат и Гомез Лакабех и Дел Пуерто (Gómez Lacabex and del Puerto 2014), чиишто резултати посочуваат дека контролираното вежбање на конкретна фонема ја зголемува перцептивната свесност кај изучувачите.

Критичкото слушање и давање корективен коментар се наставни техники чија цел е подигнување на свеста на изучувачите за сопствениот изговор. Во своето истражување, Купер (Cooper 2009) го тестира влијанието на варијаблите критичко слушање и употреба на метајазик, осмислен од наставникот и од изучувачите при давањето корективен коментар. Резултатите покажуваат дека и двете варијабли имаат позитивно влијание врз формирањето на фонолошките категории и врз изучувањето на изговорот, што е во согласност со тврдењата на Фрејзер (Fraser 2006) дека изговорот е когнитивна вештина којашто се развива со вежбање активности во кои изучувачите се снимаат и потоа го анализираат својот говор со идентична снимка од изворен говорител. Маеда (Maeda 2010) ја тестира ефективноста на корективниот коментар во услови на компјутерски потпомогната обука, наспроти комбинираната обука со компјутер и наставник, додека Сато и Листер (Sato and Lyster 2012) ја истражуваат поврзаноста помеѓу видот на корективниот коментар (поттикување / повторување / коментар од соученик) и точноста и течноста на говорот на испитаниците. Резултатите од истражувањата покажуваат дека корективниот коментар е многу корисен за зајакнување на способноста за забележување кај изучувачите. Кога изучувачите добиваат корективен коментар за својот изговор, имаат фонолошка свест и вежбаат конверзација, ефектот на корективниот коментар е поизразен (Saito 2021).

Може да се заклучи дека експлицитната фонетска обука помага во модификувањето на изговорот на изучувачите и треба да е вклучена во наставата. Различните видови обука ја зајакнуваат вештината изговор на странски јазик. Приоритет треба да ѝ се даде на обуката со фокус на прозодиските елементи на говорот, бидејќи на таков начин значително се подобрува комуникативната изведба на изучувачот. Од друга страна, сегменталната инструкција не смее да се занемари и задолжително треба да е застапена, доколку од изучувачите се очекува разбирлив изговор. Исто така, иако мотивираноста да се има добар изговор е клучен фактор (Moayer 1999), потребите и целите на изучувачите при изучувањето на јазикот многу повеќе ќе ги поттикнат да имаат подобар изговор. Понатаму, емпириските докази укажуваат на позитивното влијание на аудиовизуелната и компјутерски потпомогнатата обука – користењето на овие модалитети не само што ја децентрализира улогата на наставникот туку и овозможува изучувачите самите да се надградуваат. Сепак, улогата на наставникот не смее да се минимизира бидејќи тој е првиот референтен модел на кој е изложен изучувачот. Впрочем, истражувањата покажуваат дека корективниот коментар што го дава наставникот е од особена важност за зголемување на способноста за забележување кај изучувачите, како и за подигнување на нивната фонолошка свест и критички однос кон сопствениот изговор.

3 Методологија на истражувањето

3.1 Истражувачки прашања

Контекстот во кој се изучува јазикот влијае на наставните цели и приоритети во однос на вештината изговор. Во академскиот контекст, каде што изучувачите се стремат професионално да го изучуваат англискиот јазик, правилниот изговор е високо на списокот на приоритети. Но, условите во кои се изучува изговорот не се идеални: на изговорот му се обрнува внимание неконзистентно и не му се дава приоритет на сите предмети, групите се големи, техничката опременост е застарена и има недостаток на наставен кадар (оттука неможност да се посвети поголемо индивидуално внимание на изучувачите).

Имајќи ги предвид овие ограничувања, беше осмислена специјална обука, согласно со наставниот контекст, но и со потенцијалот да поттикне максимално подобрување, односно перцептивна обука за големи групи, којашто ги обединува традиционалните и современите когнитивно-комуникативни техники за изучување изговор на странски јазик. Она што ја прави различна е тоа што фокусот на обуката е насочен исклучиво на подобрувањето на перцепцијата и на подигнувањето на фонолошката свест кај изучувачите, додека продукцијата (повторување зборови или вежбање спонтан говор) изостанува. Ова истражување има цел да ја провери успешноста на перцептивната обука врз подобрувањето на перцепцијата на англиските вокали /i:, ɪ, e, æ/ кај примерок од испитаници. Поконкретно, тоа се стреми да даде одговор на следниве истражувачки прашања:

- ИП1:** Дали перцептивната фонетска обука ќе ја подобри перцепцијата на англиските предни вокали кај македонските изучувачи на англискиот јазик во однос на нивната перцепција пред обуката?
- ИП2:** Дали новостекнатите знаења од обуката ќе се генерализираат на: а) нови (невежбани) зборови со познат говорител; б) нови (невежбани) зборови со нов (непознат) говорител?

3.2 Испитаници

Во истражувањето доброволно учествуваа 62 изучувачи на англискиот јазик, изворни говорители на македонскиот јазик. Пред обуката беа спроведени прашалник за лични податоци и тест за ниво на познавање на англискиот јазик.¹ Испитаниците се студенти коишто го изучуваат англискиот јазик, со цел активно да го користат во својата понатамошна професионална кариера како наставници или преведувачи/толкувачи. Испитаниците беа поделени во експериментална група (ЕГ) и контролна група (КГ), кои беа изедначени според: а) полот (во двете групи: М = 5, Ж = 26); б) возраста (18–26, најчесто 19 и 20 години); в) местото на раѓање (Битола, Кавадарци, Куманово, Охрид, Прилеп, Скопје); и г) нивото на познавање на англискиот јазик² (Б1, Б2, Ц1; најчесто Б2).

¹ Преземен од проектот „Македонски корпус на англискиот меѓујазик – МКАМ“, финансиран од Министерството за образование и наука на Република Македонија (времметраење: 2010–2014).

² Според Заедничката европска референтна рамка на јазиците – ЗЕРП (Council of Europe 2001)

3.3 Структура на истражувањето

Истражувањето се одвиваше во четири фази. Во подготвителната фаза (3 недели, 2 часа неделно), ЕГ и КГ беа подложени на обука за транскрипција на сите англиски фонемски симболи (вокали, дифтонзи и консонанти), чијшто цел беше да ги запознае испитаниците со фонетскиот систем на бележење на англискиот говор.³ Во следната фаза, испитаниците од двете групи, пред обуката, беа снимани како читаат четири дијалози, со зборови во кои се појавуваат вокалите /i/, ɪ, e, æ/. Овие снимки беа користени како наставни материјали за критичко слушање во обуката. Исто така, во оваа фаза (Тестирање 1), испитаниците од ЕГ и од КГ сработија преттест за идентификација на вокалите. Третата фаза опфаќаше спроведување на перцептивната обука во ЕГ, како дел од редовната настава по предметот Граматика на англискиот јазик – фонетика и фонологија 1. Обуката се состоеше од 6 наставни сесии, распределени во 3 недели, при што една сесија вклучуваше два блок-часови од 45 минути. Вкупното времетраење на обуката изнесуваше 9 часа (540 минути) и таа се смета за прилично долга (Thomson and Derwing 2015). Во последната фаза (Тестирање 2), испитаниците сработија потест за идентификација на вокалите и два општи теста. Преттестот и потестот за идентификација на вокалите беа исти според содржината и форматот, но со измешан редослед на прашањата, додека општиот тест 1 и 2 беа различни. Сите перцептивни тестови се инструменти за прибирање податоци за изведбата на испитаниците, пред обуката и по обуката, со цел квантитативно да се измери ефектот на обуката врз перцепцијата на вокалите кај испитаниците.

3.4 Перцептивна обука

Обуката опфаќаше фонетско-фонолошки содржини и вежби, насочени исклучиво кон подобрување на перцепцијата, и беше осмислена како комбинација на традиционални и комуникативно-когнитивни наставни техники. Во сите стимулни материјали, користени во обуката, се внимаваше да се вклучат автентични снимки од различни говорители и од различни зборови (Wang 2002), со цел максимална изложеност на говорот на изворни говорители на британската варијанта на англискиот јазик. При презентирањето на содржините се користеа мултимодални (аудитивни и визуелни) материјали. Вежбите беа: а) самостојно осмислени (на пример, перцептивните вежби); б) преземени целосно од достапната литература (Baker 2006; Mańkowska, Nowacka, and Kłoczowska 2009) и од интернет (BBC LearningEnglish⁴), или в) адаптирани според достапната литература (Hancock 2010; Hewings 2011; Kelly 2003; Rogerson-Revell 2011). Активностите се фокусираа на значењето и на формата (когнитивно-комуникативен пристап), или само на формата (традиционален пристап). Обуката се состоеше од четири техники:

1. фонетско-фонолошка експлицитна инструкција (*слушни и анализирај*) – вклучува презентација на вокалите со детални објаснувања за нивните фонетско-фонолошки карактеристики, надополнета со визуелни наставни материјали (слики, видеоснимки, анимации);
2. критичко слушање (*слушни и спореди*) – вклучува когнитивни техники за подигнување на свеста за сопствениот изговор, односно анализа на снимките на испитаниците (снимени пред обуката) и нивна споредба со автентична снимка

³ Англиската ортографија не е фонетска, за разлика од македонската.

⁴ BBC Learning English <http://www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish/language/>

- од изворни говорители на англискиот јазик (Baker 2006), при што се дава корективен коментар (групна дискусија, поединечен коментар од соученици, или индивидуален коментар од наставник);
3. перцептивни вежби (*слушни и разликувај*) – целта е да ја засилат селективната способност за слушање кај испитаниците на акустички слични англиски вокали. Вежбите вклучуваа минимални парови и имаа разновиден формат (Прилог 1). За да се постигне разновидност на говорителите (машки/женски, различна возраст, различна дијалектолошка обоеност на британскиот стандарден изговор), аудиоснимките за зборовите беа преземени од четири интернетски речници на англискиот јазик⁵;
  4. комуникативни вежби (*слушни и разбери/размисли*) – вклучуваат задачи (игри и мотивациски говори⁶), коишто бараа од испитаниците да соработуваат (во пар или во група) и да го процесираат слушнатиот говор.

3.5 Перцептивни тестови

Преттестот и потестот, по формат, се задача за идентификација на вокалите: испитаниците слушаат снимки и го заокружуваат зборот што сметаат дека го слушнале. Бираат од три понудени одговори: а) точен (снимениот збор, член на минимален пар); б) неточен и звуково сличен (зборот со кој се контрастира во минималниот пар); и в) неточен и звуковно различен од снимениот збор (дистрактор). Тестовите се состојат од инструкции, снимка за пример и 59 снимки со прашања, од кои 48 се тестирани зборови, додека 11 зборови се дистрактори.⁷

Тестираните зборови се лексички зборови со честа употреба: глаголи, именки и придавки (Levis and Cortes 2008)⁸, коишто се минимални парови на вокалните контрасти: /i: – i/ и /e – æ/, во различен фонетски контекст (Прилог 2, Табела 1). Двата вокални контрасти беа подеднакво опфатени од шест минимални парови, или 12 зборови по контраст, односно од вкупно 24 зборови кои беа подложени на анализа. Овие 24 зборови се повторуваа два пати во тестот, така што двете снимки беа изговорени од различен изворен машки/женски говорител на англискиот јазик (вкупно 48 снимки). Аудиоснимките за зборовите беа преземени од истите интернетски речници – на таков начин, не само што се постигна голема разновидност на говорителите туку преку вежбите, испитаниците беа изложени на карактеристичните гласови на истите говорители. Зборовите беа преснимани со компјутерскиот софтвер Audacity 2.0.6.⁹

Целта на општите тестови 1 и 2 беше да се провери дали новостекнатите знаења од обуката се сведуваат на нови зборови и на нови/непознати изворни говорители. Тие, по форматот, се задача за идентификација на вокалите – испитаниците слушаат снимки и потоа треба да го заокружат фонемскиот симбол што одговара на вокалот во зборот што го

5 Cambridge Dictionaries Online <http://dictionary.cambridge.org/>
Oxford Learner's Dictionaries <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
Collins English Dictionary <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
Macmillan Dictionary and Thesaurus <http://www.macmillandictionary.com/>

6 TED: Technology, Entertainment, Design <https://www.ted.com/talks>

7 Дистракторите се зборови кои не се испитуваат, но се додаваат во истражувањата за да го одвлечат вниманието на испитаниците од тестираните зборови/структури.

8 Граматичките зборови се избегнуваа поради големата изговорна варијантност во англискиот јазик (менување на силни форми во слаби, во зависност од реченичен нагласок). Единствено модалниот глагол *shall* беше употребен во силна форма.

9 Audacity <http://audacity.sourceforge.net/>

слушнале, од трите понудени одговори: а) точен; б) неточен, но звуковно сличен (другиот збор од минималниот пар); и в) неточен и звуковно различен (дистрактор). Општите тестови содржеа 22 нови зборови, изговорени: а) во општиот тест 1 од изворен британски машки говорител, чијшто глас им беше познат на испитаниците од снимките користени при обуката; б) во општиот тест 2 од женски изворен британски говорител, чијшто глас не им беше познат на испитаниците. Тестираните зборови беа членови на минимални парови со различна фонетска средина, но не беа вежбани за време на обуката и повеќето се нефреквентни според нивната употреба (Прилог 2, Табела 2).

3.6 Обработка на податоците и вид статистичка анализа

Податоците добиени од перцептивните тестови беа нумерички кодирани и мерени на номинално ниво (Lowie and Seton 2013) со компјутерската програма за статистичка обработка на податоци SPSS 17. Во истражувањето, секој збор е варијабла за која има две категориjsки вредности (1 = точен, 0 = неточен во преттестот и потестот), или три категориjsки вредности (1 = точен, 2 = сличен, 3 = различен во општите тестови 1 и 2). Како најсоодветна статистичка анализа беше одбрана анализата χ^2 (хи-квадрат)¹⁰, којашто претставува статистички пресметана вредност со која се означува вкупниот број на точно или неточно (слично/различно) обележани перципирани зборови/вокали, во однос на вкупниот број испитаници во двете групи што се споредуваат ($N = 62$).

4 Резултати

4.1 Анализа на податоците добиени од преттестот и потестот за идентификација на вокалите

Секој збор од преттестот/потестот беше статистички анализиран и спореден со другите зборови со ист вокал во различна фонетска средина. При анализата на податоците, добиени од преттестот и потестот, само податоците од ЕГ¹¹ беа подложени на анализа χ^2 со две варијабли: а) варијабла ТЕСТ, со две категории: преттест (пред обука) и потест (по обука) и б) варијабла ЗБОР, со две категориjsки вредности: точен и неточен одговор. Добиените податоци ја претставуваат фреквенцијата/честотата на точно/неточно обележаниот збор. За сите вокали, врската помеѓу категориите пред обуката и по обуката е линеарна: кога вредностите пресметани по обуката се намалуваат во однос на вредностите пред обуката, испитаниците покажуваат тенденција на подобрување и обратно, доколку вредностите по обуката се зголемуваат, испитаниците покажуваат тенденција да стагнираат во знаењата (влошување). Со помош на анализата χ^2 се утврдува дали постои статистичка значајност на резултатите во двата случаја, за секој збор посебно, што овозможува увид во ефектот на обуката за конкретен збор, изговорен од конкретен говорител. Според тоа, со споредување на статистички значајните резултати за даден вокал, во однос на вкупниот број зборови за тој вокал, се доаѓа до заклучок дали обуката имала или немала ефект, или пак се манифестира тенденција на подобрување/влошување на перцепцијата по обуката.

¹⁰ Chi-square test.

¹¹ Во овој дел од истражувањето не се споредуваат резултатите на КГ со ЕГ бидејќи за ЕГ резултатите од предобуката и од пообуката се сметаат за податоци од две идентични групи. Податоците од преттестот и потестот, добиени од КГ, се неопходни за споредба само кај општиот тест 1 и општиот тест 2.

Исто така, анализата нуди можност да се споредат резултатите за еден ист збор, изговорен од двајца различни говорители за да се провери дали говорителот индикативно се јавува како влијателен фактор.

Резултатите за зборовите со вокалот /i:/ се дадени во табела 1. Може да се забележи дека кај ниту еден збор не се јавува статистички значаен резултат [$\chi^2(1;62)=0,000$; $p>0,05 - 2,067$; $p>0,05$] – бројот на точно перципирани зборови со вокалот /i:/ не се разликува пред и по обуката, т.е. нема статистички значајно подобрување, што укажува на заклучокот дека обуката немала ефект за овој вокал. Треба да се има предвид дека перцепцијата на овој вокал е прилично голема на преттестот: кај 10 од вкупно 12 зборови, усвоеноста на перципиралиот вокал е поголема од 77,42%, со што испитаниците го надминуваат прифатливиот праг на усвоеност од 75% точно обележани одговори (Marković 2007). Понатаму, иако не е најдена статистичка значајност, кај 7 од вкупно 12 зборови се забележува тенденција на подобрување, поточно кај зборовите *seat2*, *bead2*, *peach1*, *peach2*, *leave2*, *scen1*, *scene2*. Кај *feell* се забележува иста состојба пред и по обуката, додека кај *seat1*, *bead1*, *leave1* и *feel2* има влошување кај двајца испитаници за секој збор. Исто така, со споредба на исти зборови, изговорени од двајца изворни говорители, кај *seat1* и *bead1* се забележува влошување на потестот, додека кај *seat2* и *bead2* се забележува подобрување. Иако и во двата случаја резултатот не е статистички значаен, може да се смета дека говорителот одиграл некакво влијание.

Табела 1. Дистрибуција на фреквенцијата на зборовите со /i:/, пред и по обуката кај ЕГ

тестиран збор	одговори	преттест <i>n</i> = 31	потест <i>n</i> = 31	$\chi^2(1; 62)$
SEAT 1	неточни	1	3	1,069;
	точни	30	28	$p>0,05$
SEAT 2	неточни	9	5	1,476;
	точни	22	26	$p>0,05$
BEAD 1	неточни	2	4	0,738;
	точни	29	27	$p>0,05$
BEAD 2	неточни	6	3	1,170;
	точни	25	28	$p>0,05$
PEACH 1	неточни	12	8	1,181;
	точни	19	23	$p>0,05$
PEACH 2	неточни	1	0	1,016;
	точни	30	31	$p>0,05$
LEAVE 1	неточни	0	2	2,067;
	точни	31	29	$p>0,05$
LEAVE 2	неточни	2	1	0,350;
	точни	29	30	$p>0,05$
SCENE 1	неточни	1	0	1,016;
	точни	30	31	$p>0,05$
SCENE 2	неточни	1	0	1,016;
	точни	30	31	$p>0,05$
FEEL 1	неточни	2	2	0,000;
	точни	29	29	$p>0,05$
FEEL 2	неточни	1	3	1,069;
	точни	30	28	$p>0,05$

Резултатите за зборовите со вокалот /i/ се дадени во табела 2. Според добиените податоци, кај зборот *sin1*, испитаниците покажале 100% добра перцепција при двете

тестирања, поради што овој збор е исклучен од анализата. Од преостанатите 11 зборови, кај зборот *bid1* [$\chi^2(1;62)=6,643$; $p<0,05$] ЕГ покажува статистички значајно подобрување и можеме да заклучиме дека, за овој збор, обуката имала позитивен ефект: перцепцијата се зголемува од 80,65% на преттестот до 100% на потестот. Спротивен ефект се добива кај зборот *bid2* [$\chi^2(1;62)=5,415$; $p<0,05$], каде резултатот е статистички значаен, но укажува на влошување на перцепцијата, којашто се намалува од 93,55% на преттестот до 70,97% на потестот (под прифатливиот праг на усвоеност). Сметаме дека улогата на изворниот говорител е индикативна бидејќи при перцепцијата на овој збор, обуката негативно влијаела кај испитаниците од ЕГ. Кај другите 9 зборови нема статистички значаен резултат [$\chi^2(1;62)=0,000$; $p>0,05$ – 3,153; $p>0,05$]. Иако перцепцијата на вокалот /l/ во сите зборови е поголема од 77,42% на преттестот, кај различни зборови се забележува различна тенденција на потестот: а) кај *pitch1*, *live2*, *fill1* и *fill2* доаѓа до подобрување кај најмалку еден и најмногу три испитаници; б) кај *pitch2*, *live1* и *sin2* има влошување на првите два збора кај еден испитаник, а на последниот збор кај четири испитаници; в) кај *sit1* и *sit2* нема никакви промени. Можното влијание на говорителот се забележува кај *pitch1* и *pitch2*, како и кај *live1* и *live2*, бидејќи кај нив постои дискрепанција подобрување/влошување, но оваа претпоставка не може да се поткрепи статистички. Може да се заклучи дека обуката не овозможува севкупен ефект на подобрување на перцепцијата на вокалот /l/.

Табела 2. Дистрибуција на фреквенцијата на зборовите со /l/, пред и по обуката кај ЕГ

тестиран збор	одговори	преттест <i>n</i> = 31	потест <i>n</i> = 31	$\chi^2(1; 62)$
SIT 1	неточни	1	1	0,000; $p>0,05$
	точни	30	30	
SIT 2	неточни	2	2	0,000; $p>0,05$
	точни	29	29	
BID 1	неточни	6	0	6,643 ; $p<0,05$
	точни	25	31	
BID 2	неточни	2	9	5,415 ; $p<0,05$
	точни	29	22	
PITCH 1	неточни	2	0	2,067; $p>0,05$
	точни	29	31	
PITCH 2	неточни	3	4	0,161; $p>0,05$
	точни	28	27	
LIVE 1	неточни	2	3	0,218; $p>0,05$
	точни	29	28	
LIVE 2	неточни	4	1	1,958; $p>0,05$
	точни	27	30	
SIN 1	неточни	0	0	—
	точни	31	31	
SIN 2	неточни	2	6	0,000; $p>0,05$
	точни	29	25	
FILL 1	неточни	1	0	1,016; $p>0,05$
	точни	30	31	
FILL 2	неточни	3	0	3,153; $p>0,05$
	точни	28	31	

Резултатите за зборовите со вокалот /e/ се дадени во табела 3. Бројот на точно перцепираните зборови со вокалот /e/ се зголемува статистички значајно по обуката кај четири зборови, и тоа: кај *men2* [$\chi^2(1;62)=12,130$; $p<0,01$], *set2* [$\chi^2(1;62)=10,641$; $p<0,01$], *men1* [$\chi^2(1;62)=6,643$; $p<0,05$] и *guess1* [$\chi^2(1;62)=5,833$; $p<0,05$]. Се забележува дека перцепцијата била послаба на преттестот за *men2*, *set2*, *guess1* и *men1* (на граница). Според тоа, може да се заклучи дека, кај овие зборови, обуката позитивно влијаела на подобрувањето на перцепцијата на испитаниците. Единствено кај зборот *set1* [$\chi^2(1;62)=4,351$; $p<0,05$] има статистички значаен резултат, којшто упатува на негативен ефект од обуката за овој збор; кај него, перцепцијата била исто така помала на преттестот (74,19%) и уште повеќе се намалува на потестот (48,39%). Имајќи предвид дека резултатите за двата примера на зборот *set* се дијаметрално спротивни, може да се заклучи дека изворниот говорител се јавува како фактор на влијание. Кај останатите 7 зборови, резултатите не се статистички значајни [$\chi^2(1;62)=0,350$; $p>0,05$ – 3,370; $p>0,05$]. Сепак, кај 4 од нив, поточно кај *bed2*, *guess2*, *revell*, *shell2*, се забележува тенденција на подобрување на првите три зборови кај тројца испитаници и на последниот збор кај шест испитаници. Од друга страна, тенденција на влошување има кај преостанатите три зборови: *bed1* ($n = 1$), *revel2* ($n = 4$) и *shell1* ($n = 6$). Различната тенденција кај двата изговори за *bed*, *revel* и *shell* укажува на индикативното влијание на изворниот говорител, но тоа не се потврдува статистички како кај *set*. Според прикажаното, за вокалот /e/, резултатите упатуваат на делумен позитивен ефект од обуката (подобрување кај 8 зборови, од кои кај 4 статистички значајно), но сепак не може да се зборува за севкупен ефект на подобрување на перцепцијата на вокалот /e/ кај испитаниците.

Табела 3. Дистрибуција на фреквенцијата на зборовите со /e/, пред и по обуката кај ЕГ

тестиран збор	одговори	преттест $n = 31$	потест $n = 31$	$\chi^2(1; 62)$
SET 1	неточни	8	16	4,351; $p<0,05$
	точни	23	15	
SET 2	неточни	13	2	10,641; $p<0,01$
	точни	18	29	
BED 1	неточни	1	2	0,350; $p>0,05$
	точни	30	29	
BED 2	неточни	5	2	1,449; $p>0,05$
	точни	26	29	
GUESS 1	неточни	15	6	5,833; $p<0,05$
	точни	16	25	
GUESS 2	неточни	7	4	0,995; $p>0,05$
	точни	24	27	
REVEL 1	неточни	7	4	0,995; $p>0,05$
	точни	24	27	
REVEL 2	неточни	5	9	1,476; $p>0,05$
	точни	26	22	
MEN 1	неточни	6	0	6,643; $p<0,05$
	точни	25	31	
MEN 2	неточни	14	2	12,130; $p<0,01$
	точни	17	29	
SHELL 1	неточни	4	10	3,321; $p>0,05$
	точни	27	21	
SHELL 2	неточни	9	3	3,370; $p>0,05$
	точни	22	28	

Резултатите за зборовите со вокалот /æ/ се дадени во табела 4. Се забележува дека кај два збора има статистички значајно подобрување на потестот: *man2* [$\chi^2(1;62)=10,528$; $p<0,01$] и *shall1* [$\chi^2(1;62)=4,133$; $p<0,05$]. Кај овие два збора, перцепцијата на вокалите е помала од 75% на преттестот, но не и на потестот. Ваквите резултати посочуваат на позитивниот ефект од обуката за овие два збора. Понатаму, кај другите 10 зборови, резултатите не се статистички значајни [$\chi^2(1;62)=0,000$; $p>0,05$ – 3,153; $p>0,05$], од кои кај 7 зборови *sat1*, *sat2*, *bad1*, *bad2*, *ravel1*, *man1* и *shall2* има тенденција на подобрување, кај еден до пет испитаници. Само кај *gas2* ($n = 2$) и *ravel2* ($n = 3$) се забележува тенденција на намалување на точно обележаните одговори и кај овие зборови оваа тенденција не е статистички значајна. Кај *gas1*, состојбата е идентична на преттестот и потестот. Индикативно влијание на изворниот говорител се забележува кај зборовите *ravel* и *shall* поради спротивната тенденција на зголемување, односно намалување на точно обележаните зборови. Иако не може да се зборува за севкупен ефект на подобрување на перцепцијата на вокалот /æ/, сепак, кај овој вокал, резултатите се прилично индикативни и упатуваат на делумно позитивниот ефект од обуката (подобрување кај 9 зборови, од кои кај 2 статистички значајно).

Табела 4. Дистрибуција на фреквенцијата на зборовите со /æ/, пред и по обуката кај ЕГ

тестиран збор	одговори	преттест $n = 31$	потест $n = 31$	$\chi^2(1; 62)$
SAT 1	неточни	1	0	1,016;
	точни	30	31	$p>0,05$
SAT 2	неточни	1	0	1,016;
	точни	30	31	$p>0,05$
BAD 1	неточни	6	4	0,477;
	точни	25	27	$p>0,05$
BAD 2	неточни	6	2	2,296;
	точни	25	29	$p>0,05$
GAS 1	неточни	1	1	0,000;
	точни	30	30	$p>0,05$
GAS 2	неточни	1	3	1,069;
	точни	30	28	$p>0,05$
RAVEL 1	неточни	3	0	3,153;
	точни	28	31	$p>0,05$
RAVEL 2	неточни	1	4	1,958;
	точни	30	27	$p>0,05$
MAN 1	неточни	8	4	1,653;
	точни	23	27	$p>0,05$
MAN 2	неточни	9	0	10,528;
	точни	22	31	$p<0,01$
SHALL 1	неточни	19	11	4,133;
	точни	12	20	$p<0,05$
SHALL 2	неточни	14	9	1,728;
	точни	17	22	$p>0,05$

4.2 Анализа на податоците добиени од општиот тест 1 и од општиот тест 2

При анализата на податоците, добиени од општиот тест 1 и од општиот тест 2, беа земени предвид само податоците добиени по обуката од испитаниците од ЕГ и од испитаниците од КГ. Тие беа подложени на две анализи χ^2 со две варијабли, кои беа исти за двата теста: а) варијабла ГРУПА, со две категории: ЕГ и КГ и б) варијабла ЗБОР, со три категориески вредности: точен одговор, неточен звуково сличен одговор и неточен звуково различен одговор.

Компатибилноста на групите беше потврдена со анализа на податоците за ЕГ и КГ од преттестот, при што резултатите покажуваат дека ЕГ и КГ не се разликуваат по бројот на точно перципирани зборови во преттестот за сите вокали, па, двете групи може да се споредуваат според тоа (/i:/ [$\chi^2(1;62)=0,738$; $p>0,05$ – 2,952]); /i/ [$\chi^2(1;62)=0,111$; $p>0,05$ – 1,958; $p>0,05$]; /e/ [$\chi^2(1;62)=0,065$; $p>0,05$ – 3,249; $p>0,05$]; /æ/ [$\chi^2(1;62)=0,088$; $p>0,05$ – 2,952; $p>0,05$] освен кај зборот *badl* [$\chi^2(1;62)=4,724$; $p<0,05$]).

Резултатите од општиот тест 1 се дадени во табела 5. Од вкупно 22 тестирали зборови, ЕГ покажала подобра перцепција на вокалите, којашто е статистички значајна само кај три зборови со три различни вокали, односно /i:/ во *beef* [$\chi^2(1;62)=9,30$; $p<0,01$], /e/ во *net* [$\chi^2(2;62)=6,434$; $p<0,05$] и /æ/ во *bland* [$\chi^2(2;62)=6,921$; $p<0,05$]. Кај останатите зборови, резултатите не се статистички значајни. Може да се заклучи дека кај испитаниците од ЕГ не дошло до генерализирање на знаењата од обуката, барем не на статистички значајно ниво. Со други зборови, стекнатите знаења од обуката, во вид на подобрена перцепција на вежбаните вокали, не се пренесуваат на нови зборови со истите вокали, иако говорителот им е познат на испитаниците.

Табела 5. Општ тест 1: дистрибуција на фреквенцијата на новите (невежбани) зборови со вокалите /i/, i, e, æ/, изговорени од познат машки говорител кај испитаниците од ЕГ и КГ

тестиран збор	одговори: точен сличен различен	ЕГ <i>n</i> = 31	КГ <i>n</i> = 31	χ^2 ; <i>p</i>
PEAT	/i:/	13	7	$\chi^2(2;62)=3,39$; $p>0,05$
	/i/	16	23	
	/iə/	2	1	
GREED	/i:/	30	31	$\chi^2(1;62)=1,016$; $p>0,05$
	/i/	—	—	
	[i]	1	0	
BEEF	/i:/	21	9	$\chi^2(1;62)=9,30$; $p<0,01$
	/i/	10	22	
	/e/	—	—	
FREEZE	/i:/	31	29	$\chi^2(2;62)=2,067$; $p>0,05$
	/i/	0	1	
	/e/	0	1	
REAM	/i:/	24	23	$\chi^2(2;62)=0,621$; $p>0,05$
	/i/	3	2	
	[i]	4	6	
SEAL	/i:/	6	4	$\chi^2(2;62)=0,48$; $p>0,05$
	/i/	1	1	
	/iə/	24	26	
PIT	/i/	29	30	$\chi^2(1;62)=0,35$; $p>0,05$
	/i:/	2	1	
	/e/	—	—	

GRID	/ɪ/	28	27	$\chi^2 (2; 62)=1,016; p>0,05$
	/e/	2	2	
	/eɪ/	1	2	
BIFF	/i/	30	29	$\chi^2 (1; 62)=0,35; p>0,05$
	/e/	—	—	
	/ə/	1	2	
FRIZZ	/ɪ/	13	19	$\chi^2 (2; 62)=3,795; p>0,05$
	/i:/	13	6	
	[i]	5	6	
RIM	/i/	24	24	$\chi^2 (2; 62)=1,077; p>0,05$
	/i:/	6	7	
	/e/	1	0	
SILL	/ɪ/	22	21	$\chi^2 (2; 62)=0,767; p>0,05$
	/i:/	2	4	
	/ɪə/	7	6	
NET	/e/	23	15	$\chi^2 (2; 62)=6,434; p<0,05$
	/æ/	7	9	
	/ʌ/	1	7	
FED	/e/	25	27	$\chi^2 (1; 62)=0,47; p>0,05$
	/æ/	6	4	
	/ɪ/	—	—	
LESS	/e/	26	28	$\chi^2 (2; 62)=0,607; p>0,05$
	/æ/	3	2	
	/ə/	2	1	
BLEND	/e/	18	21	$\chi^2 (2; 62)=0,956; p>0,05$
	/æ/	9	8	
	/ɪ/	4	2	
MELODY	/e/	22	29	$\chi^2 (2; 62)=5,561; p>0,05$
	/æ/	8	2	
	/eɪ/	1	0	
GNAT	/æ/	26	21	$\chi^2 (2; 62)=2,318; p>0,05$
	/e/	2	5	
	/ə/	3	5	
FAD	/æ/	23	18	$\chi^2 (2; 62)=2,181; p>0,05$
	/e/	2	5	
	/ɑ:/	6	8	
LASS	/æ/	19	13	$\chi^2 (2; 62)=0,607; p>0,05$
	/e/	9	9	
	/ɑ:/	3	9	
BLAND	/æ/	27	18	$\chi^2 (2; 62)=6,921; p<0,05$
	/e/	2	4	
	/ʌ/	2	9	
MALADY	/æ/	12	6	$\chi^2 (2; 62)=5,301; p>0,05$
	/e/	15	14	
	/eə/	4	11	

Слична тенденција покажуваат и резултатите од општиот тест 2, каде што тестираните зборови не се вежбани на обуката и се изговорени од непознат женски говорител (табела 6). Се забележува дека од вкупно 22 тестирани зборови, ЕГ покажала подобра перцепција на вокалите, којашто е статистички значајна само кај еден збор со вокалот /æ/, односно кај *than* [$\chi^2 (2; 62)=11,794; p<0,01$]. Интересно е да се напомене дека членовите во минималниот пар *then – than*, иако се граматички зборови со честа употреба кои им се познати на испитаниците, се исклучително тешки за перципирање и често се заменуваат. Кај останатите зборови, резултатите не се статистички значајни. Иако резултатите укажуваат на севкупна подобра перцепција на вокалите од страна на ЕГ наспроти КГ, сепак, не може со статистичка сигурност да се потврди дека дошло до пренесување на

знаењата за нови зборови и од непознат говорител. Со други зборови, за испитаниците од ЕГ, перцепцијата на вокалите сè уште претставува тешкотија.

Табела 6. Општ тест 2: дистрибуција на фреквенцијата на новите (невежбани) зборови со вокалите /i:, ɪ, e, æ/, изговорени од еден нов (непознат) женски говорител кај испитаниците од ЕГ и КГ

тестиран збор	одговори: точен сличен различен	ЕГ n = 31	КГ n = 31	χ^2 ; p
GREET	/i:/	21	16	χ^2 (2; 62)=2,184; p>0,05
	/ɪ/	8	10	
	/ɜ:/	2	5	
HEED	/i:/	26	19	χ^2 (2; 62)=3,994; p>0,05
	/ɪ/	1	2	
	[i]	4	10	
REACH	/i:/	22	22	χ^2 (2; 62)=0,900; p>0,05
	/ɪ/	4	6	
	/ɪə/	5	3	
REASON	/i:/	29	24	χ^2 (2; 62)=3,757; p>0,05
	/ɪ/	2	5	
	/æ/	0	2	
BREAM	/i:/	23	19	χ^2 (2; 62)=3,881; p>0,05
	/ɪ/	5	3	
	/ɪə/	3	9	
REEL	/i:/	2	1	χ^2 (2; 62)=0,667; p>0,05
	/ɪ/	1	2	
	/ɪə/	28	28	
GRIT	/ɪ/	28	26	χ^2 (1; 62)=0,574; p>0,05
	/i:/	3	5	
	/e/	—	—	
HID	/ɪ/	26	25	χ^2 (2; 62)=0,111; p>0,05
	/e/	0	0	
	/ɪə/	5	6	
RICH	/ɪ/	18	12	χ^2 (2; 62)=2,327; p>0,05
	/i:/	9	13	
	/ɪə/	4	6	
RISEN	/ɪ/	16	18	χ^2 (2; 62)=2,406; p>0,05
	/i:/	11	6	
	[i]	4	7	
BRIM	/ɪ/	29	30	χ^2 (2; 62)=3,017; p>0,05
	/e/	1	0	
	/æ/	0	1	
RILL	/ɪ/	19	16	χ^2 (2; 62)=0,857; p>0,05
	/i:/	6	6	
	/ɪə/	6	9	
WRECK	/e/	13	14	χ^2 (2; 62)=2,637; p>0,05
	/æ/	15	10	
	/ə/	3	7	
LEG	/e/	26	25	χ^2 (2; 62)=0,886; p>0,05
	/æ/	2	4	
	/eə/	3	2	
MESS	/e/	20	20	χ^2 (2; 62)=1,636; p>0,05
	/æ/	7	4	
	/ɪ/	4	7	

THEN	/e/	24	18	$\chi^2 (2; 62)=3,429; p>0,05$
	/æ/	3	3	
	/eə/	4	10	
MELLOW	/e/	21	17	$\chi^2 (2; 62)=3,088; p>0,05$
	/æ/	4	2	
	/ei/	6	12	
RACK	/æ/	28	23	$\chi^2 (2; 62)=2,957; p>0,05$
	/e/	2	4	
	/ʌ/	1	4	
LAG	/æ/	27	24	$\chi^2 (2; 62)=3,176; p>0,05$
	/e/	0	3	
	/ʌ/	4	4	
MASS	/æ/	26	19	$\chi^2 (2; 62)=4,012; p>0,05$
	/e/	1	3	
	/ʌ/	4	9	
THAN	/æ/	25	12	$\chi^2 (2; 62)=11,794; p<0,01$
	/e/	2	7	
	/ʌ/	4	12	
MALLOW	/æ/	13	15	$\chi^2 (2; 62)=3,113; p>0,05$
	/e/	14	8	
	/eə/	4	8	

5 Дискусија

Резултатите од анализата на податоците покажуваат дека иако има тенденција на подобрување на перцепцијата на вокалите од преттестот до потестот (тренд кој се јавува кај сите вокали), сепак, нема статистички значајно подобрување на перцепцијата на вокалите кај испитаниците од ЕГ. Ова укажува на заклучокот дека обуката немала севкупен ефект за сите вокали, односно, претпоставката која произлегува од ИП1 дека обуката ќе има позитивно влијание не се потврдува. Ваквиот заклучок се коси со резултатите од досегашните истражувања, коишто бележат позитивно влијание на секаков вид перцептивна обука (Lively, Logan and Pisoni 1993; Cenoz and García Lecumberri 1999; Wang and Munro 2004; Rasmussen and Zampini 2010; Cebrian and Carlet 2014). Тоа веројатно се должи на добрата перцепција на вокалите на преттестот: кај 35 збора, од вкупно 48, забележуваме добра перцепција на вокалите, многу поголема или еднаква на прифатливиот праг на усвоеност од над 70%. Може да се каже дека предзнаењата на испитаниците се подобри од очекуваното, имајќи предвид дека тие го изучуваат англискиот јазик во академски контекст и се студенти на втора година. Исто така, зборовите во преттестот беа зборови со честа употреба и со зададена ортографија, што несомнено придонело за активирање на предзнаењата на испитаниците.

Разлика се појавува и ако се споредат резултатите во однос на вокалниот контраст. На пример, обуката нема никаков ефект на подобрување на перцепцијата на вокалниот контраст /i – ɪ/ (само кај еден збор со /ɪ/ се јавува статистички значајно подобрување, што е недоволно за да се донесат релевантни заклучоци). Со други зборови, испитаниците од ЕГ умеат релативно успешно да ги разликуваат овие два вокала, и покрај фактот што тие се разликуваат по квалитет и по квантитет (за споредба, најблискиот македонски вокал /i/ ги нема овие карактеристики, така што не станува збор за влијание од мајчиниот јазик). Од друга страна, кај вокалниот контраст /e – æ/ состојбата е значително подобра и укажува на индикативно позитивно влијание на обуката. Имено, четири збора со /e/ и два збора со /æ/ покажуваат статистичка значајност на две нивоа (прво ниво $p<0,01$ и второ ниво $p<0,05$), што значи дека кај некои испитаници од ЕГ дошло до модификување

на фонолошките категории. Можеме да претпоставиме дека кај /e/ дошло до адаптирање или до менување на категоријата, имајќи предвид дека во македонскиот јазик вокалот /e/ има слични карактеристики, додека за вокалот /æ/ дошло до создавање на нова категорија бидејќи овој вокал е непостоен во македонскиот јазик. Ваквите резултати се во согласност со Моделот за изучување на говор на Флеги (Flege 1995; Flege and Bohn 2021), кој предвидува дека гласот што не постои во мајчиниот јазик ќе се формира како нова фонолошка категорија, иако не веднаш, но сепак побрзо од гласот којшто веќе постои во мајчиниот јазик и има слични карактеристики како англискиот вокал. Исто така, имајќи ја предвид перцептивната задача на тестот, можеме да забележиме дека резултатите се во прилог на премисата на Моделот за автоматска селективна перцепција на Стрејнц (Strange 2006; Strange and Shafer 2008; Strange 2011), според кој кога стимулот е поедноставен (снимките беа со зборови во канонична форма, а не изговорени при спонтан говор, односно беа јасно и бавно изговорени), вниманието е пофокусирано и полесно се прави разлика помеѓу фонетските сличности или разлики меѓу два (или повеќе) гласовни контрасти од странскиот јазик.

Резултатите од анализата на општите тестови 1 и 2 укажуваат дека кај испитаниците од ЕГ не дошло до статистички значајно генерализирање на стекнатите знаења од обуката, односно индикативно подобрената перцепција на вежбаните вокали (споредено со резултатите од преттестот и од потестот) не се пренесува на нови (невежбани) зборови со истите вокали, ниту со познат говорител ниту со нов (непознат) говорител. И овде, слично како и кај преттестот/потестот, има тенденција за подобрување кај некои зборови, која не е статистички значајна, односно ЕГ е подобра од КГ кај 11 од 22 збора од општиот тест 1 и кај 14 од 22 збора од општиот тест 2. Овие резултати не нè зачудуваат ако се земе предвид дека влијанието на говорителот, на пример, беше индикативно и кај некои анализирани зборови од преттестот и од потестот (за потсетување, ист збор, изговорен од двајца различни говорители, покажува статистички значајно подобрување со првиот говорител, а статистички значајно влошување со вториот говорител). Според кажаното, можеме да констатираме дека претпоставката која произлегува од ИП2 (а) и ИП2 (б) дека ќе дојде до генерализирање на знаењата на нови (невежбани) зборови и познат/непознат говорител не се потврдува во ова истражување. Ваквиот заклучок е во спротивност со резултатите од другите студии, во кои се тестира генерализирањето на знаењата од спроведената перцептивна обука (Cebrian and Carlet 2014; Lively, Logan and Pisoni 1993; Wang 2002; Wang and Munro 2004). Сепак, ако се споредат резултатите во однос на вокалниот контраст, се забележуваат неколку интересни појави. Кај контрастот /i: – i/ резултатите се повторно недоволно информативни бидејќи, за некои зборови, перцепцијата на испитаниците од ЕГ е под, а за некои зборови над прифатливиот праг на усвоеност. Кај контрастот /e – æ/ се забележува следново: а) ако се споредат резултатите само за ЕГ, перцепцијата на /e/ не е задоволителна, односно кај 4 од 5 збора таа е под прифатливиот праг на усвоеност, додека перцепцијата на /æ/ е одлична и кај 4 од 5 збора е над дозволеният праг на усвоеност; б) ако се споредат ЕГ со КГ, и за двата вокала ЕГ е подобра од КГ, и тоа кај 3 збора за /e/ и кај 4 збора за /æ/. Можеме да заклучиме дека веројатно дошло до некаква промена во восприемањето на овие два вокала на ниво на фонолошки категории, или до зголемување на свеста за разликите, па така слабата перцепција на /e/ може да се објасни со прекумерено самокоригирање кај испитаниците.

Општо земено, како причина за појавата на негативните резултати кај општите тестови може да се посочат неколку размислувања: а) губење на концентрацијата, имајќи предвид дека двата теста беа последни според редоследот на спроведувањето; б) испитаниците не

можат да го поврзат звукот со значењето на зборот, имајќи предвид дека ортографијата на зборот не беше напишана во тестовите; в) испитаниците не беа доволно вешти во препознавањето на фонемските симболи, имајќи предвид дека форматот на задачата беше ист како оној на преттестот/потестот, но кај општите тестови 1 и 2 понудените одговори беа, всушност, фонемски симболи, а не зборови; г) обуката е недоволно долга за да може да се очекува значително генерализирање на знаењата; д) постојат индивидуални разлики меѓу испитаниците коишто е тешко да се забележат и да се објаснат. Во секој случај, секоја претпоставка недоволно ја објаснува појавата, па поради тоа е потребно дополнително истражување со поголема контрола на истражувачките варијабли и подобрување на истражувачкиот инструмент.

6 Заклучок

Оваа студија го истражува ефектот на перцептивната обука врз перцепцијата на англиските предни вокали /i:, ɪ, e, æ/ кај македонските испитаници. Во обуката се комбинираат традиционални и комуникативно-когнитивни наставни техники, а при презентирањето на содржините се користат само автентични аудитивни и видеоматеријали со цел максимална изложеност на испитаниците на говорот од изворните говорители на британската варијанта на англискиот јазик. Перцептивните тестови содржеа минимални парови на англиски зборови и снимки од повеќе изворни говорители. При анализата на податоците беше проверен ефектот на обуката за секој вокал посебно и се истражуваше дали знаењата се генерализирале на новите (невежбани) зборови, изговорени од познат говорител и на новите (невежбани) зборови, изговорени од нов (непознат) говорител. Резултатите не покажаа задоволително ниво на подобрување на перцепцијата на вокалите од страна на испитаниците: тие имплицираат подобрување, имајќи предвид дека кај повеќето зборови има повеќе точни одговори по обуката, но ова подобрување не е статистички значајно – според тоа, не може да се говори за севкупниот ефект од обуката. Иако се само индикативни, а не и статистички значајни, емпириските докази од ова истражување посочуваат дека перцептивната обука сепак, во некаква мера, поттикнува менување на перцептивните навик и модификување на перцепцијата за многу краток период. Ова сознание е особено значајно за наставниците: тие би можеле да се охрабрат да вклучат повеќе активности, во кои доминира изложеноста на автентичен говор, за да се вежба перцепцијата на оние гласови за кои наставното искуство покажало дека тешко се восприемаат од страна на изучувачите со ист мајчин јазик.

Библиографија

- Aliaga-García, C. (2009). Effects of audiovisual auditory vs. articulatory training on L2 vowel category. In *Proceedings of the PTLC 2009 Phonetics Teaching and Learning Conference*. London: University College London.
- Baker, A. (2006). *Ship or Sheep? An intermediate pronunciation course* (3rd edn.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Best, C. T. (1995). A direct realist view of cross-language speech perception. In W. Strange (ed.), *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research* 171–203. Timonium, MD: York Press.
- Bradlow, A. R., Pisoni, D. B., Akahane-Yamada, R., and Tohkura, Y. (1997). Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/: IV. Some effects of perceptual learning on speech production. *Journal of the Acoustical Society of America* 101 (4): 2299–2310.

- Cebrian, J. and Carlet, A. (2014). Second-language learners' identification of target-language phonemes: A short-term phonetic training study. *The Canadian Modern Language Review*, 70 (4): 484–499.
- Cenoz, J. and García Lecumberri, M. L. (1999). The effect of training on the discrimination of English vowels. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 37: 261–275.
- Council of Europe (2001) *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Couper, G. (2003) The value of an explicit pronunciation syllabus in ESOL teaching. *Prospect* 18 (3): 53–70.
- Couper, G. (2009) Teaching and learning L2 pronunciation: Understanding the effectiveness of socially-constructed metalanguage and critical listening in terms of a cognitive phonology framework. PhD dissertation. University of New England.
- Derwing, T. M. and Rossiter, M. J. (2003). The effects of pronunciation instruction on the accuracy, fluency and complexity of L2 accented speech. *Applied Language Learning* 13 (1): 1–17.
- Derwing, T. M., Munro, M. J. and Wiebe, G. (1998). Evidence in favour of a broad framework for pronunciation instruction. *Language Learning*, 48 (3), 393–410.
- Flege, J. E. (1995). Second language speech learning: Theory, findings and problems. In W. Strange (ed.), *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research* 233–277. Timonium, MD: York Press.
- Flege, J. E. and Bohn, O-S. (2021). The Revised Speech Learning Model (SLM-r). In R. Wayland (ed.) *Second language speech learning: Theoretical and empirical progress*, 3–83. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, H. (2006). Helping teachers help students with pronunciation. *Prospect: A Journal of Australian TESOL* 21 (1): 80–94.
- Gómez-Lacabex, E. and Gallardo-del-Puerto, F. (2014). Raising perceptual phonemic awareness in the EFL classroom. *Concordia Working Papers in Applied Linguistics*, 5: 203–215.
- Gordon, J., Darcy, I. and Ewert, D. (2013). Pronunciation teaching and learning: Effects of explicit phonetic instruction in the L2 classroom. In J. Levis and K. LeVelle (eds.) *Pronunciation and Assessment: Proceedings of the 4th Annual Pronunciation in Second Language Learning and Teaching Conference* Vancouver, British Columbia, August 24–25 2012 194–206. Ames, IA: Iowa State University.
- Hancock, M. (2010). *Pronunciation games*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardison, D. M. (2003). Acquisition of second-language speech: Effects of visual cues, context and talker variability. *Applied Psycholinguistics* 26 (4): 495–522.
- Hazan, V., Sennema, A., Iba, M., and Faulkner, A. (2005). Effect of audiovisual perceptual training on the perception and production of consonants by Japanese learners of English. *Speech Communication*, 47 (3): 360–378.
- Hewings, M. (2011). *Pronunciation practice activities: A resource book for reaching English pronunciation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelly, G. (2003). *How to teach pronunciation*. Harlow: Longman.
- Lee, J., Jang, J. and Plonsky, L. (2015). The effectiveness of second language pronunciation instruction: A meta-analysis. *Applied Linguistics*, 36 (3): 345–366.
- Lee, B., Plonsky, L., and Saito, K. (2020). The effects of perception- vs. production-based pronunciation instruction. *System*, 88, Article 102185.
- Levis, J. and Cortes, V. (2008). Minimal pairs in spoken corpora: Implications for pronunciation assessment and teaching. In C. A. Chapelle, Y.-R. Chung, and J. Xu (eds.) *Towards Adaptive CALL: Natural language processing for diagnostic language assessment* 197–208. Ames, IA: Iowa State University.
- Lively, S.E., Logan, J. S. and Pisoni, D. B. (1993). Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/: II. The role of phonetic environment and talker variability in learning new perceptual categories. *Journal of the Acoustical Society of America*, 94: 1242–1255.
- Lively, S. E., Pisoni, D. B., Yamada, R., Tohkura, Y., and Yamada, T. (1994). Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/. III. Long-term retention of new phonetic categories. *Journal of the Acoustical Society of America*, 96: 2076–2087.
- Lowie, W., and Seton, B. (2013). *Essential statistics for applied linguistics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Maeda, M. (2010) English vowel production for Japanese adults: Comparison of two training methods. In *Proceedings of the 6th Annual Symposium: Graduate and Research Scholarly Projects*, April 23 2010 145–146. Wichita KS: Wichita State University.

- Mańkowska, A., Nowacka, M., and Kłoczowska, M. (2009). "How Much Wood Would a Woodchuck Chuck?": *English pronunciation practice book*. Kraków-Rzeszów-Zamość: Konsorcjum Akademickie.
- Marković, M. (2007). Kontrastivna analiza akustičkih i artikulacionih karakteristika vokalskih sistema engleskog i srpskog jezika. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- McCrocklin, S. (2012). Effect of audio vs. video listening exercises on aural discrimination of vowels. In J. Levis and K. LeVelle (eds.), *Proceedings of the 3rd Pronunciation in Second Language Learning and Teaching Conference*, Ames, IA, September 16–17 2011 178–186. Ames, IA: Iowa State University.
- Moyer, A. (1999). Ultimate attainment in L2 phonology: The critical factors of age, motivation, and instruction. *Studies in Second Language Acquisition* 21: 81–108.
- Rasmussen, J. and Zampini, M. L. (2010) The effects of phonetic training on the intelligibility and comprehensibility of native Spanish speech by second language learners. In J. Levis and K. LeVelle (eds.), *Proceedings of the 1st Pronunciation in Second Language Learning and Teaching Conference*, Ames, Iowa, September 17–19 2009, 38–52. Ames, IA: Iowa State University.
- Rogerson-Revell, P. (2011). *English phonology and pronunciation teaching*. London: Continuum Press.
- Saito, K. (2007). The influence of explicit phonetic instruction on pronunciation in EFL settings: The case of English vowels and Japanese learners of English. *The Linguistics Journal*, 3 (3): 16–41.
- Saito, K. (2021) Effects of corrective feedback on second language pronunciation development. In H. Nassaji and E. Kartchava (eds.), *The Cambridge handbook of corrective feedback in second language learning and teaching*, 407–428. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sardegna, V. G. (2022) Evidence in favor of a strategy-based model for English pronunciation instruction. *Language Teaching*, 55 (3): 363–378.
- Sato, M. and Lyster, R. (2012) Peer interaction and corrective feedback for accuracy and fluency development. *Studies in Second Language Acquisition*, 34: 591–626.
- Strange, W. (1995). Cross-language study of speech perception: An historical review. In W. Strange (ed.), *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*, 3–45. Timonium, MD: York Press.
- Strange, W. (2006). Second-language speech perception: The modification of automatic selective perceptual routines. *Journal of the Acoustical Society of America* 120: 3137.
- Strange, W. (2011). Automatic selective perception (ASP) of first and second language speech: A working model. *Journal of Phonetics*, 39 (4): 456–466.
- Strange, W. and Shafer, V. L. (2008). Speech perception in second language learners: The re-education of selective perception. In J. Hansen and M. L. Zampini (eds.) *Phonology and second language Acquisition* 153–191. Amsterdam: John Benjamins.
- Thomson, R. I. (2018). High variability [pronunciation] training (HVPT): A proven technique about which every language teacher and learner ought to know. *Journal of Second Language Pronunciation*, 4 (2) 208–231.
- Thomson, R. I. and Derwing, T. M. (2015). The effectiveness of L2 pronunciation instruction: A narrative review. *Applied Linguistics*, 36 (3): 326–344.
- Venkatagiri, H. S. and Levis, J. M. (2007). Phonological awareness and speech comprehensibility. *Language awareness* 16 (4): 263–277.
- Wang, X. (2002). *Training Mandarin and Cantonese speakers to identify English vowel contrasts: Long-term retention and effects on production*. Doctoral dissertation. Simon Fraser University.
- Wang, X., and Munro, M. J. (2004). Computer-based training for learning English vowel contrasts. *System*, 32: 539–552.

Прилог 1

Вид и опис на перцептивните задачи

Вид	Опис на задача
A	<p style="text-align: center;">Два збора: исто или различно</p> <p>Испитаниците слушаат 10 снимки со 10 различни минимални парови кои се изговорени од различни говорители. Испитаниците треба да одлучат дали двата збора што ги слушаат се исти или различни.</p>
B	<p style="text-align: center;">Минимален пар: препознавање збор (различни парови)</p> <p>Испитаниците слушаат една снимка со 7, 8 или 10 зборови за 7, 8 или 10 минимални парови кои се изговорени од различни говорители. Испитаниците треба да одлучат кој збор од парот го слушнале и да го заокружат на работниот лист.</p>
C	<p style="text-align: center;">Минимален пар: препознавање збор (повеќе примери од ист збор)</p> <p>Испитаниците слушаат 6 снимки за 6 различни минимални парови. Секоја снимка се состои од низа од 7 зборови, односно еден збор од минималниот пар што се повторува. Зборовите во низата се изговорени од различни говорители. Додека ја слушаат низата од зборови, испитаниците треба да одлучат кој збор од парот го слушнале (парот се повторува 7 пати на работниот лист) и да го заокружат.</p>
D	<p style="text-align: center;">Зборови и реченици: препознавање вокал</p> <p>Испитаниците слушаат: а) низа од различни зборови изговорени од различни говорители; или б) реченици изговорени од ист говорител. Испитаниците треба да одлучат во колку зборови од низата или од речениците го слушаат вокалот што се вежба и да ги запишат зборовите.</p>
E	<p style="text-align: center;">Три збора: X звучи како A или B (AXB)</p> <p>Испитаниците слушаат снимки на кои се снимени низи од 3 збора. Зборовите во секоја низа се изговорени од различни говорители. Испитаниците треба да одлучат дали вториот збор (X) е: а) ист како првиот збор A (X=A); б) ист како третиот збор B (X=B); или в) сите три збора се исти (A=X=B). Потоа треба да ја запишат низата што ја слушнале.</p>

Прилог 2

Табела 1

Преглед на тестирани зборови и дистрактори: преттест и потест

фонетски контекст	тестиран збор	понудени одговори		
		точен одговор	неточен одговор сличен	неточен одговор дистрактор
КВК(безвучен експлозив)	scat1, scat2	seat /i:/	sit /ɪ/	set /e/
	sit1, sit2	sit /ɪ/	seat /i:/	set /e/
	set1, set2	set /e/	sat /æ/	site /aɪ/
	sat1, set2	sat /æ/	set /e/	site /aɪ/
КВК(звучен експлозив)	bead1, bead2	bead /i:/	bid /ɪ/	beard /ɪə/
	bid1, bid2	bid /ɪ/	bead /i:/	bed /e/
	bed1, bed2	bed /e/	bad /æ/	bid /ɪ/
	bad1, bad2	bad /æ/	bed /e/	bud /ʌ/
КВК(безвучен фрикатив или африкат)	peach1, peach2	peach /i:/	pitch /ɪ/	page /eɪ/
	pitch1, pitch2	pitch /ɪ/	peach /i:/	page /eɪ/
	guess1, guess2	guess /e/	gas /æ/	geese /i:/
	gas1, gas2	gas /æ/	guess /e/	geese /i:/
КВК(звучен фрикатив или африкат)	leave1, leave2	leave /i:/	live /ɪ/	levee /e/
	live1, live2	live /ɪ/	leave /i:/	levee /e/
	revel1, revel2	revel /e/	ravel /æ/	raver /eɪ/
	ravel1, ravel2	ravel /æ/	revel /e/	raver /eɪ/
КВК(назал)	scene1, scene2	scene /i:/	sin /ɪ/	sane /eɪ/
	sin1, sin2	sin /ɪ/	scene /i:/	sane /eɪ/
	men1, men2	men /e/	man /æ/	mane /eɪ/
	man1, man2	man /æ/	men /e/	mane /eɪ/
КВК(латерал)	feel1, feel2	feel /i:/	fill /ɪ/	fell /e/
	fill1, fill2	fill /ɪ/	feel /i:/	fell /e/
	shell1, shell2	shell /e/	shall /æ/	shawl /ɔ:/
	shall1, shall2	shall /æ/	shell /e/	shawl /ɔ:/

Забелешка: В = вокал; К = консонант; збор1 = говорител 1; збор2 = говорител 2

Табела 2

Преглед на тестирани зборови: општ тест 1 и општ тест 2

фонетски контекст	општ тест 1				општ тест 2			
	тестиран збор	понудени одговори			тестиран збор	понудени одговори		
		точен	сличен	различен		точен	сличен	различен
КВК(беззвучен експлозив)	peat	/i:/	/ɪ/	/ɪə/	greet	/i:/	/ɪ/	/ɜ:/
	pit	/ɪ/	/i:/	/e/	grit	/ɪ/	/i:/	/e/
	net	/e/	/æ/	/ʌ/	wreck	/e/	/æ/	/ə/
	gnat	/æ/	/e/	/ə/	rack	/æ/	/e/	/ʌ/
КВК(звучен експлозив)	greed	/i:/	/ɪ/	[i]	heed	/i:/	/ɪ/	[i]
	grid	/ɪ/	/e/	/eɪ/	hid	/ɪ/	/e/	/ɪə/
	fed	/e/	/æ/	/ɪ/	leg	/e/	/æ/	/eə/
	fad	/æ/	/e/	/ɑ:/	lag	/æ/	/e/	/ʌ/
КВК(беззвучен фрикатив или африкат)	beef	/i:/	/ɪ/	/e/	reach	/i:/	/ɪ/	/ɪə/
	biff	/ɪ/	/e/	/ə/	rich	/ɪ/	/i:/	/ɪə/
	less	/e/	/æ/	/ə/	mess	/e/	/æ/	/ɪ/
	lass	/æ/	/e/	/ɑ:/	mass	/æ/	/e/	/ʌ/
КВК(звучен фрикатив или африкат)	freeze	/i:/	/ɪ/	/e/	reason	/i:/	/ɪ/	/æ/
	frizz	/ɪ/	/i:/	[i]	risen	/ɪ/	/i:/	[i]
	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—
КВК(назал)	ream	/i:/	/ɪ/	[i]	bream	/i:/	/ɪ/	/ɪə/
	rim	/ɪ/	/i:/	/e/	brim	/ɪ/	/e/	/æ/
	blend	/e/	/æ/	/ɪ/	then	/e/	/æ/	/eə/
	bland	/æ/	/e/	/ʌ/	than	/æ/	/e/	/ʌ/
КВК(латерал)	scal	/i:/	/ɪ/	/ɪə/	reel	/i:/	/ɪ/	/ɪə/
	sill	/ɪ/	/i:/	/ɪə/	rill	/ɪ/	/i:/	/ɪə/
	melody	/e/	/æ/	/eɪ/	mellow	/e/	/æ/	/eɪ/
	malady	/æ/	/e/	/eə/	mallow	/æ/	/e/	/eə/

Забелешка: В = вокал; К = консонант

ENHANCING EMOTIONAL INTELLIGENCE IN INTERPRETING STUDENTS: POSSIBILITIES AND PERSPECTIVES

Katarina Gjurchevska Atanasovska

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

katarina.gjurchevska.atanasovska@ff.ukim.edu.mk

Nikolche Mickoski

Macedonian Academy of Sciences and Arts

nmickoski@manu.edu.mk

Being defined as a concept which entails awareness of one's own and other people's emotions and ability to manage those emotions as well as to interpret them in various interpersonal engagements (Goleman, 1998), emotional intelligence (EI) is found to correlate with academic performance, especially with professions with an affective component, including translation and interpreting (Bontempo, 2009; Hubscher-Davidson, 2007). Relying on the results received from the bilateral project *Possibilities for Enhancing Emotional Intelligence as a Generic Competence in Translation and Interpreting Students* (Popovska et al. 2019: 263–276), this paper aims at exploring the possibilities for EI skills enhancement in interpreting students with a view to raising the awareness of the benefits of EI for both teachers and students and adopting new perspectives on career advancement. The results show that the development of EI skills in interpreting students is very important and provides an opportunity for teachers to gain an invaluable insight into the professional development of students and to get inspired to be more creative in improving teaching methodology.

Keywords: emotions, emotional intelligence, interpreting, enhancement, skills

ПОТТИКНУВАЊЕ НА ЕМОЦИОНАЛНАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА НА СТУДЕНТИТЕ ПО ТОЛКУВАЊЕ: МОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Катерина Ѓурчевска Атанасовска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

katarina.gjurchevska.atanasovska@ff.ukim.edu.mk

Николче Мицкоски

Македонска академија на науките и уметностите

nmickoski@manu.edu.mk

Како концепт што ја вклучува свесноста за сопствените емоции и за емоциите на другите, како и можноста за управување со нив и нивно толкување во различни интерперсонални контексти (Goleman, 1998), емоционалната интелигенција (ЕИ) се доведува во релација со академското постигнување, особено кај професиите со афективна компонента, како што се толкувањето и преведувањето (Bontempo, 2009; Hubscher-Davidson, 2007). Потпирајќи се на резултатите добиени од билатералниот проект *Можносии за зајакнување на емоционалната интелигенција како генеричка компетенција на студентите по преведување и толкување* (Поповска и др., 2019: 263–276), целта на овој труд е да се истражат можностите за поттикнување на вештините на ЕИ кај студентите по толкување за да се подигне свеста за придобивките од ЕИ за наставниците и за студентите, како и да се прифатат нови перспективи за кариерно напредување. Резултатите покажуваат дека развојот на вештините за ЕИ на студентите по толкување е многу важен и им дава можност на професорите да добијат увид во професионалниот развој на студентите, инспирирајќи ги да бидат покреативни при подобрувањето на наставната методологија.

Клучни зборови: емоции, емоционална интелигенција, толкување, зајакнување, вештини

1 Introduction

As a phenomenon, emotions have always attracted human attention, especially the scientific thought. According to Salovey and Mayer (2004: 2), they are understood as “organized responses, crossing the boundaries of many psychological subsystems (...) which typically arise in response to an event, either internal or external, that has a positively or negatively valenced meaning for the individual”.

The term *emotional intelligence* (EI) first appeared in the eighties of the 20th century, as one of the seven types of intelligence defined by Gardner (1983). Later, Salovey and Mayer (1990: 189) developed the concept further and defined it as “the ability to monitor one’s own and others’ feelings and emotions, to discriminate among them and to use this information to guide one’s thinking and actions”. According to Goleman (1998), EI is to be thought of as the capacity for recognizing our own feelings and those of others, for motivating ourselves, and for managing emotions well in ourselves and in our relationships. Additionally, he elaborated an emotional competences framework, which relies on five important domains: self-awareness, self-regulation, motivation, empathy and social skills. The EI is perceived as the potential to acquire these competences (ibid.). The concept of EI is universal and therefore it can be related to various aspects of human life.

2 EI and translation studies

EI is recognised as a significant construct to be explored in educational setting. Chinene and Mudadi (2024) explore EI of radiography students, Chinyere and Afeez (2022) investigate the EI ability level of electrical/electronic technology university students, Pop-Jordanova and Demerdzieva (2015) investigate whether the level of EI in students and health workers is satisfactory, while Pandey and Sharma (2024) conduct research on EI among Indian teachers and Wu (2023) explores the relationship between EI of school principals, psychological climate, and teacher motivation.

Lahodynskyi, Bohuslavets, Nitenko, Sablina, Viktorova and Yaremchuk (2023) examine the integrated system of developing the EI of the translator, while Cásedas, Funes, Ouellet and de Quesada (2003) examine the training of EI together with other transversal competences such as creativity, psychological stress and cultural intelligence. EI of translators and its impact on their final product has been the focus of some research. Varzande and Jadidi (2015) investigate the impact of translators’ EI on their translation quality, while Qiu (2023) examines the influence of translators’ anxiety and EI on their translation quality.

There are numerous studies which identify the relationship between EI and academic achievement (Jordan et al. 2002; Lam and Kirby 2002; Petrides and Frederiksen 2010). Students with higher levels of EI tend to be generally confident (ibid.) or score better in certain subjects (Mavroveli and Sánchez-Ruiz 2011); social science and art students have been found to have better scores in emotionality than technical students in general (Sánchez-Ruiz et al. 2010: 54). Higher EI suggests a greater impact on the academic achievement of students when dealing with intellectually demanding tasks (Petrides et al. 2004), whereas some studies (Ciarrochi et al. 2002; Mikolajczak et al. 2008, 2009) have shown a link between EI and the ability to cope with stress. Higher EI may also influence scholastic achievements of certain academic subjects that are considered to be affect-related (Petrides et al. 2004).

Translation and interpreting require a high level of language mastery, communication skills and cross-cultural communication; they entail dealing with stressful language-related situations and can therefore be considered as affect-related disciplines. All these findings imply that EI is also relevant to translation and interpreting studies. Furthermore, the European Commission Directorate-General for Translation refers to five areas of professional competences for translators: language and culture,

translation, technology, personal and interpersonal, and service delivery (EMT 2017). In reference to personal and interpersonal competences, professional translators should, among other things, be able to “plan and manage time, stress and workload, work in a team and in virtual, multicultural and multilingual environments, take account of and adapt to the organisational and physical ergonomics of the working environment and continuously self-evaluate, update and develop competences and skills through personal strategies and collaborative learning” (EMT 2017: 10). According to the National Occupational Standards in Translation 2007 (CILT 2007), translators and interpreters should reflect the meaning of the source text accurately in the translated text, possess the necessary interpersonal skills and competences for establishing and maintaining communication with clients, translation and interpreting agencies and fellow translators and interpreters (ibid.). All the necessary skills and competences mentioned can be related to EI.

Being able to understand personal and other people’s emotions as well as to manage and respond to them properly is as important for translators and interpreters as language mastery skills and other technical competences (Popovska et al. 2019: 265). Since EI is to be regarded as an important aspect of the translation and interpreting profession, it is very useful to investigate it in the translation and interpreting context. Numerous studies demonstrate the significance of this link. For example, interpreters themselves can be affected by the emotional distress of their clients and although some maintain an emotional distance, many still show empathy and compassion, which play an important role in the interpreting process (Davidović 2016: 77–80). In addition, successful signed language interpreters tend to be conscientious and emotionally adjusted individuals (Bontempo 2009); self-perceived intuition and emotional traits were found to impact positively translation performance, suggesting that successful and creative literary translators might also be distinctly intuitive and emotionally intelligent (Hubscher-Davidson 2007).

Bearing in mind that EI is an important competence for translators and interpreters, it is necessary to pay closer attention to the relationship between these two fields. This paper outlines the possibilities for EI skills enhancement in interpreting students relying on the results received from the bilateral project “*Possibilities for Enhancing Emotional Intelligence as a Generic Competence in Translation and Interpreting Students*” (Popovska et al. 2019: 263–276). The scope of the project was broader and included both translation and interpreting students, while the paper focuses only on interpreting students. The aim is to raise awareness of the benefits of EI for both teachers and students and to offer new perspectives on career advancement.

3 Methodology and research

To investigate the ways in which EI could be enhanced in translation and interpreting students with a view to improving the curricula and ensuring better professional development prospects, a project named *Possibilities for Enhancing Emotional Intelligence as a Generic Competence in Translation and Interpreting Students* was carried out in the period between 2016 and 2018. It was a bilateral project that included cooperation between the Translation and Interpreting Department at the Blaže Koneski Faculty of Philology in Skopje, Republic of North Macedonia, and the Department of Translation Studies at the Karl Franz University of Graz, Republic of Austria. The project was conceived of as an action research project which includes planning, observing and reflecting on strategies that help teachers investigate ways in which they can improve their teaching and contribute to educational and social change (Altrichter and Posch 2007). It was carried out by translation and interpreting teachers from the partner universities and funded by Macedonian and Austrian Ministries of Education.

Relying on Goleman's theoretical framework, which defines interpersonal and intrapersonal competencies (Goleman 1998, 2006), the project participants developed several different activities and methods for EI enhancement. The activities were tested during different translation and interpreting courses. Students evaluated the relevance of the activities to the aim they were supposed to achieve. The students' answers and the results obtained from the research were analysed qualitatively and quantitatively and the project team exchanged opinions, experiences, and reports including detailed curricula for the courses as well as students' evaluation descriptions. The data were used as a basis for adopting new approaches to teaching translation and interpreting focusing on boosting EI in students.

The aim of the project was to explore possibilities for implementing EI enhancement techniques within translation and interpreting courses for BA students. The survey aimed at raising awareness of how important emotions are for the teaching process and for the professional development of both teachers and students. Not only do the results of this project have an impact on translation and interpreting professionals, but they also have a positive impact on the wider social context in which these professionals act. Apart from improving the quality of translation and interpreting education process, the project is beneficial for translators and interpreters' personal well-being and encourages sound communication within the wider community.

This paper focuses on exploring possibilities of EI skills enhancement in interpreting students in the Liaison Interpreting, Consecutive Interpreting and Simultaneous Interpreting courses taught at the Department of Translation and Interpreting at the Blaže Koneski Faculty of Philology in Skopje. The Liaison Interpreting course is part of the interpreting curriculum (English to Macedonian and vice-versa) and it is taught to second year BA students who have already taken three semesters of English language courses. The course is designed to introduce the basics of interpreting to students and to make them familiar with necessary skills and competences needed for the profession. The course focuses on: 1) explaining the concept of liaison interpreting, its scope and mode of practice and settings; 2) interpreters' code of ethics; 3) developing specific professional skills and competences and 4) simulating real life situations in which interpreters work. This is achieved through practical exercises for mastering the necessary skills and through performing role-plays intended to bring future interpreters closer to the challenges of their profession. The Consecutive Interpreting course is part of the interpreting curriculum (English to Macedonian and vice-versa) and is taught to third year BA students. The course focuses on active listening (understanding) of the speech, analysing the speech, and reproduction (rendition), as well as training for boosting memory, focus, and vocabulary, note taking techniques, speech rendition, visualization, prediction, chunking, stress-management, etc. The Simultaneous Interpreting course is part of the interpreting curriculum (English to Macedonian and vice-versa) and is taught to fourth year BA students. The course focuses on further development of the skills acquired during the Consecutive interpreting course as well as to time lag, anticipation, chunking, etc.

In order to relate EI to the context of interpreting, at the beginning of the course students were given an EI Awareness Questionnaire, which was devised by the project team and was supposed to determine whether the students were already familiar with the concept of EI and how they came into contact with it; then they were asked to complete the DISC Test (Personality Profile Test) to identify the degree to which different characteristics or behaviours describe them in close relationships. Additionally, they took the EI Questionnaire (NHS), which was supposed to get them thinking about various aspects of EI. The EI Questionnaire assesses emotional competences (self-awareness, managing emotions, motivation, empathy and social skills) based on Goleman's framework for interpersonal and intrapersonal competences (Goleman 1998, 2006). It was administered to provide information on the students' general knowledge of EI and about their level of EI competences, which

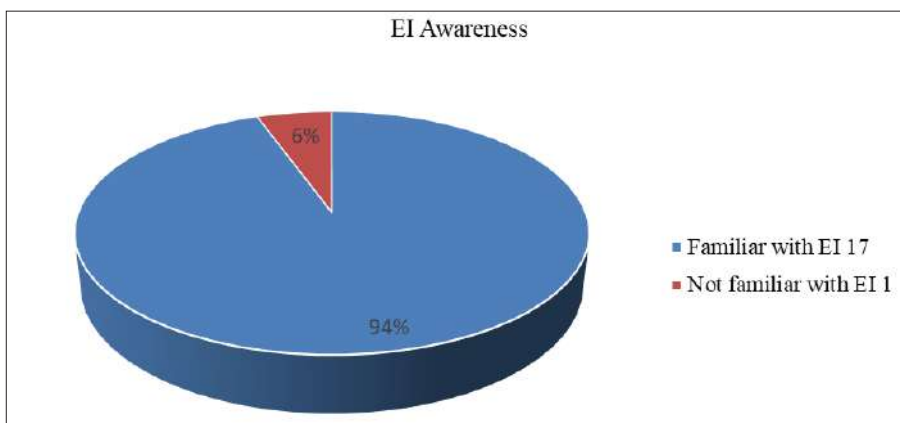
was later to be used as a basis for devising and implementing suitable teaching methodology for EI enhancement in the interpreting classroom.

Throughout the course, emphasis was put on the specificities of liaison and consecutive interpreting through practical exercises, watching videos and performing role-plays (Lee and Buzo 2009). The students were subject to continuous evaluation, self-evaluation and peer-evaluation and they shared experiences and advice, discussed situations and terminology and exchanged opinions among themselves as well as with senior colleagues. The methodology for developing specific professional skills and competences was upgraded with the EI boosting activities found in *Section 1 (Emotional well-being)* of the book *Future Directions* by Diane Carrington and Helen Whitten (Carrington and Whitten 2005). The book offers young people skills and strategies to develop emotional well-being and an understanding of the behaviours required to manage adult life (ibid, 5). It focuses on some very important aspects of EI which are also crucial for the interpreting profession, such as the power of the brain, memory, stress management, self-confidence, potential development, communication skills, code of ethics etc. The approaches and strategies for developing these aspects were discussed and they were adapted to the needs of the profession to help the students use them to their own advantage and raise their awareness of what being a professional interpreter really means. This was achieved through exercises and practices based on activities proposed in the book, which were specifically adapted to the students' needs.

At the end of the class, students completed an After-Class Questionnaire, in which they were supposed to provide feedback evaluating the classes, their content and relevance to their needs. Additionally, they were expected to answer questions related to EI competences being developed during the classes (self-awareness, self-management, social awareness, social skills and motivation) to rate their own performance, give remarks and make suggestions.

4 Results and discussion

The results from the first questionnaire distributed to the students (EI Awareness Questionnaire) show that 17 out of 18 students (94%) had already been familiar with the concept of EI. Only 1 student answered this question negatively (6%) (See Chart 1).

Chart 1. Results from the EI Awareness Questionnaire

The results from the DISC Test revealed the degree to which different characteristics or behaviours describe students in close relationships. It can be noticed that most of the traits iden-

tified range from strong to needing attention. No characteristics needing development priority were identified. The results from the DISC Test are given below in Table 1.

Table 1. Results from the DISC Test

Personality profile				
Student	Dominant	Influent	Steady	Conscientious
1	33	23	42	35
2	40	36	47	43
3	34	32	41	42
4	35	43	35	30
5	47	37	28	39
6	44	49	34	39
7	41	28	23	27
8	39	45	43	36
9	47	51	45	38
10	31	32	39	25
11	34	33	33	28
12	33	32	28	37
13	32	41	30	18
14	51	55	25	39
15	38	32	36	39
16	35	33	32	37
17	32	45	46	21
18	38	36	36	27
Strength		35-50		
Needing attention		18-34		
Development priority		10-17		

The results from the EI Questionnaire show that when it comes to measuring to what extent different EI competences apply to students, self-awareness is measured to be a strength in all 18 students (100%), while it was noticed that other competences need attention; 15 out of 18 students have empathy as a strength (83.44%), social skills are found to be a strength in 14 out of 18 students (77.78%), while their weakest competences are managing emotions and motivation, which are found to be a strength in only 10 out of 18 students (55.46%). Managing emotions is a development priority for 1 out of 18 students (5.56%). The results from the EI Questionnaire are given in Table 2.

Table 2. Results from the EI Questionnaire

EI Questionnaire					
Self-awareness	Managing emotions	Motivating oneself	Empathy	Social Skills	
35	35	27	40	34	
35	39	30	35	25	
40	28	31	35	35	
40	22	34	32	40	
44	36	43	39	38	
38	27	33	38	38	
41	17	23	37	39	
42	36	37	41	39	
36	26	25	39	42	
45	40	36	48	41	
46	32	40	42	27	
42	21	38	34	41	
41	37	34	34	30	
37	36	41	35	31	
39	31	38	36	42	
48	40	37	48	35	
46	38	38	43	44	
46	37	36	41	35	
Strength		35-50			
Needing attention		18-34			
Development priority		10-17			

EI Questionnaire					
	Self-awareness	Managing emotions	Motivating oneself	Empathy	Social Skills
Strength	18	10	10	15	14
Needing attention	0	7	8	3	4
Development priority	0	1	0	0	0
Total	18	18	18	18	18

EI Questionnaire					
	Self-awareness	Managing emotions	Motivating oneself	Empathy	Social Skills
Strength	100%	55.56%	55.56%	83.33%	77.78%
Needing attention	0%	38.89%	44.44%	16.67%	22.22%
Development priority	0%	5.56%	0%	0%	0%

With regard to the results from the After-Class Questionnaires, the feedback on content related questions indicates that the most tackled skills during the Liaison Interpreting course were listening and speaking. In most cases, students were already familiar with the content/topic introduced in class, but at the same time most of them found it useful and informative. Most of them liked the content of the classes and considered it relevant and beneficial. Considering the language skills, they generally agreed that the classes were successful and instructive.

Listening and speaking were also the most tackled skills during the Consecutive Interpreting course. However, unlike the respondents in the Liaison Interpreting course, the content was new to them, especially the vocabulary. Most of them found the content useful and informative and most of them liked the content of the classes and considered it relevant and beneficial.

With reference to the EI competences related questions, most of the students found the atmosphere in the classroom to be interesting, relaxed and fun, whereas some of them rated it as challenging and intimidating. With regard to their feelings during the classes, most of them answered they felt optimistic (88.2%), self-confident (86.8%), compassionate (85.3%) towards other colleagues, enthusiastic (80.9%), empathetic (77.9%), relaxed (77.9%), and building bonds (73.5%) with other colleagues, while some of the students felt confronted with others (27.9%), not OK but managed to control their emotions (23.5%), and intimidated (14.7%). A considerable number of students felt to be influential (51.5%) and resolving conflict (41.2%). When it comes to motivation, most of them felt encouraged in the classroom (94.1%), while only 4.4% were discouraged during the classes. These results are given in Chart 2.

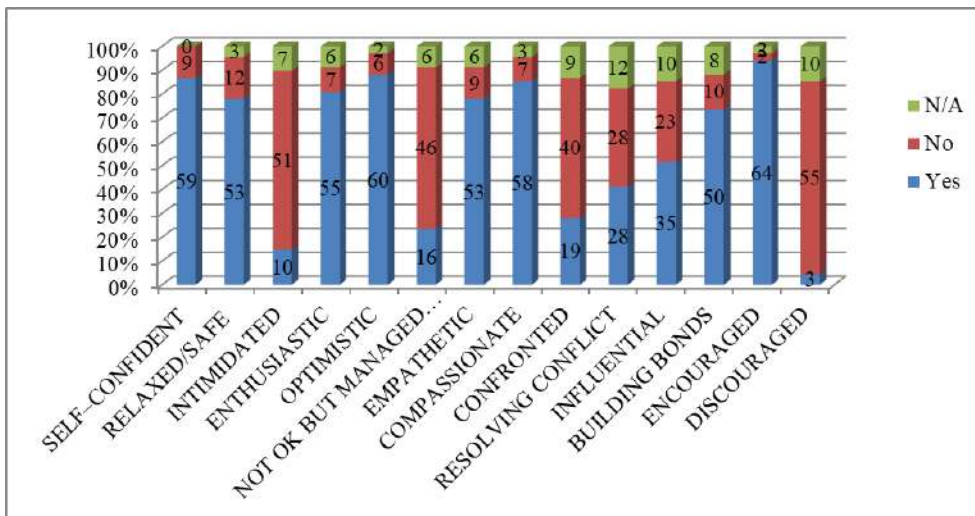

Chart 2. Results from the EI Competences Related Questions

With reference to their suggestions for overcoming negative or unpleasant feelings during the classes, a considerable number of students answered that they had not experienced any negative or unpleasant feelings, while those who did suggested that they should mostly focus on boosting self-confidence and developing stress management strategies as well as improving memory and working harder in the future.

4.1 Advantages and limitations

Regarding the advantages of implementing EI boosting strategies within the Liaison Interpreting and Consecutive Interpreting courses, it appears that most of the essential EI aspects, such as the power of the brain, memory, stress management, self-confidence, potential development, communication skills, conflict resolution etc., are crucial for interpreters. It is possible and relatively easy to relate EI to the interpreting profession. As a result, the exercises and activities for stimulating EI in students based on Carrington and Whitten's methodology were easily applied in the classes after they had been adapted to the students' needs. They could be very inspiring for teachers since they can provide them with an opportunity to be creative, devise tailor-made practical exercises and develop their own methodology suitable for interpreting students.

Furthermore, discussions and sharing experiences in class provide the teachers with an opportunity to monitor students' progress. This might serve as motivation since the teachers can immediately see the results of their efforts to implement EI in interpreting settings. This is beneficial for the students as well because it can boost their self-confidence and self-awareness.

Ultimately, what seems to be the most important advantage of implementing EI strengthening techniques in the educational process is that not only is it useful for professional advancement, but it can also help students in everyday life to cope with various (challenging) situations and to improve their communication with other people in general in different settings.

However, throughout the implementation the EI methodology within the Liaison Interpreting course, certain drawbacks were perceived. Since the duration of the course is 1 semester with only 2 classes per week, the number of classes was insufficient to implement all the useful EI enhancing techniques, resulting in teachers having to focus on many different exercises during the class. This could be confusing as well as exhausting for both teachers and students, who felt the pressure of having to acquire many different skills and competences in one class. Additionally, they had to fill in an After-Class Questionnaire at the end of each class, which might have been stressful and too much of a burden for them. It might also cause loss of interest in the primary aim of the course.

Another limitation is the relatively small number of students who took part in the survey since very few of them choose interpreting as their future profession. This might call into question the reliability and the relevance of the results obtained. Furthermore, the answers provided by the students might be subjective since they reflect their personal opinions and beliefs. Another important drawback is the inability to measure the EI quotient in students quantitatively, bearing in mind that there are no standardized EI tests. This makes it difficult to obtain more reliable results as to whether the students actually managed to improve some of their EI competences. These insights call for further research into the relationship between interpreting and EI.

However, it should be noted that this project is a pioneering work when it comes to exploring EI in translation studies not only in our country but worldwide as well. The results obtained in the survey should serve as a starting point for further, more comprehensive surveys in this field adopting multidisciplinary approaches.

5 Conclusion

Since EI competences are relevant for the interpreting profession, it is useful to investigate the possibilities of developing them in the interpreting classroom and to explore ways in which they can be enhanced in future interpreters. Additionally, this paper offers the opportunity to adopt new approaches to teaching interpretation and raises awareness of how important EI is in

education. It encourages professional development in both teachers and students. Not only do the results affect interpreting professionals positively, but they also have an influence on wider social contexts. Furthermore, developing EI in interpreters promotes their personal well-being and encourages sound communication within the wider community.

Regardless of whether the students were already familiar with EI or not, the survey shows that they feel it is important for them and that it is worth trying to improve it. During the survey, they had the opportunity to get to know themselves better by recognizing their strengths and weaknesses in relation to different EI competences and they also became aware of what they need to improve. Furthermore, the EI boosting strategies used in class helped them understand their colleagues' feelings better and learn how to interpret them and deal with negative emotions more effectively. This can be beneficial in challenges situations in the profession. Moreover, it offers a unique opportunity for the teachers to get an invaluable insight into the professional development of their students and inspires them to be more creative when it comes to improving their teaching methodology.

Despite the limitations of the survey, this project should be understood as an innovative work in the field of translation studies since the relationship between EI and translation studies has seldom been investigated. It offers new perspectives on how these two could be further explored. This is crucial since boosting EI in interpreters can make them better professionals.

Bibliography

- Altrichter, H., Posch, P. (2007). *Lehrerinnen und Lehrer erforschen ihren Unterricht*. Frankfurt am Main: DIPF Leibniz-Institut für Bildungsforschung und Bildungsinformation.
- Bontempo, K. (2009). *Interpreter Personality: Unpacking individual differences in performance in sign language interpreters*, unpublished. *ASLIA National Conference*. Melbourne, 26–28, August, 2009.
- Carrington, D. and Whitten, H. (2005). *Future Directions*. Stafford: Network Educational Press
- Cásedas, L., Funes, María J., Ouellet, M., and de Quesada, M. G. (2023). Training Transversal Competences in a Bachelor's Degree in Translation and Interpreting: Preliminary Evidence from a Clinical Trial. *Interpreter and Translator Trainer*. 17 (2): 193-210. DOI: 10.1080/1750399X.2022.2148964
- Chinene, B. and Mudadi, L.-S. (2024). Emotional intelligence of radiography students in a low resource setting: A cross-sectional survey. *Journal of Medical Imaging and Radiation Sciences*, 55 (1), 67–73. <https://doi.org/10.1016/j.jmir.2023.12.005>
- Chinyere, O. T. and Afeez, Y. S. (2022). Influence of emotional intelligence ability level of electrical/electronic technology university students on academic motivation and attitude to study. *International Journal of Electrical Engineering Education*, 59 (3), 191–231. <https://doi.org/10.1177/0020720919840984>
- Ciarocchi, J, Deane, F. and Anderson, S. (2002). Emotional Intelligence Moderates the Relationship between Stress and Mental Health. *Personality and Individual Differences*. 32: 197–209.
- Davidovic, A. (2016). *Emotionalität beim Dolmetschen (Masterarbeit)*. Wien: Universität Wien.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind*. New York: Basic Books Inc.
- Goleman, D. (1998). *Working With Emotional Intelligence*. Bantam Books.
- Goleman, D. (2006). *Social intelligence: The new science of human relationships*. Bantam Books.
- Hubscher-Davidson, S.. (2007). *An Empirical Investigation into the Effects of Personality on the Performance of French to English Student Translators*. Doctoral thesis, unpublished. Bath: University of Bath.
- Hubscher-Davidson, S. (2013). Emotional Intelligence and Translation Studies: a New Bridge. *Meta: Translators' Journal*, 58 (2) pp. 324–346.
- Jieun, L. and Buzo, A. (2009). *Community Language Interpreting: A Workbook*. The Federation Press
- Jordan, P., Ashkanasy, N, Härtel, C. E. J. and Hooper, G. S. (2002). Workgroup Emotional Intelligence: Scale Development and Relationship to Team Process Effectiveness and Goal Focus. *Human Resource Management Review*. 12 (2): 195–214.

- Lahodyskiy, O., Bohuslavets, A., Nitenko, O., Sablina, E., Viktorova, L. and Yaremchuk, I. (2019). The Emotional Intelligence of the Translator: an Integrated System of Development. *Romanian Journal for Multidimensional Education / Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 11 (3), 68–92. DOI: 10.18662/rrem/139
- Lam, L. T. and Kirby, S. L. (2002). Is Emotional Intelligence an Advantage? An Exploration of the Impact of Emotional and General Intelligence on Individual Performance. *Journal of Social Psychology*. 142 (1): 133–143.
- Lee, J. and Buzo, A. (2009). *Community language interpreting: A Workbook*. Federation Press.
- Mavroveli, S. and Sánchez-Ruiz, M. J. (2011). Trait Emotional Intelligence Influences on Academic Achievement and School Behaviour. *British Journal of Educational Psychology*. 81 (1): 112–134.
- Mikolajczak, M., Nelis, D., Hansenne, M. and Quoidbach, J. (2008). If You Can Regulate Sadness, You Can Probably Regulate Shame: Associations Between Trait Emotional Intelligence, Emotion Regulation and Coping Efficiency across Discrete Emotions. *Personality and Individual Differences*. 44 (6): 1356–1368.
- Mikolajczak, M., Roy, E., Verstrynge, V. and Luminet, O. (2009). An Exploration of the Moderating Effect of Trait Emotional Intelligence on Memory and Attention in Neutral and Stressful Conditions. *British Journal of Psychology*. 100 (pt 4): 699–715.
- Pandey, M. and Sharma, D. (2024). Research on emotional intelligence among Indian teachers: A Systematic Review and meta-analysis of its correlation with health parameters and impact of gender. *F1000Research*, 12: 1519. <https://doi.org/10.12688/f1000research.143151.2>
- Petrides, K. V., Frederickson, N. and Furnham, A. (2004). The Role of Trait Emotional Intelligence in Academic Performance and Deviant Behaviour at School. *Personality and Individual Differences*. 36 (1): 277–293.
- Petrides, Kostantinos V. and Frederickson, Norah (2010). An Application of Belief-importance Theory in the Domain of Academic Achievement. *British Journal of Educational Psychology*. 81: 97–111.
- Pop-Jordanova, N. and Demerdzieva, A. (2015). Is the Level of Emotional Intelligence in Students and Health Workers Satisfactory? *International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences* 2 (4): 259–264.
- Qiu, G. (2023). Towards the effects of translators' emotional intelligence and anxiety on their translation quality. *Heliyon*. 9 (9) DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e19276
- Salovey, P. and Mayer, J. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9: 185–211. Reprinted in: Salovey, P., Brackett, M., and Mayer, J. (eds.) (2004). *Emotional Intelligence – Key Readings on the Mayer and Salovey Model*. New York: Dude Publishing, 1–27.
- Sánchez-Ruiz, M. J., Pérez-González, J. C. and Petrides, K. V. (2010). Trait Emotional Intelligence Profiles of Students from Different University Faculties. *Australian Journal of Psychology*. 62 (1): 51–57.
- Varzande, M., Jadidi, E. (2015). The Effect of Translators' Emotional Intelligence on Their Translation Quality. In *English Language Teaching*. 8 (8):104–111
- Поповска, С., Панова-Игњатовиќ, Т., Ѓурчевска Атанасовска, К., Китановска-Кимовска, С., Пигуловска-Саздовска, М., Симионска, М., Мицкоски, Н. (2019). Резултати од билатералниот проект „Можности за зајакнување на емоционалната интелигенција како генеричка компетенција кај студентите по преведување и толкување“. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ - Скопје*. Книга 45: 263–276. [Popovska, S., Panova-Ignjatovikj, T., Ćurčevska Atanasovska, Kitansovska-Kimovska, S., Pigulovska-Sazdovska, M., Simionska, M., Mickoski, N. (2019). Rezultati od bilateralniot projekt „Možnosti za zajaknuvanje na emocionalnata inteligencija kako generička kompetencija kaj studentite po preveduvanje i tolkuvanje. *Godišen zbornik na Filološkiot fakultet „Blaze Koneski“ - Skopje*. Kniga 45: 263-276].
- CILT. (2007) *Translation. National Occupational Standards in Translation 2007*. Available from: <https://fs.hubspotusercontent00.net/hubfs/8304001/Translation.pdf> [Accessed: January 2021]
- EMT. (2017). *Competence Framework 2017*. European Commission. Available from: https://commission.europa.eu/system/files/2018-02/emt_competence_fwk_2017_en_web.pdf [Accessed: January 2021]

- NHS. *Leadership Toolkit (EI) Emotional Intelligence Questionnaire*. Available from: https://www.drugsandalcohol.ie/26776/1/Emotional_intelligence_questionnaire-LAL1.pdf [Accessed: January 2021]
- Personality quizzes. *Free DISC Personality Tests*. Available from: https://www.personality-quizzes.com/disc?gad_source=1 [Accessed: January 2021]
- Wu, S. W. (2023). The Relationship between Emotional Intelligence of School Principals, Psychological Climate, and Teacher Motivation. *International Journal of Emotional Education*, 15 (2): 71–85. [Online] Available from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1410119.pdf> [Accessed: 10.05.2024]

УМЕТНОСТ ИЛИ РАЗОНОДА? КОМЕДИИТЕ НА ЈАСМИНА РЕЗА ОТАДЕ ЕТИКЕТИТЕ

Деспина Ангеловска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
despina.angelovska@fdu.ukim.edu.mk

Јасмина Реза (1959) е една од најзначајните и најизведувани современи драмски автор(к)и. Нејзините пиеси, преведени на повеќе од триесет и пет јазици, се поставуваат во најреномираните театри низ целиот свет. Предмет на анализа на овој труд е „*Арп*“ (1994), најиграната француска пиеса во светот по комедиите на Молиер. Парадоксално, токму огромната популарност и невидениот успех на пиесата се причината поради која, во текот на долги години, француската театарска критика неа ја сведува на „театар на разонода“ или „булеварски театар“. Денес, меѓутоа, „*Арп*“ и драмите на Реза се предмет на бројни театролошки анализи и препрочитувања, коишто ги рехабилитираат нивните повеќеслојни квалитети и формална иновативност, во континуитет со театарот на авангардата. Во трудот ќе се задржиме на деконструкцијата на традиционалните драмски категории, како и на поткопувањето на поделбата помеѓу „разонодата“ и „уметноста“, во срцето на оваа „комедија“, којашто импресионира со својата сложена и рафинирана драмска конструкција, како и со универзалноста и сериозноста на темите што ги обработува, зад превезот на лежерноста.

Клучни зборови: булеварски театар, комедија, театар на авангардата, современа драма, Јасмина Реза, „*Арп*“

ART OR AMUSEMENT? THE COMEDIES OF YASMINA REZA BEYOND THE LABELS

Despina Angelovska

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
despina.angelovska@fdu.ukim.edu.mk

Yasmina Reza (1959) is one of the most important and most staged contemporary playwrights. Her plays, translated into more than 35 languages, are produced in the most famous theatres worldwide. The object of analysis of this paper is “Art” (1994), the most performed French play in the World, right after Molière’s plays. Paradoxically, the very popularity and success of the play has for long been the reason for the French theatre critique considering it an entertainment theatre or boulevard theatre. Today, however, “Art” and Reza’s approach to playwriting are subjects of a number of theatrical analyses and re-readings that recognize their multi-layered qualities and formal innovation, seeing them as a continuation of the avant-garde theatre. This paper focuses on the deconstruction of the traditional dramatic categories, as well as on undermining the division between “amusement” and “art”, which are in the heart of this “comedy” that impresses with its complex and refined dramatic construction, with the universality and the seriousness of the topics that it treats under the veil of lightness.

Keywords: boulevard theatre, comedy, avant-garde theatre, contemporary drama, Yasmina Reza, “Art”

1 Комедиите на Јасмина Реза и нивната рецепција од публиката и од критика

Јасмина Реза (1959) е современа француска писателка со светско реноме, авторка на бројни романи, драми, сценарија и есеи. Денес Реза е една од најзначајните и најиграните современи драмски авторки во светот. Нејзините пиеси, преведени на повеќе од 35 јазици, се поставени во најреномираните светски театри, како што се: *Royal Shakespeare Company*, *Royal National Theatre*, *Vienna Burg Theater*, *Deutsches Theater*, *Berliner Ensemble*, *Schaubühne*, па дури и на Бродвеј¹, од страна на најголемите светски режисери, меѓу кои: Томас Остермајер, Метју Ворхус, Кристијан Лупа, Џон Туртуро, Лик Бонди и др. Пиесата „*Apṽ*“ (“*Art*”) (1994) ќе постигне вртоглав успех и ќе ѝ донесе на Реза светска слава: таа е денес најиграната француска пиеса по комедиите на Молиер. Успехот, пак, што нејзината пиеса *Боџоџ на масакроџ* (*Le Dieu du carnage*, 2006) ќе го доживее, ќе го засени дури и оној на „*Apṽ*“². Француската новинарка Паскал Турниер ќе напише: „Секоја вечер, во светот, се крева завесата за пиеса на Јасмина Реза.“ (Tournier 2000: 9)³. За своето драмско дело, Реза е добитник на бројни признанија, меѓу кои и на најпрестижните англосаксонски театарски награди: *Tony Award* за „*Apṽ*“ во 1998 г. и за *Боџоџ на масакроџ* во 2009 г., и *Laurence Olivier Award* за „*Apṽ*“ во 1997 г. и за *Боџоџ на масакроџ* во 2009 г.

Наспроти овој дитирамбичен вовед, се чини дека Реза наидува на поголемо признание во странство одошто во својата земја. Така, значаен дел од нејзините пиеси се премиерно изведени надвор од Франција. И покрај успехот ширум светот, во текот на долги години, драмското дело на авторката не наидува на толку позитивен прием кај француската театарска критика. Оваа него небаре презриво го сместува во категоријата на „театар на разонода“ или „булеварски театар“⁴, наменет, по правило, за профитабилно прикажување во приватните, комерцијални театри. Според бројните нарачки за драмски пиеси, што ги добива Реза од страна на театарите во Берлин, Цирих, Виена и др., нејзиниот театар како да се сфаќа најмалку сериозно токму во Франција. Надмениот став на француската театарска критика кон делото на Реза, донекаде, се должи на наследениот став кон комедијата, којашто традиционално не се сфаќа „сериозно“ и се третира како инфериорен жанр во однос на трагедијата и на драмата. Ова може да се илустрира и со извадокот од една критика за најновата пиеса на Реза, *Џејмс Браун сџаваше виклери* (*James Brown mettait des bigoudis*, 2023), премиерно изведена во *Le Théâtre de la Colline* во Париз, во режија на авторката: „Изморен, на излегување од претставата, човек не може да го спречи тажно горкиот вкус во устата, произлезен од тоа што видел како лежерно се сфаќа тема која, во стварниот свет, може да предизвика длабоки и деликатни страдања.“ (Vouquet 2023). И покрај тоа што пиесите на Реза денес се изведуваат на сцените на националните театри во Франција, со голем успех кај публиката, театарската критика како сè уште да ја преиспитува нивната легитимност да бидат прикажувани во јавните установи, субвенционирани

1 Пиесите на Реза се поставени и на сцените на македонските театри. Првата изведба на „*Apṽ*“ е во 2001 г., во режија на Зоја Бузалковска, а втората во режија на Владимир Николовски, во 2022 г. *Боџоџ на масакроџ* е поставена во режија на Нела Витошевиќ, во 2018 г., во режија на Билге Емин, во 2019 г. и во режија на Милош Андоновски, во 2023 г. *Bella figura* е изведена во режија на Ирена Стеријовска, во 2023 г.

2 Култниот и контроверзен филмски режисер Роман Полански ќе го сними филмот *Carnage* (2011) според *Боџоџ на масакроџ*, по сценарио на Реза, со холивудските ѕвезди Џоди Фостер, Кејт Винслет, Кристоф Валц и Џон Рајли, во главните улоги.

3 За насловите на пиесите „*Apṽ*“ и *Боџоџ на масакроџ* на Јасмина Реза, авторката на статијата го цитира нивниот превод, користен при нивната изведба на сцените на македонските театри. Другите наслови и цитати, наведени во статијата, се преведени од француски и од англиски на македонски јазик од страна на авторката.

4 Споредете со „*théâtre de boulevard*“.

од државата (резервирани за „уметничкиот“ и за „ангажираниот“ театар). Француските театарски критичари небаре демнат и најмал знак на идеолошка и естетска регресија во пиесите на Реза. „Зошто толку комерцијален успех и зошто толку презир кај интелектуалците?“, прашува Жакомар во студијата посветена на театарот на Реза (Jacomard 2013: 6). Можеме да наведеме повеќе причини за ова. Навикната на традиционалната поделба помеѓу репертоарот на приватниот/комерцијалниот („буржоаскиот“) и јавниот/уметничкиот („народниот“) театар, француската театарска критика е збунета и поделена во врска со пиесите на Реза, коишто, подеднакво успешно, се играат на сцените и на едниот и на другиот. Критичарите се чувствуваат изгубено, соочени со авторка којашто си поигрува со етикетите на „големата уметност“ и на „обичната разонода“. Реза црпи елементи, како од водвиљот и од булеварскиот театар, така и од театарот на авангардата. Она што ја дезориентира театарската критика е тоа што, од една страна, Реза пишува „лесни“ и „добро скроени“⁵ комедии, а од друга страна, тие се разоткриваат како многу покомплексни и поенигматски од очекуваното, деконструирајќи ги конвенционалните жанровски поделби и избегнувајќи ги поедноставувачките класификации.

1.1 *Сѐе ја читале ли Реза?: промената на парадигмата*

Реза има свои бранители – оние коишто сметаат дека таа има стил, тон и длабочина – и свои напаѓачи – коишто ја сметаат за „булеварка“ (*boulevardière*). Спротивноста меѓу двете е толку жива што секому му е речиси наложено да избере страна (...) а тоа го прави сомнително секое умерено мислење. (Salino 2008).

Во француското театарското милје се бројни оние коишто на театарот на Реза гледаат само како на вешта (нео)булеварска разонода. Објавувањето на првата сериозна студија, посветена на театарот на Реза, *Сѐе ја читале ли Реза? Филозофска ѝокана*, од универзитетскиот професор и театролог Дени Генон (Guénon 2005), ќе влијае врз промената на ставот кон драмската авторка и ќе предизвика своевиден „ефект на лавина“. Генон признава дека и тој самиот бил полн со предрасуди кон делото на Реза, пред да почне сериозно да се занимава со него, кога всушност разбрал дека нејзините пиеси не можат да бидат сведени само на „занаџ“ или „умешност“. Генон вели дека кога првпат ја прочитал „*Ариџ*“, бил заслепен од сите предрасуди што ги имал за пиесата и не си дозволувал дури ни да замисли дека таа може да му се допаѓа на ист начин како драмите на Пирандело, Чехов или Брехт (ibid, 23). Тој инсистира: „Реза треба да се чита внимателно“ (ibid, 29). Во своето читање на Реза, тој ќе ги рехабилитира повеќеслојните квалитети и „високата вредност“ на нејзините пиеси (ibid, 10), што ги анализира во континуитет со преиспитувањето на традиционалните драмски категории во (пост)модерниот театар од крајот на дваесеттиот век. Комедиите на Реза, Генон ги чита како пиеси „по“ крајот на големите нарации и како „суспензија на трагедијата“, додавајќи дека големите антички комедиографи доаѓаат по трагичарите за да се смеат со нив (ibid, 59–60). Притоа, тој нè потсетува на суштинското правило на комедијата, што ги поврзува пиесите на Реза со оние на Молиер, а тоа е дека пиесата „треба да ѝ се допадне на публиката“.

Денес, по објавувањето на книгата на Генон, драмското дело на Реза е предмет на бројни театролошки анализи и толкувања. Така, Патрис Павис смета дека Реза суптилно ги преиспитува наследените драмски конвенции (Pavis 2004). Тој ги анализира нејзините комедии како „мешавина на булевар и авангарда, на монденски фриволитет и метафи-

5 Споредете со „pièce bien faite“.

зичка загриженост, на интелектуализам и на антиинтелектуализам“ (ibid, 179). За него, пиесите на Реза покажуваат дека непосредниот и ентузијастичен прием од публиката не е некомпатибилен со „формалната потрага и со длабочината што вообичаено не ја поврзуваме со театарот на разонода и, уште повеќе, со булеварскиот театар“ (ibid, 163). Аманда Жигер смета дека основното својство на драматиката на Реза е прекршувањето на очекувањата. Од една страна, станува збор за реалистичен и психолошки театар со живи ликови, соочени со конкретни и секојдневни ситуации, а од друга страна, за „мета-текстуален“ и апстрактен театар, во стилот на оној на Натали Сарот (Giguere 2010: 9). Ан Иберсфелд ја анализира Реза, ставајќи ја во друштвото на најбрилијантните современи француски драмски автори, како: Винавер, Мињана, Диранже, Лагарс и Колтес (Ubersfeld 2004: 56–66).

Успешни и забавни, а истовремено дискретно авангардни и субверзивни, пиесите на Реза ги растресуваат нашите предрасуди. Преку примерот на нејзината култна комедија „*Арџ*“, ќе се осврнеме на причините за огромниот комерцијален успех на Реза, не доволувајќи тој да ги затемни драматуршките и текстуалните квалитети на ова дело коешто го заслужува сето наше внимание и полноправно припаѓа во „корпусот на пиеси што се сметаат за комплицирани и иновативни“ (Pavis 2004: 163). Популарноста на „*Арџ*“ некои ја анализираат и како своевиден „хендикеп“: пиесата како да мора да се бори против сопствениот успех. Во таа смисла, следејќи ги препораките на Генон, ќе се потрудиме да го ослободиме делото на Реза од неговата рецепција (Guénon 2005: 28) и да ја препрочитаме „*Арџ*“, кревајќи го превезот на нејзината булеварска и буржоаска фасада.

2 „*Арџ*“: лажната булеварска пиеса⁶

Една од причините за дискредитацијата на пиесите на Реза е нивното етикетирање како (нео)булеварски или буржоаски. Авторката, навидум, ги гради по урнекот на „добро скроените пиеси“ и, најчесто, протагонистите припаѓаат на една релативно привилегирана или средна граѓанска класа, со која гледачите на пиесите на Реза можат лесно да се идентификуваат. Тоа е случајот и со „*Арџ*“, во која целото дејство се одвива во архетипот на буржоаскиот декор – традиционалниот салон, а ликовите се типични припадници на средната париска буржоазија. Но, токму „буржоаската драма“⁷ е предмет на деконструкција кај Реза, а со неа и реалистичкиот граѓански салон, којшто овде станува апстрактен и симболичен простор, отворајќи се, заедно со пиесата, кон различни толкувања.

2.1 Премиерната изведба и рецепцијата на „*Арџ*“

„*Арџ*“ премиерната изведба ја доживува во 1994 г., во приватниот театар *Comédie des Champs-Élysées* во Париз, каде што пиесата се игра континуирано, пред преполна сала, цели 18 месеци. Благодарение на „*Арџ*“, светот ја открива Реза. Успехот на пиесата е толку голем што таа истовремено станува „дрвото што ја крие шумата“ и ги засенува другите драми на авторката. За „*Арџ*“, во Англија, театарскиот критичар Шнајдер ќе напише дека тоа е првиот успех на француски автор по Ануј, во лондонскиот Вест Енд (Schneider 1998). Мејџу Ворхус, англискиот режисер на „*Арџ*“ во Лондон и во Њујорк, пиесата ја квалификува како „funny tragedy“, осврнувајќи се на измешаноста на жанровите во неа

6 Во својата студија, посветена на иновативните современи француски драмски автори, Ан Иберсфелд го наслонува поглавјето за Реза токму „Лажниот булеварски театар на Јасмина Реза“ (Ubersfeld 2004: 65).

7 Споредете со „drame bourgeois“. Терминот на македонски се преведува и со „граѓанска драма“.

(Proguidis 2001: 154). Режисерот на премиерната поставка на пиесата во Франција, Патрис Кербра, дава, исто така, интересно сведоштво за неа:

Ја поставив пиесата како трагедија. Почнав да паничам два-три дена пред премиерата. Си реков дека сум ја саботирал пиесата, дека згрешив што ја поставив како трагедија. (...) Вечерта, на генералната проба, отидов до мојата режисерска маса, салатата беше преполна. Луѓето почнаа да се смеат, многу брзо, да се смеат многу, се отепаа од смеешење, а мене ми олесна. (...) Отидов зад кулисите, а актерите беа бесни: „Не можевме да играме, луѓето не престанаа да се смеат“ (...) Беа бесни сите тројца. Потоа се навикнаа. (Bouchetard 2011:145–146).

Кербра, кој ја има поставено „*Арт*“ и во Русија и во Јапонија, смета дека клучот за нејзиниот успех е во тоа што пиесата е истовремено типично париска, според начинот на зборување, меѓу другото, но таа е и универзална приказна за пријателството меѓу тројца мажи (ibid, 142).

Истовремено, пиесата „*Арт*“ покажува дека нејзиниот комерцијален успех и ентузијастичен прием кај публиката не е некомпатибилен со нејзините квалитети на иновативен драмски ракопис. Навистина, ако повнимателно ја погледнеме, пиесата нè импресионира со својата вешта и рафинирана драмска конструкција, како и со комплексноста и со сериозноста на темите што ги обработува, зад превезот на лежерноста.

2.2 Апокалипса поради бел квадрат

На интернет-страницата на лондонскиот театар *Old Vic*, каде што „*Арт*“ е репризно поставена во 2016 г., пиесата е резимирана со следната реплика: „Апокалипса поради бел квадрат...“. Ова, се разбира, не може, а да не го разбуди во нас одгласот на сликата на Казимир Малевич, „*Бело на бело*“, позната и како „*Белотои квадрат*“ од 1918 г., што се смета за првиот монохром во современата уметност и за симбол на нефигуративната, апстрактна уметност. Своевремено, таа предизвикала огромен скандал при своето појавување. Во „*Арт*“, токму една „постмодерна“ верзија на култната слика на Малевич, во случајов, една бела слика од современиот (фикциски) сликар Антриос, е „тригерот“ којшто ја предизвикува кризата. Приказната на пиесата навидум е едноставна и линеарна. Нејзината појдовна точка ја резимира воведниот монолог на еден од тројцата протагонисти, Марк:

Мојот пријател Серж купи слика. Тоа е платно од, отприлика, метар и шеесет на метар и дваесет, обоено во бело. Заднината е бела и, ако трепкате, ќе забележите едвај забележливи попречни пруги. Серж е мој долгогодишен пријател. Тоа е човек што успеа во животот. Тој е доктор, дерматолог и ја сака уметноста. Во понеделникот отидов да ја видам сликата, што во саботата стана сопственост на Серж, таа којашто тој ја посакуваше со месеци. Една бела слика со бели пруги. (Reza 1998:195).

Поточно, предизвикувачот на кризата е цената од 200 000 франци, што Серж ја платил за монохромот од Антриос: „Марк: „Си го купил тоа срање за 200 000 франци?!“ (ibid, 197). Токму овој „непристоен“ износ, што Серж го платил за една сосема бела слика, е она што го предизвикува бесот и неразбирањето на Марк и ги води двајцата пријатели до жестоко разидување, и покрај сите обиди за смирување на топката и помирување од

страна на нивниот заеднички другар, умерениот Иван. Поради Антриос, се чини дека на долгогодишното пријателство на тројцата пријатели ќе му биде ставено крај. Сепак, комедијата завршува со „среќен крај“, откако Серж одлучува да ја приложи сликата како залог, во знак на својата љубов кон Марк. Но, како што може да се претпостави, разврската на пиесата ни резервира мало изненадување, што ќе го оставиме за малку подоцна.

2.3 Композицијата на „*Арт*“

Да ја разгледаме најпрво драмската структура на пиесата, којашто веќе ги руши класичните драмски конвенции. Наместо да биде поделена на чинови, според правилата на класичната драматургија, „*Арт*“ е составена од низа „сцени“ коишто не се нумерирани. Во својата анализа на пиесата, Павис разграничува 18 сцени или единици (Pavis 2004: 164), кои ги дели на три големи секвенци, коишто соодветствуваат на три клучни мигови од заплетот: првиот дел ни го претставува раѓањето на конфликтот помеѓу Серж и Марк, вториот дел ни го прикажува неуспешниот обид за медијација меѓу нив од страна на Иван, а третиот дел, крајниот судир (ibid, 165), проследен со епилог. Од овие 18 „сцени“, 12 се монолози. Во „*Арт*“, монолозите или репликите апарт⁸ редовно никнуваат меѓу дијалогските сцени, прикажувајќи ни ги – во контрапункт со она што претходи – интимните ставови, размислувањата и ироничните коментари на секој од тројцата пријатели. Така, пиесата на Реза, правејќи отстапка од правилата на „добро скроената драма“, во себе обединува два принципа: драмскиот, преку дијалогските сцени, и епскиот (наративниот), преку монолошките сцени. Преминот од дијалог кон монолог во пиесата, освен тоа, е доста резок, груб, па Генон, во таа смисла, ја анализира Реза како следбеничка на Брехт – „brechtienne“ (Guenon 128). Монолозите како да упаѓаат ненајавено, неоправдано и неверодостојно, прекинувајќи го дејствието и поткопувајќи ја драмската илузија. Ниеден од ликовите не го слуша она што го кажува другиот, додека пак гледачите имаат целосен увид. Дидаскалијата, којашто често им претходи на овие монолошки или апарте обраќања, е: „Како да е сам“ (Reza 1998: 197, 250), што укажува дека тоа всушност не е така, а нејзината содржина дополнително упатува на тоа дека станува збор за обраќања кон друг, односно кон публиката, во духот на конвенциите на комедијата, но и на епскиот театар. Во овие метатеатарски и автореференцијални интермеца, гледачите стануваат привилегираниот соговорник на ликот актер. Пиесата, по последната, најдолга дијалогска сцена на тројцата пријатели, во која кризата на пријателството доаѓа до кулминација, завршува со три последователни монолози: ова го означува прекилот на меѓучовечката комуникација, излегувањето од класичниот драмски дијалог и од „пиесата на конверзација“⁹. Според Павис, во „*Арт*“, Реза прави спој на „миметичката драматургија на конверзацијата со онаа на авторефлексивната и иронична авангарда“ (Pavis 2004: 167). Павис дополнително ја споредува композицијата на комедијата, во која дијалозите и монолошките рефлексии се преплетуваат, спротиставуваат и збогатуваат, со музичкиот принцип на фугата (ibid, 176). Пиесата на Реза – која инаку е меломан и одлична пијанистка – го нагласува контрастот и создава ефект на контрапункт и на полифонија. Ова збогатување на темата со удвојувањето на гласовите, налик на фугата, ѝ го дава на пиесата на Реза аспектот на апстрактна уметничка творба, што, секако, не е случајно.

8 Споредете со „aparté“: реплика на драмскиот лик којашто, согласно со театарските конвенции, ја слушаат само гледачите, но не и останатите ликови на сцената.

9 Споредете со „pièce de conversation“.

2.4 Прочистеноста на драмскиот простор

Надоврзувајќи се на „апстрактниот“ принцип на драмската конструкција на пиесата, почетната дидакалогија во „*Арџ*“ на ваков начин го опишува драмскиот простор: „Салон на еден стан. Еден единствен декор, најпрочистен, најнеутрален, колку што е можно. Сцениците се случуваат наизменично, кај Сергеј, Иван и Марк. Ништо не се менува освен изложбата уметничка слика“. (Reza 1998:193).

Уште веднаш, просторот во пиесата ги прекршува класичните драмски конвенции. Драмската авторка го презема егземпларниот простор на „буржоаската драма“, традиционалниот граѓански салон, само за да го деконструира. Како и во други пиеси на Реза, и во „*Арџ*“, просторот се разоткрива како нескриено театарски, тој е нереалистичен и антимиетички. Освен тоа, конвенционално заштитничкиот и затворен салон без четврт ѕид, во оваа пиеса му отстапува место на несигурниот простор на расправијата, конфронтацијата меѓу тројцата пријатели. Единствениот, прочистен до максимум простор на драмското дејство, во „*Арџ*“, од една страна, наликува на претсобјето во француската класична трагедија, коешто зад својата „неутралност“ ги крие сите внатрешни и надворешни превирања и опасности, а од друга страна, тој е симболичен одраз на апстрактната слика, во срцето на пиесата, врз чијашто бела површина се исцртуваат односите, желбите и проекциите на ликовите, како што, пак, од трета страна, самиот Антриос¹⁰ е огледало на театарската сцена.

3 Трите става за уметноста

Реза вели дека улогите во „*Арџ*“ ги напишала специјално за тројцата актери, нејзини пријатели и колеги, коишто играат во премиерната изведба во Париз: Пјер Ардити, Фабрис Лукини и Пјер Ванек (Guénon 2005: 122). Тоа е пиеса за тројца неразделни другари, на 40-ина години, типични припадници на париската средна класа. Тие се разликуваат по своите професии и по своите уметнички и книжевни вкусови, што соодветствува на одредени општествени и социјални поткатегории. Но, ликовите на тројцата пријатели во „*Арџ*“ отклонуваат од конвенционалниот реалистички или психолошки принцип на буржоаската драма. Така, Серж, Марк и Иван отелотворуваат, пред сè, три различни ставови во однос на уметноста.

Серж е аматер на современата уметност и сликарство, тој оди по сите изложби и е поборник на модернизмот. Тој е успешен дерматолог, подготвен да потроши многу пари за една слика, претенциозен и сноб. Серж, во пиесата, е своевидна карикатура на одредена елита, којашто нема време за ништо и се стреми кон „суштинското“, дури и кога станува збор за избраното четиво: тој го чита *За среќниот живот на Сенека* – „проверена вредност“. Во својот дом, тој ја има закачено сликата на Антриос, којашто за него го симболизира влогот да се биде човек „на своето време“.

Марк е непријател на модерната, приврзаник на старото добро време и не се интересува за современото сликарство. Тој е аеронаутички инженер, научник опседнат со вистината, трага по смислата и по вредноста на нештата, но тој е, истовремено, огорчен, арогантен и антипатичен – вистински мизантроп (алузија на ликот на Алсест од пиесата на Молиер). Во својот дом, тој има закачено фигуративна слика од пејзаж со поглед на Каркасон, што нема никаква комерцијална вредност. Книжевната референца на Марк е

¹⁰ Антриос, во статијата, ја означува и самата слика.

Пол Валери, писател којшто им се спротивставува на кубистите и на надреалистите, коишто ќе ги нарече дегенерирани и површни.

Иван е толерантно момче, тој е, во пиесата, „големиот помирувач на човечкиот род“ и секогаш се обидува да биде медијатор. Истовремено, тој е подлизурко, конформист, нерешителен и страшливец. Како во уметноста така и во пријателството, Иван нема сопствен став. Треба да се венча за петнаесет дена, но, всушност, тој е длабоко несреќен поради тоа. Работи во книжарницата на свекорот. Професионално и социјално, тој е најнеуспешниот од тројцата пријатели. Нема никакви познавања од современата уметност, ниту пак се интересира за неа, иако се обидува да го имитира вкусот на „познавачите“ и на „повисоките класи“, односно оној на Серж. Дома, над каминот, Иван има закачено некаква „мачканица“ („une croûte“). Сликата нема естетска, туку сентиментална вредност, затоа што татко му ја насликал.

3.1 Тешкотијата да се суди за современата уметност

Во своето читање на „*Арт*“, Павис вели дека „пиесата предлага, на исто толку суптилен, лежерен, колку и забавен и провокативен начин, вистински трактат за современата естетика“ (Pavis 2004: 170). Така, за него, Марк, Серж и Иван отелотворуваат и три става во однос на современата уметност, со тоа што тројцата пријатели даваат три различни одговори на кризата на уметноста и на прашањата што таа ги отвора денес. Кое решение да се предложи на рушењето на естетските критериуми во современата уметност? Како да се анализира современата уметност? Како да се суди за тоа што е уметност, а што не? Може да се каже дека ако „*Арт*“ доживеала успех кај публиката, тоа е зашто таа успеала да допре некоја чувствителна точка кај гледачот, онаа за тешкотијата да се суди за современата уметност. За Серж, Антриос претставува „ремек-дело“, за Марк тоа е „срање“, додека за Иван, во даден момент, тоа е „слика што не е монохрона, што има некаква вибрација“, за на крајот и за него таа да стане „вистинско срање“. Антриос е во сржта на децентрираната драматургија на Реза, којашто ни ја прикажува релативноста и субјективноста на интерпретациите и на судовите (за уметноста). „Невозможно е да се суди за вредноста, естетска или комерцијална, на современата уметност. Уметноста секогаш ја ангажира (вклучува) нашата визија за светот и за нашиот живот, таа ги разоткрива и ги зголемува тензиите и недоразбирањата меѓу поединците (...) Уметноста нема објективна вредност.“ (Pavis 2004: 165).

Така, прашањето околу кое, со голема доза на хумор, се кршат копјата во пиесата, е тоа дали белото е бело. Преку различните (нееднобојни) визии на трите лика, Реза нè соочува со субјективноста и со променливоста на перцепцијата и на доживувањето, а белата боја, во автореференцијалната срж на пиесата, стекнува повеќе значајна нијансираност.

Серж: За мене, таа не е бела. Кога велам за мене, мислам објективно. Објективно, таа не е бела. Има бела основа, на која се наоѓа цела палета на сиви тонови... има дури и црвена. Може да се каже дека е прилично бледа. Да беше бела, немаше да ми се допадне. Марк ја гледа како бела... тоа е неговата ограниченост. Марк ја гледа како бела бидејќи го завела идејата дека сликата е бела. Иван, не. Иван гледа дека таа не е бела. Марк може да мисли што сака, кој го врти!

Марк: Ти мислиш дека оваа слика не е бела Иван?

Иван: Не, сосема, не...

Марк: Зарем? А кои бои ги гледаш?

Иван: Гледам бои... Гледам жолто, сиво, линии, малку окер... (Reza 1998: 226).

Белата слика станува површината врз која тројцата протагонисти ги проектираат своите визии и фантазми. Тоа е идеална површина за проектирање на желбите и на соништата, „фрјодовски *Wunderblock*: магична табла, која може да ги прими нашите најобоеени или најмрачни мисли“ (Pavis 180). Вештината на Реза е во тоа што, во пиесата, таа ни прикажува три спротивни става за современата уметност и три различни видувања на апстрактната слика. Истовремено, никогаш нема да дознаеме кој е ставот на Јасмина Реза за Антриос, којшто останува имагинарен и недофатлив.

3.2 Омразата кон современата уметност?

Антриос во „*Арт*“ е и предмет на преиспитување, потсмевање, тој е оквалификуван како „бело срање“ од Марк. Некои критичари ќе го поистоветат неговиот став со оној на авторката и ќе го протолкуваат како израз на „омраза кон модерната уметност“. Фабиен Паско, во францускиот неделник *Телерама*, ја напаѓа Реза, велејќи дека нејзината пиеса, која очигледно ѝ се потсмева на современата уметност, претставува „вистинска каша попара со непотребно реакционерни, па дури и опасни призвучи: алузијата на 'дегенерирана' уметност не е толку далечна“¹¹ (Pavis 2004: 179). „Необулеварската“ комедија на Реза наводно ја потврдува етикетата на идеолошки регресивна театарска форма.

Но, сликата на Антриос, којашто Реза ја става во срцето на дебатата, всушност е „цитат“ на фамозниот бел квадрат на Малевич, кој датира од почетокот на 20-тиот век, и кој денес не претставува ништо револуционерно, па дури и се смета за „класика“. Од времето кога се појавува оваа тогаш иновативна уметничка форма, до пиесата на Реза поминале некои седумдесет и пет години. Во таа смисла, пиесата на Реза не би требало да се чита како напад врз современата уметност. Антриос за Реза е карикатурална и конвенционална комична пружина, која, меѓу другото, овозможува лесно препознавање кај публиката. Целата уметност на Реза е да нè натера, како гледачи, да се препуштиме на расправијата на тројцата другари околу Антриос, да ги следиме сојузништвата што се создаваат и растураат меѓу другарите, и промените на ставовите што осцилираат меѓу омразата, љубовта и рамнодушноста кон делото, и евентуално да се идентификуваме со нив. Еден англиски театарски критичар дури наведува дека еден од гледачите толку многу се идентификувал со дебатата што жестоко интервенирал среде претставата: „Ова е глупост. Зар ништо не разбирате од уметноста?“ (Morley, 1996).

3.3 Скандалот на уметноста како стока

Веќе видовме дека „*Арт*“ станува предмет на напади на оние што во неа препознаваат критика против современата уметност и подбивна сатира против апстрактниот монохром. Но, освен погоре наведените аргументи, самата дебата за современата уметност во пиесата на Реза е многу рудиментарна: главниот противник на Антриос, Марк, не кажува којзнае што за сликата, освен дека е „срање“, односно дека нема никаква вредност.

¹¹ „Зашто нејзе ѝ е забавно да предизвикува смеа околу една современа слика која е, освен тоа, многу убава и видливо инспирирана од сликарот Мартен Баре, од неговата речиси метафизичка потрага на белата боја! Дури, иако се чини како крајот на пиесата да го легитимира делото, во текот на целата претстава сме сведоци на глупавото подбивање со неговата еднобојност, со неговата 'изразена различност', на карикатурата на пазарот на уметноста, на колекционерите и така натаму. Една каша попара со непотребно реакционерни, па дури и опасни призвучи: алузијата на 'дегенерирана' уметност не е толку далечна“. (Fabienne Pascaud, *Télérama*, 16 ноември 1994, стр. 93).

Ниту пак Серж, апологетот на современата уметност, не додава којзнае што, освен што ја споменува „вбрацијата на монохромот“ (Reza 1998: 206). Всушност, вистинскиот скандал во пиесата не е Антриос, и, оттука, предметот на полемиката не е „современата уметност“, туку цената што Серж ја платил за сликата. Тоа е единствениот скандал: оној на претворањето, во современата доба, на уметничкото дело во стока и изразувањето на неговата вредност во пари. Она што ја предизвикува драмата е бесрамно високата цена на сликата и нејзиниот статус на стока и инвестиција. И самиот Серж инсистира на тоа дека направил добра „инвестиција“ купувајќи го Антриос, со оглед на тоа дека неговите слики добро котираат и се изложени во Бобур (ibid, 217). Аргументот што постојано се враќа во пиесата е токму оној на цената на сликата. Тој го отвора првиот дијалог во комедијата. Омразата кон пазарот на уметноста, кон уметноста како потрошувачки производ и аверзијата кон „културата“ (ibid, 227) е она што го спречува Марк да продолжи да му биде пријател на Серж: „Јас го сакам Серж, но не сум способен да го сакам Серж кој ја купил оваа слика“ (ibid, 235). Марк е „длабоко повреден“ што неговиот пријател го купил Антриос од помодарство, снобизам (ibid, 203). Впрочем, тој за Серж намерно не го користи зборот „аматер“ (љубител на уметноста), туку „купувач“ (ibid, 235). Марк не може ни да замисли дека Серж го купил Антриос од љубов: „Тогаш, зошто сум го купил, ако не го сакам?“, прашува Серж. На тоа Марк одговара: „Токму во тоа е целото прашање!“ (ibid, 235). Надоврзувајќи се на ова отворено прашање во пиесата, Реза го поставува и она за преобразбата на уметничкото дело во производ на потрошувачкото општество, во масовен помодарски феномен во ерата на сериската репродукција. Така, Иван, „трговецот“ од тројката, му вели на Серж: „Мислев на тебе денес, во продавницата репродуциравме петстотина плакати од еден тип што слика бели цвекиња, сосема бели, на бела основа“ (ibid, 225).

3.4 Цената на уметноста наспроти бесценетоста на пријателството

Иван е оној кој ја игра клучната улога во конфликтот меѓу Серж и Марк околу сликата на Антриос. Тој се обидува да остане неутрален за да го одржи мирот меѓу пријателите. Конечно, во еден миг на самоафирмација, Иван ќе заземе став и ќе каже за Антриос: „Бело срање!“ (ibid, 248). Токму типот кој нема тежина, нема став, е оној што ќе го направи клучниот пресврт и ќе ја натежне вагата на страната на „противниците на модерната уметност“, означувајќи го поразот на Серж. Победен, во сцена на нем ритуал, Серж ќе го потпише мирот со симболичен чин на жртвување: тој ќе го покани Марк да нацрта што сака врз скапоцената слика, којашто со тој чин навистина ќе се претвори во обично, безвредно „срање“. Тројцата пријатели се вклучени во овој ритуален и иконокластичен чин: Иван, книжарот, му го дава фломастерот на Серж, кој, пак, му го подава на Марк.

Марк се приближува кон сликата, гледа во Серж. Појшоа го вади кайачето од фломастерот.

Иван: Нема да го направиш тоа, нели?!

Марк гледа во Серж.

Серж: Ајде.

Иван: И двајцата сте зрели за лудница!

Марк се наведнува за да биде во висина на сликата. Пред ужаснашој поглед на Иван, преминува со фломастер по една од појречниите ленти. Серж не ни шрејнува. И тогаш, многу внимателно, Марк на таа косина црта малечок скијач со кайа. Кога ќе заврши, се исправа и го гледа своето дело. Серж го сè

уиѿе сѿои како кѿи. Иван е скаменѿи. Тишина.

Серж: Добро. Јас сум глaден. Ајде да одиме на вечера.

Марк ервај забележливо се насмевнува. Го враќа кайачеѿо на фломасѿероѿи и, со иѿрив ѿесѿи, му ѿо фрла на Иван кој ѿо фаќа во леѿи (ibid, 249).

На крајот од пиесата, во име на пријателството, Серж му дозволува на Марк да го уништи Антриос, неговата најдрагоценa сопственост – за да ја купи сликата, тој буквално се „руинира“ (ibid, 205). Пријателството е бесценето во „Ариѿ“, повредно дури и од „уметноста“: тоа би требало да е „моралната поука“ на пиесата. Не е ни чудно, тогаш, како што пишува Генон, што при изведбата на пиесата, некои сопственици на уметнички дела, колекционери или трговци се вознемириле од овој чин (Guénon 2005: 154). Но, „помирувачката“ комедија на Реза и нив ги смирува: на крајот, сè е добро што добро ќе се сврши, па дури и „уметноста“ е спасена. Фломастерите се бришат, па инвестицијата, сопственоста е неначната, трговците и сопствениците на уметнички дела можат мирно да спијат.

3.5 Скандалот на изневереното пријателство: Антриос како ривал

Типично за драматургијата на Реза, „Ариѿ“ се разоткрива како пиеса со „дупло дно“ во која еден проблем затскрива друг. Загледани во белината на сликата на Антриос, шокирани од нејзината цена, можеби не забележуваме дека, во пиесата, љубовта кон белото платно заменува една друга љубов, онаа кон пријателот, а кризата на уметноста се разоткрива како онаа на пријателството меѓу тројцата мажи. Режисерот Патрис Кербра ја анализира „Ариѿ“ како „длабоко мизогина“ пиеса (Bouchetard 2011: 144); во неа жените се неподносливи, хистерични, неинтересни „женишта“, впрочем, отсутни од сцената. Она што е важно за овие тројца мажи, тоа не е ниту мајката, ниту свекрвата, ниту нивната жена, туку пријателството. „Ариѿ“ се испишува и како пиеса за „кризата на машкоста“, за релациските потешкотии на мажите во добата на преиспитување на традиционалните идентитети. Во случајот на Марк и Серж, пријателската врска, освен тоа, се одликува со посесивност, ексклузивност. Така, откриваме дека вистинскиот проблем во пиесата лежи во ривалството што Марк го чувствува кон белото платно, зашто тој мисли дека Серж него го заменил со Антриос (Reza 1998: 240). Реза тука си поигрува со типичната фигура за водвиљот, онаа на „љубовниот триаголник“, но, во случајов, Антриос го зазема местото на љубовницата/љубовникот. „Марк: Не верувам во вредностите што ја управуваат Уметноста денес... Законот на новото. Законот на изненадувањето... (...) И јас самиот бев за тебе од редот на изненадувањето. (...) Изненадувањето што траеше одредено време, морам да кажам“ (ibid, 243–244). Антриос овде е предмет на желба и причина за љубомората на Марк, кој во него го препознава својот ривал. Сцените на расправијата меѓу Серж и Марк околу современата уметност можеме да ги прочитаеме како сцени за разочараните пријателско-љубовни очекувања. Марк се смета себе си за ментор и за креатор на Серж, при што Реза се надоврзува и на приказните за Пигмалион (ibid, 241) и за Франкештајн (ibid, 243). Тој се чувствува „изневерен“ од Серж, којшто го купил Антриос без да го праша за мислење. Серж, пак, очекува од Марк тој да го поддржи во неговата еманципација. Марк е убеден дека Антриос му го зел местото, односно дека Серж го заменил за слика. Така разбираме дека вистинската цена на сликата во „Ариѿ“ не се парите, туку самиот Марк!

Двајцата изневерени пријатели, не сакајќи да отстапат од своите ставови, се најдуваат „на крајот на една петнаесетгодишна врска“ (ibid, 243). Нивната единствена надеж е

интервенцијата на третиот пријател, Иван, кој се труди да остане неутрален набљудувач. Но, токму неговата неутралност е она што ги вовлекува Марк и Серж во „најстрашните екцеси“, тој ги „создава условите за конфликтот“ (ibid, 245), и тие сакаат по секоја цена да го натераат да заземе страна. Во тоа и успеваат, па Иван конечно се произнесува за Антриос: „Бело срање!... (*Ѕој ѝрснува во смеа*)... Да, зашто тоа е бело срање. Признај, стари мој!... Сосема е лудо тоа што си го купил!“ (ibid, 248). Така, Иван, третиот, е оној што ќе натежне и ќе му стави крај на нерешливото и незапирливо дуално соочување: „Иван: „Вие сте сосема ненормални, обајцата. Двајца нормални момци што стануваат сосем луѓи! (...) Обајцата сте во една спирала, не можете повеќе да се запрете“ (ibid, 238).

И, токму кога се чини дека вртлогот ги влече пријателите кон неизбежната (трагична) катастрофа, настапува „чинот“ што ќе го прекине тоа и ќе го овозможи крајното помирување (Guénon 2005: 134). По пресудното произнесување на Иван, Серж ќе го покани Марк да нацрта нешто со фломастер во боја на белата површина на Антриос, па така да ја уништи вредноста на сликата. Марк со задоволство го прифаќа тоа и, за само неколку секунди, со обична шкрабаница го поништува срцето на конфликтот и целиот капитал на Серж: „Иван: Серж му покажа на Марк, со еден чин на чисто лудило, дека нему тој му значи повеќе одошто сликата“ (ibid, 250). Благодарејќи на овој несебичен подарок, петнаесетогодишното пријателство е спасено. Споделениот чин го рехабилитира и „светото тројство“, зашто во него учествува и Иван (тој е оној што го обезбедува фломастерот). Се чини дека „помирувачката“ комедија на Реза, на крајот, го спасува и пријателството. Цената за неговото искупување е онаа на уништувањето на Антриос во неговото својство на стока и капитал.

Но, Реза истовремено го преиспитува традиционалниот, комичен „happy end“. Најпрво, на крајот од „*Арт*“, кривката на помирувањето е видлива во тоа што наместо злогот на споделеното смење, го имаме самотното, неконтролирано плачење на Иван, што сведочи за неговата сè поголема меланхолија и осаменост, додека пријателството отсега е ставено на „пробен период“.

Иван (*Како да е сам. Ни зборува со малку ѝошивок Ѓлас*): Ден по свадбата, Катарина го положи на гробиштата во Монпарнас, на гробот на нејзината покојна мајка, својот свадбен букет и ќесичка зашеќерени бадеми. Се повлекох да плачам зад една капела, а вечерта, повторно размислувајќи за тој потресен чин, одново липав на креветот, во тишина. Апсолутно морам да зборувам со Финкелсон за мојата склоност кон плачење, постојано плачам, што не е нормално за момче на моја возраст. Тоа почна, или барем јасно се манифестираше таа вечер со белата слика кај Серж. Откако Серж му покажа на Марк, со чин на чисто лудило, дека тој му е побитен од сликата, отидовме на вечера кај Емил. Кај Емил, Серж и Марк решија да се обидат да ја реконструираат врската, уништена од настаните и од зборовите. Во еден миг, еден од нас го употреби терминот „пробен период“ и јас пренав да плачам. Терминот „пробен период“, применет на нашето пријателство, кај мене предизвика неконтролиран и бесмислен земјотрес.“ (ibid, 250).

Дополнително, Реза ја завршува својата пиеса за другарството не со дијалог, туку со три монолози, во кои секој од пријателите (ни) зборува сам за себе. Монолозите можат да бидат прочитани како знак на еден „афективен релациски дефицит, трагичен дефицит“ (Ubersfeld 2000: 97). Наедно, од завршното апарте на Серж, дознаваме дека обновеното пријателство всушност се базира на лага и на измама.

Серж: Кога конечно успеавме, Марк и јас, со помош на швајцарски сапун од говедска жолчка, што ни го препорача Паула, да го избришеме скијачот, го гледав Антриос и се свртев кон Марк:

– Дали знаеше дека овие фломастери се мијат?

– Не, ми одговори Марк... Не... А ти?

– Ниту јас, реков, многу брзо, лажејќи. Во тој миг, за малку што не одговорив, јас го знаев тоа. Но, дали можев да го отпочнам нашиот пробен период со едно толку разочарувачко признание?... Од друга страна, да се почне со измама? Измама! Да не претеруваме. Од каде ми се појави оваа глупава доблест? Зошто односите со Марк мора да бидат толку комплицирани? (Reza 1998: 251).

Како и пријателството, така и белината на Антриос на крајот од пиесата е оскверната: под привидот таа ги крие трагите од шкрабаницата.

4 Отвореното прашање во срцето на „*Арт*“

Откако, на самиот крај на пиесата, Серж и Марк ќе успеат заедно да ги избришат трагите од фломастерот од Антриос, навидум сè се враќа на своето место. Антриос ја пронаоѓа својата првобитна белотија и повторно е закачен на старото место, а Иван одобрува. Потоа следи последната монолошка сцена на Марк:

Светлината ѝ се приближува Антриос. Марк се приближува кон сликата.

Марк: Под белите облаци, паѓа снег. Не се гледаат ниту белите облаци ниту снегот. Ниту студот ниту белиот блесок на земјата. Сам човек, со скии, се лизга. Снегот паѓа. Паѓа, додека човекот не исчезне и не стане повторно несогледлив. Мојот пријател Серж, кој е мој долгогодишен пријател, купи една слика. Тоа е платно со димензии приближно метар и шеесет на метар и дваесет. Тоа претставува човек кој го преминува просторот и исчезнува. (ibid, 250).

Како протагонистите така и Антриос претрпува трансформации во текот на пиесата. Сликата, од апстрактна, по чкртањето на Марк, се претвора во тривијално фигуративно дело, за на крајот таа да ја обедини својата инцијална белина со фигуративноста, спојувајќи ги различните концепции на пријателите за уметноста. Во завршниот монолог, Марк во неа гледа наративна слика: „човек кој го преминува просторот и исчезнува“. Како Антриос така и разврската е отворена за различни толкувања. Дали Марк се препознава себе си во човекот на сликата? Дали ова е алузија на исчезнувањето на субјектот за кое зборува Лакан? Дали ова ја означува победата на ставот на Марк дека уметноста треба да биде миметичка? Или, можеби, дека современата уметност е отворена кон различни интерпретации и проекции... Таков е случајот и со насловот на „*Арт*“, што Реза избира да го стави во наводници. Конечно, фактот што пиесата почнува и завршува со реплика која се повторува, со обидот за дефинирање на значењето на сликата, ја впишува неа во една циркуларна драматургија, па обидот за заокружувањето на смислата на белата (метафизичка) слика може да продолжи до бесконечност. Како што вели Жакомар, можеби токму тука лежи вистинската „лекција“ на „*Арт*“, во тоа дека „нема никогаш дефинитивно толкување на едно уметничко дело затоа што човекот ќе се бара секогаш во уметничките творби“ (Jaccopard 2013: 120). Прашањата остануваат отворени, Антриос и човекот блештат во нивната несогледливост, а пиесата на Реза се затвора/отвора во својата енигматичност и повеќезначност.

Библиографија

- Bouchetard, A. (2011). *Yasmina Reza, le miroir et le masque*. Paris: Éditions Léo Scheer.
- Danto, A. (1996). *Après la fin de l'art*. Paris: Seuil.
- Giguere, A. (2010). *The Plays of Yasmina Reza on the English and American Stage*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Guénon, D. (2005). *Avez-vous lu Reza? Une invitation philosophique*. Paris: Albin Michel.
- Jacomard, H. (2013). *Les fruits de la passion. Le théâtre de Yasmina Reza*. Berne: Peter Lang.
- Pavis, P. (2004). *L'analyse des textes dramatiques, de Sarraute à Pommerat*. Paris: Armand Colin.
- Proguidis L. (2001). Entretien avec Yasmina Reza. *L'Atelier du Roman*, 31:139–156.
- Reza, Y. (1998). *Théâtre*. Paris: Albin Michel.
- Reza, Y. (2001). Le hasard, le rire. Entretien avec Lakis Proguidis. *L'Atelier du roman*, mars 2001.
- Schneider, R. (1998). Yasmina Reza in a major key. *American Theatre*. New York Vol. 15, N° 9, (Nov 1998): 12–15.
- Tournier, P. (2000). Yasmina Reza. *VSD*, 9-15/11/2000.
- Ubersfeld, A. (2004). La parole solitaire. *Jeu*, (110): 56–66.
- Bouquet, V. (2023) James Brown mettait des bigoudis : les sourires en coin de Yasmina Reza. *Sceneweb*, 21 септември 2023. Достапно на: <https://sceneweb.fr/james-brown-mettait-des-bigoudis-de-yasmina-reza/> [Пристапено на: 10 март 2023]
- Morley, S. (1996). But is it art? *The Spectator*, 26 октомври 1996. Достапно на: <https://archive.spectator.co.uk/article/26th-october-1996/64/theatre> [Пристапено на: 10 март 2023]
- Salino, B. (2008). Yasmina Reza, l'artifice sans le feu. *Le Monde*, 4 февруари 2008. Достапно на: https://www.lemonde.fr/culture/article/2008/02/04/theatre-yasmina-reza-l-artifice-sans-le-feu_1007135_3246.html [Пристапено на: 10 март 2023]

ЗА „МАЛАТА“ АНТОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКАТА ПОЕЗИЈА ВО КНИГАТА „ВАРШАВА ГО ИСЦРТУВА СКОПЈЕ“

Весна Мојсова-Чепишевска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

vesnamojsova@hotmail.com

Целта на трудот е да се анализира изборот на стихови од македонски поети, поместени во книгата *Варшава го исцртува Скопје* од Кинга Нетман-Мултановска. Книгата, покрај исклучителна документаристичка проза, содржи и книжевнотопографска мапа на градот. Притоа, опфатени се 23 автори од различни генерации, дури и автори кои твореле во Кралството Југославија, автори кои го покажуваат поархаичниот слој на веќе стандардизираниот јазик, до најмладите, со вкупно 39 одбрани фрагменти од одделни песни. При анализата на книжевнотопографската мапа на градот, остварена низ стиховите на македонските поети, трудот има за цел, истовремено, да даде и поширок приказ на присутвото на Скопје како тема во современата македонска книжевност, осврнувајќи се и на прозни дела и на досега објавени антологиски и други избори. Анализирајќи ја книгата на Нетман-Мултановска, се доаѓа до заклучок дека токму стиховите од македонските поети придонесуваат да се оствари приказот на Скопје како идеално место, коешто успеало да го зближи Истокот и Западот архитектонски, но и политички, социолошки и културолошки.

Клучни зборови: Скопје, современа македонска поезија, антологија, Кинга Нетман-Мултановска, „Варшава го исцртува Скопје“

ON THE “SMALL” ANTOLOGY OF MACEDONIAN POETRY IN THE BOOK “WARSAW DRAWS SKOPJE”

Vesna Mojsova Čepiševska

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

vesnamojsova@hotmail.com

The purpose of this paper is to analyze the selection of Macedonian poetry in Kinga Netman-Multanovska's book *Warsaw Draws Skopje*. In addition to exceptional documentary prose, the book provides a literary topographic map of the city. 23 authors from different generations with a total of 39 selected fragments of different poems are portrayed, from authors who worked in the Kingdom of Yugoslavia, authors who show the more archaic layer of the already standardized Macedonian language, to the youngest authors. By analysing the literary topographic map of the city through the verses of the Macedonian poets, prose works and published anthological and other works, the paper aims at providing a broad view of Skopje as a theme in contemporary Macedonian literature. The analysis of Netman-Multanovska's book shows that it is precisely the verses of Macedonian poets that contribute to building the image of Skopje as an ideal place that has managed to bring the East and the West together architecturally, as well as politically, sociologically and culturally.

Keywords: Skopje, contemporary Macedonian poetry, anthology, Kinga Netman-Multanovska, “Warsaw Draws Skopje”

Влада Урошевиќ, во еден свој текст којшто датира од далечната 1965 година, вели дека напоредно со градот живее неговиот двојник во зборот, неговата книжевна сенка. Па така, книжевните топографски мапи на Скопје, исцртани во творештвото на Славко Јаневски, Гане Тодоровски, Влада Урошевиќ, Данило Коцевски, Александар Прокопиев, Јадранка Владова, Томислав Османли, Христо Петрески, како и во приказните/ книгите посветени на Скопје,¹ последниве десетина години, се засилуваат и со скопската постземјотресна атмосфера, доловена во/преку сеќавањата на сите оние коишто со својата страст и знаење го „исцртаа Скопје“. Така, може слободно да се зборува за искуствата од најновата книжевна сцена, во коишто постои еден друг рез помеѓу старото и новото Скопје. „Во најновите книжевни остварувања повторно, но во една поинаква форма, се појавува онаа носталгично-сентиментална нота за градот кој веќе го нема, но овој пат 'изгубен' од стихија поразлична од онаа природната во 1963. Така, тие се јавуваат како критика, како бунт и протест кон она што е градот денес и на тој начин зборуваат за 'улиците што ги нема', 'градот што веќе не е мој', 'Скопје и сè е можно', 'украдениот град', па оттаму оваа литература со носталгичен тон речиси се претвора во ангажирана“, истакнува Моника Илкова (Илкова 2023: 13).

Како и да е, кон плејадата современи книжевни метрополи приклучува и ова наше/нивно Скопје. И така, тој книжевен град колку што станува наш, толку станува и туѓ, светски, нечиј и сечиј град. Оној постземјотресен град колку што ни донесе болки и таги, но и верба во човештината и хуманоста, толку ни испрати и љубов и страст преку начинот како Варшава го исцртуваше (го исцрта) Скопје, и како таа „приказна“ именувана како *Варшава ѓо исцртува Скопје* (Скопје: Бегемот, 2023) ни ја откри авторката Кинга Нетман-Мултановска². Она што ми го привлече вниманието е токму несекојдневниот пристап, па и храброста на авторката да вметне („скопски“) стихови, или стихови за Скопје, но и стихови за вербата, љубовта, националното, со што ја исцрта и на таков начин личната и колективна приказна за разурнатото, а потоа и за/на обновеното Скопје. Таа „мала антологија“, којашто Нетман-Мултановска ја создаде како свој личен избор на стихови (песни, т.е. многу повеќе фрагменти од песни, а не цели песни од македонски автори³), коишто се читаат како мали

1 Во оваа пригода само да се споменат неколку такви приказни, целосно посветени на Скопје, како онаа на Жарко Кујунџиски во романот Скопје и сè е можно (Скопје: Антолог, 2013), или оние на Оливера Корвезирска во збирката раскази Улиците што ги нема (Скопје: Или-Или, 2018, со поднаслов „33-годишна наративна мапа на Скопје“), или во Скопје, ти раскинуем (Скопје: ПНВ публикации, 2019) на Тамара Јолевска-Попов. Секако, тука се и: Скопје: изгубените чевли на градот (Скопје: Или-Или, 2020) на Иван Шопов, Скопски дамари на Благоја Иванов (Скопје: Или-Или, 2020), Скопје во високата зона (Скопје: Или-Или, 2021) на Калина Малеска, како и Вистинита по не многу веројатна историја за семејството Пустополски за куќата покрај Вардар и за четирите прстени (Скопје: МАНУ, 2022) на Влада Урошевиќ.

2 Македонската верзија се случи многу брзо, само една година по полската, во превод на Филип Димевски и со стручна редакција на Павел Вељановски. Значи, во годината кога се навршија точно 60 години од земјотресот во Скопје. А, промоцијата на книгата се одржа на 16 септември 2023 година во рамките на фестивалот AR-TAREA, во МКЦ во Скопје и беше организирана како разговор помеѓу авторката и оние кои работеле на македонската верзија на Варшава го исцртува Скопје, Димевски и Вељановски. На авторката, страста за ова исцртување на Скопје ѝ се разгорува за време на нејзиниот престој во овој град, каде што живеела во периодот од 2014 до 2018 година, кога нејзиниот сопруг е амбасадор на Република Полска во нашата земја. Како дел од публиката на оваа исклучително топла промоција, жалам што не си го понесов својот примерок од дома за авторката да ми напише посвета. Ама, се радувам бидејќи штотом дознав дека излегла од печат книгата на Кинга Нетман-Мултановска, веќе го имав (во буквална смисла) и првиот примерок, купен во книжарницата „Или Или“.

3 Во овој контекст, во делот „Обновата на Варшава“ (Нетман Мултановска 2023: 124–151), авторката можела да направи еден свој избор на стихови од полски поети. Така, таа „мала“ антологија на полската поезија можеше

оддишки, како извонредни филигрански украси во рамките на сериозно организираната документаристичка проза *Варшава зо исцрпува Скопје* (Скопје: Бегемот, 2023), ја дополнува книжевната мапа на Скопје или, кажано со зборовите на Влада Урошевиќ, тоа се стихови (и зборови) во кои живее двојникот на Скопје, но и вербата во убавото и хуманото. И, бидејќи ми е драга оваа мисла на Урошевиќ, се изразувам кога видов дека книгата на Нетман-Мултановска се отвора со одделни стихови од песната на Урошевиќ „Ноќ на полна месечина над Скопје“. Но, не само книгата, туку со овие стихови се отвора и таа, според мене, „мала антологија“ која сака да му пркоси на документаристичкото (истражувачко-архивистичкото), на засведоченото, на историското во книгата *Варшава зо исцрпува Скопје*. А, тоа е така зашто само поезијата (а и, пошироко сфатено, книжевноста, па и уметноста) може, како во поетската слика на Урошевиќ, „да ги измеша картите / на можното и на невозможното“ (Нетман-Мултановска 2023: 9). Оваа книга и сите автори во неа (дури и јас како дел од една фуснота под реден број седум, но и во делот на користената литература, на стр. 455) имаат еден единствен матичен број и една единствена адреса: СКОПЈЕ. „На точак, по празните улици / на скопје. во главата зелен. ветар / в лице. месечината полна. / рацете во воздух. дланките / отворени. осмици. / таква некоја чудна слобода.“ (Од песната „Age of aquarius“ на Ѓоко Здравески, *ibid*, 240).

„Приказнава започна на 26 јули 1963 година. Сепак, не ѝ го знам крајот. Можеби уште трае. Приказните што се раскажуваат во Скопје се кругови – во преданијата зборот отскокнува како камен, фрлен рамно врз водена површина, создавајќи прстени што во нарацијата ги воведуваат нејзините следни елементи, врски и личности.“ (Нетман-Мултановска 2023: 9). 39-те фрагменти од песни на македонски поети, избрани од авторката, се како таа симболична слика што самата ја создава. Всушност, 39-те поетски фрагменти од Влада Урошевиќ (3), Лазо Каровски (2), Цане Андреевски (3), Никола Мадиров (3), Гого Ивановски (2), Ацо Шопов, Блаже Конески (5)⁴, Кочо Рацин, Александар Поповски, Ацо Караманов, Биљана

да ѝ пркоси на оваа „мала антологија“ на македонската поезија. И, на таков начин, македонските и полските поети ќе поведеа убав разговор, онака како што тој разговор се водел помеѓу полските и македонските проектанти и архитекти додека се случувала обновата на Скопје. Впрочем, еден вид компензација читаме во деловите каде што се вметнати лекции од оној „Учебник по полски јазик“ на Влоѓимеж Пјанка (Скопје: Универзитет во Скопје, 1969), инаку прв лектор по полски јазик на Филолошкиот факултет во периодот од 1959 до 1967. Па така, Кинга Нетман-Мултановска во оваа книга ги вклопува: лекцијата 45, каде низ граматичката тема за видовите синтагми, студентите може да се запознаат со Варшава, како лексичка тема (*ibid*, 127) и лекциите 23, 39 и 28 (*ibid*, 149–151). Секако, како компензација (за отсуството на гласот на полскиот поет/писател) можеме да го читаме дневникот за патувањето од Полска до Македонија, од Варшава до Охрид и Скопје (воден од 10 до 24 јули 1963 година), дневникот на Тереса Сухожевска, сопруга на еден од полските проектанти (*ibid*, 99–101), како и оние игриви стихови и мисли на Богдан Випорек (2023: 141), па и на Збигњев Аудерски (*ibid*, 203). Секако, таа компензација можеме да ја пронајдеме и во прогласот до полските архитекти на Лех Њемојеvски (*ibid*, 143), или во афоризмите на Јулиуш Вилски (*ibid*, 194), како и во сведоштвото за пишување минипеснички на самите картончиња, на коишто биле пакувани модерните југословенски поп-игон кошули, на кои, како што вели самата Нетман-Мултановска, било „запишано целото скопско творештво на Вилски“ (*ibid*, 247).

- 4 Конески е најзастапениот автор, и тоа не само како поет. Во оваа книга на Нетман-Мултановска, таа многу рано го воведува името на Блаже Конески (*ibid*, 23) како исклучително значаен извор, користејќи го неговиот есеј „Во земјотресот“, поместен во книгата Дневник по многу години (Скопје: 1988), иако самиот Конески не бил во Скопје за време на земјотресот. Но, се истакнува неговата клучна улога во правилната одлука да влијае и да не дозволи да дојде до дислоцирање на Скопскиот универзитет (*ibid*, 23-24). Секако, Конески ѝ помага на авторката таа да ја направи и онаа убава атмосфера за близоста помеѓу двата народа (македонскиот и полскиот), кога ја истакнува посетата на Вислава Шимборска на Скопје, во ноември 1963 година: „Во улога на домаќин и водич настапи токму Блаже Конески зборувајќи на полски – на јазикот што го научи самиот како студент на белградскиот универзитет, кога читаше поезија од полските романтичари Адам Мицкевич и Јулиуш Словацки, во оригинал.“ „Ова сведоштво авторката го презема од книгата на Цане Андреевски „Конески. Кажувања за животот и литературата“ (Скопје: Слово, 2008) (*ibid*, 26). Во овој контекст за

Стојановска, Јовица Ивановски (2), Ѓоко Здравески (3), Бошко Смаќоски⁵, Коле Неделковски, Лилјана Дирјан, Петре М. Андреевски, Гане Тодоровски (2), Ефтим Клетников, Лидија Димковска, Владимир Мартиновски, Анте Поповски и Богомил Ѓузел⁶ се зборови што отскокнуваат како камен, фрлен рамно врз водената површина (или, како што популарно ги викаме, „жапчиња“). Значи, стиховите се како „жапчиња“ во водата именувана како *Варшава* *џо исцрпува Скопје*. Но, круговите на кои инсистира Нетман-Мултановска се кругови коишто преку оваа книга досегаат од Скопје дури до Варшава. „Малата“ антологија, којашто дава свој прилог во т.н. урбофилија, се затвора со двајцата дојдени на македонскиот модерен поетски израз, Анте Поповски и Богомил Ѓузел. Со стиховите на првиот, Нетман-Мултановска како да сака да ни каже дека сè уште ја чувствува нашата згрченост, дека и како жители на еден град којшто се издигна од пепелта, од урнатините, како жители на главен град на една држава којашто е сè уште на ветрометини, ги пееме стиховите на Поповски: „О, еве ја таа проста земја / од грч / и од чекање / Што ги научи и свездите да шепотат на македонски / А никој не ја знае.“ (ibid, 407). Тоа значи и дека, во добар дел од нас, како граѓани на Скопје, таа како автор на оваа книга го препознава чувство што го има и Ѓузел во песната „Еу-ропа“, а тоа е дека токму таа Европа по која копнееме „нè гледа киклопски ококорено / ту ладно и рамнодушно ту љубопитно / думајќи се што да прави со нас“ (ibid, 407).

* * *

А урбофилијата ги соединува книжевните градови во еден урбопоетички свет, вели Лидија Капушевска-Дракулевска⁷. Во оваа пригода сакам да посочам неколку книги посветени на Скопје и пишувани за Скопје. Секако, таа моја книжевна прошетка сакам да ја започнам со познатиот хроничар Данило Коцевски. Неговата збирка „Чај од јужните мориња“ (2008) дише од мирисите, боите и атмосферата на Скопје, создавајќи исклучителна синтеза меѓу старото и новото. Но, вистинскиот Коцевски, „што меѓу скопјани и читателите на дневните весници беше широко препознатлив под неговото второ име *осамениоџи шеџач*“, дојде до израз најмногу во книгата на Коцевски *Ако џо сакаш Скопје – гојди, ќе џе чекам на кејоџи* (2022), вели Васко Марковски (ibid, 7), како едно природно надоврзување на низата негови хроничарски записи за градот Скопје⁸. Мирисот на старото и новото Скопје го читаме и во збирката раскази на Томислав Османли *Приказни за Скопје* (2005)⁹. Од друга страна,

---

големото присуство на Конески во книгата „Варшава го исцрпува Скопје“ е и неговиот свечен говор по повод отворањето на Музејот на современа уметност (МСУ) на 13 ноември 1970 година (ibid, 343).

5 Тој е текстописец на песната којашто прерасна во химна на Фестивалот за детска песна „Златно славејче“. Затоа како име треба да се спомене и композиторот на оваа песна, Александар Џамбазов (Види ibid, 2023: 296–297).

6 Редоследот е според местото на нивното појавување во книгата.

7 И, да се потсетиме. Скопје стана вистински книжевен град преку тематскиот број посветен на овој град во списанието „Културен живот“, но и преку антологијата на скопски раскази *Ден во Скопје* (1998), приредена од Лидија Капушевска-Дракулевска и со антологијата *Планета Скопје* (2012), во избор на Христо Петрески. Во низата од неколку такви избори или панорами (прегледи) е и онаа последната, излезена во 2023 година, по повод 60 години од скопскиот земјотрес, под наслов *Скопски раскази*, приредена од Никола Гелевски и Лидија Капушевска-Дракулевска (Скопје: Темплум, 2023), како 138. издание во едицијата „Магма“. И Гелевски истакнува дека оваа антологија се случува како едно природно надоврзување и дополнување на онаа од 1998 година, *Ден во Скопје*. Се работи за еден сериозен избор на 500 страници, каде се застапени раскази од 66 автор(к)и, а промоцијата се случи на 20 јули 2023 година, во културниот центар „Бругалиск“.

8 Книгата „опфаќа 84 написи, за првпат објавени во дневните весници, со кои како постхумно издание се заокружува колосалниот придонес на Данило Коцевски во хроничарското бележење на културната историја на Скопје и живењето во градот ...“ (Марковски, 2022: 7).

9 „Томислав Османли е фасциниран од градот, но не од машинизирираниот град, туку од обичното градско секојдневие кое му го открива чудесното во смисла и на онаа бодлеровска или аполинерова потрага по новото

опседнатоста и безрезервната приврзаност за урбаниот сензибилитет е она што му дава препознатлив белег на еден друг македонски творечки профил, а тоа е Александар Прокопиев. Неговото Скопје дише од секоја агол на неговиот прозен израз.

Во еден расказ на Аполинер, необичниот барон Ињес д'Ормезан измислува една нова уметност, којашто тој ја именува како амфионија. Предмет на таа уметност е токму градот. Така, амфионијата на Христо Петрески ја раѓа трилогијата посветена на Скопје: *Лифтој (не) е за двајца* (2011), *Твоите = мои очи* (2012) и *Дали го сакаше Дали* (Скопје: Феникс, 2013)¹⁰, којашто третира три клучни теми, поврзани со градското живеење: градската клаустрофобичност и отуѓеност, градскиот воајеризам и „интимност“ и градскиот лудизам и налудничавост. Една друга амфионија, во таа иста 2013 година, во годината во која изминаа точно 50 години од страшниот скопски земјотрес, понуди и романот *Скопје и сè е можно* (Скопје: Антолог, 2013) од Жарко Кујунџиски.

Но, Скопје станува инспирација и на/за сериозни книжевни и културолошки, но и документаристички истражувања и книжевни репортажи. Таков е магистерскиот труд на Моника Илкова, од кој произлезе книгата *Книжевна маја на Скопје*. Во текот на истражувањето, па и пишувањето на магистерскиот труд, Моника Илкова истакнува: „Го открив старо Скопје – за мене ново, 'посетив' кафеани во кои сум била во 'реалноста', а постоеле и пред педесетина години, 'прошетав' по улици што веќе ги нема, по скопските плажи (кои исто така ги нема), по старата Скопска чаршија, по старо Дебар Маало, Црнице, Буњаковец, Градскиот парк, Плошадот итн.“ (Илкова 2023: 10).

И јас, преку книгата *Варшава го исцрпува Скопје*, го открив она, за мене, и предземјотресно, но и постземјотресно Скопје, Скопје на мојата мајка која е родена на 11 октомври 1945 година (кој од таа година станува и национален празник на државата). Всушност, Кинга Нетман-Мултановска ми помогна и јас да го (до)исцртам своето Скопје, онака како што таа им помогна и на другите скопјани да не ги забораваат варшавјаните, поточно Полјаците, коишто ја обновува Варшава и успеаја да го подигнат разрушеното Скопје и да му ја вратат сликата, да ја направат сликата на едно идно поубаво/подобро Скопје. Но, клучната теза за врската помеѓу Варшава и Скопје ја открива Станислав Јанковски, член на делегацијата стручњаци од Варшава, коишто под раководството на Адолф Циборовски (Киборовски) ќе работи на обновата на Скопје. Таа гласи: „Не можам да го гледам Скопје 1963 поинаку одошто преку спомените на Варшава 1945“ (цитирано според Нетман-Мултановска, 2023: 53), на што се надоврзуваат зборовите на самата авторка Нетман-Мултановска: „Болка по загубениот град. Тага по стариот, погребан во руините, сонот за нов, можеби поинаков, можеби помалку познат, но исто така драг, бидејќи е создаден со мисла за оној што веќе го нема – и тоа како добро чувство на варшавјаните“ (ibid, 53). Тие можат да бидат поентирани со мислата на уредникот на „Полски курир“, Хенрик Кавка: „Скопје е како македонска Варшава“ (Нетман-Мултановска 2023: 111).

и непознатото, и не од којбило град, туку од неговиот и единствен град на едно детство. 'Приказни од Скопје' се всушност сведоштво за една стварност во која сонштата со ништо не се јасно разграничени и одвоени од јавето.“ (Види: Весна Мојсова-Чепишевска. „Приказни за нашето Скопје“. Томислав Османли. Приказни од Скопје. Скопје: Култура, 2010).

10 Така, Христо Петрески сака да го пишува третиот дел од својата трилогија, посветена на Скопје, „како едно потенцијално сценарио, како една напргт-книга за снимање филм, како реклама за романот што допрва треба да го (се) напише. Впрочем стварносно-надреалната проза, жестоко-полемицката исповед 'Дали го сакате Дали' симулира и една хајлајт (highlight) техника што оди на крајот на спортски натпревар како едно резиме од најдобрите и најубавите минути, како еден мини-преглед на највозбудливите и најдопадливите за око и душа моменти од фудбалското градско дерби. Како хајлајтс од дербито Вардар – Работнички...“ (Види: Весна Мојсова-Чепишевска. „Трејлер за поетиката на прошетката“. Литературен збор. Скопје: 2013, год. LX, број. 4-6, 59–62)

* * *

Историјата на идеите, вели Роси Браидоти, е секогаш номадска приказна (2003). Имено, и самите идеи се смртни како што се смртни и луѓето. Тие се подложни, впрочем, како што сме подложни и ние, на луѓи пресврти и извртувања на историјата. Во тој контекст, и номадот, според неа, е нејзина сопствена фигуративна претстава за ситуираното, постмодернистичко, културно издиференцирано сфаќање на субјектот воопшто. Притоа, кога се артикулира поимот номад, тој секогаш се доведува во релација со еден друг поим, а тоа е патување. Но, треба да се земе предвид дека сите номади или, поточно, сите видови номади не се светски патници, во вистинска смисла на зборот, зашто некои од најголемите патувања можат да се случат и без физичко менување на местото на живеење. Дали ова патување до Скопје, а потоа и престојување/живеење во Скопје, како и скитањето низ Скопје, а потоа и тоа постојано патување на релација Варшава – Скопје – Варшава, ѝ ја носи на Кинга Нетман-Мултановска определбата на современ номад? Ако е така, тогаш ѝ изразуваме голема благодарност што, истражувајќи ги полските траги во Грузија, но и во Македонија, направи Скопје да стане посебно важна метропола (не само балканска, туку и европска).

Пишувањето не е само процес на постојано толкување, туку и сукцесивно приспособување кон различни културни реалности. Како интелектуален стил, номадизмот не се состои толку во тоа да се биде бездомник, туку во способноста за повторно создавање дом на кое било место. Кон оваа идеја тежнее и Кинга Нетман-Мултановска, па таа создаде еден таков дом не само во Скопје (додека живееше во него), туку и во/преку самата книга *Варшава до исцрпува Скопје*.

А, како патува таа и низ Варшава и низ Скопје? Како патуваат сите оние коишто таа ги интервјуирала, ги исчитала, ги потпрашала? Како патува нејзината приказна? Дали *Варшава до исцрпува Скопје* во добар дел е пишуван доста (доволно или многу) картографски? Што значи тоа?

Имено, воопшто не е случајно што мапата или, поточно, правењето мапа (карта) е присутно во оваа книга. На таков начин, таа промовира една фреквенција на просторна метафора. Самата просторна метафора ја изразува симултаноста на номадскиот статус. Потребата за изготвување мапи, вели Браидоти, овозможува текстот да се доживуваа како еден камп. Така тој упатува на местата каде што биле сите оние уредно регистрирани и историски/документаристички засведочени имиња и презимиња, но и на промената на пејзажот на нивната индивидуалност. Истовремено, тој упатува и на местата кои се дел од животот на самата авторка, но и на промените кои се дел од нејзината индивидуалност. Затоа, доволен број страници може да се чита и како вистинска туристичка мапа (карта) од она некогашно (предземјотресно и посебно постземјотресно) Скопје.

Номадот има изострено чувство за територија, но не и посесивност кон неа, чувство кое го манифестира и Нетман-Мултановска. Секој номад, сепак, мора да биде некаде лоциран за да може да зборува за општи вредности. Така и таа се лоцира во градот на своето живеење, кој во периодот од 2014 до 2018 година ѝ станува и дом/а. Според Браидоти, номадизмот не е флуидност без граници, туку моментална свест за нефиксираноста на границите. Тоа е интензивна желба да се продолжи со неовластеното присвојување и пречекорување на територијата. Со таа идеја Нетман-Мултановска ја започнува својата потрага, своето скитање по документите, архивите, личните и институционалните, по спомените, фотографиките и разгледниците.

И, како што во она зовриено време, кога од 1962 година, поради Кубанската криза, станува реалност атомската војна, во носењето на помош се видело шанса за решавање на регионалните, европските и глобалните проблеми, па „Скопје, се чини, било идеално

место рамо до рамо, Истокот и Западот, да носат помош за жртвите на катаклизмата“ (Нетман-Мултановска, 2023: 58), така и оваа книга како да прави обид за едно повторно зближување на Истокот и Западот, во чијашто средина/срцевина лежи нашето, но и нејзиното Скопје. Од хрониката за обновата на Скопје, инаку монографија на ОН, изработена од британскиот новинар Дерек Сениор, а по идеја на проект-менаџерот на Урбанистичкиот план на Скопје од Специјалниот фонд на ОН, Адолф Циборовски, инаку отпечатено на четиристотини страници, и тоа во Полска, се открива дека ова метафорички кажано варшавско исцртување на Скопје „се изроди од чувството на заедничка судбина, која спои еден уништен град со друг, и беше финансирано од полскиот Владин комитет за помош на Скопје, во координација со властите на Југославија, Македонија и Скопје...“ (Цитирано според Нетман-Мултановска, 2023: 91). Но, од друга страна, тоа покажува и еден поинаков (архитектонски/градежен) судир на Истокот и Западот преку концептот за новиот град, изникнат од урнатините, оној на Кензо Танге и на неговиот ангажман во обновата на Хиросима, којшто му пркоси на Адолф Циборовски и на неговиот влог во изградбата на тотално уништената Варшава. И, како што вели Нетман-Мултановска, „денеска никој веќе не размислува кој го направил Јапонецот *прв градежник на зградот*“ (2023: 305), ама неправдата треба да се исправи бидејќи вистинската легенда на модерно Скопје не е Кензо Танге, туку токму Адолф Циборовски.

И, како сега во оваа исклучителна документаристичка проза за градот феникс, Кинга Нетман-Мултановска успева да создаде и да исцрта и една книжевнотопографска мапа на Скопје?

Таа тоа го прави многу внимателно, доста суптилно. Го исцртува преку избраните стихови на 23 автори¹¹ од различни генерации (дури и од автори коишто творат во Кралството Југославија, како оние стихови на Рацин и на Неделковски, пишувани и објавени на македонски, или на Караманов, пишувани на тогашниот српскохрватски јазик), од автори коишто го покажуваат поархаичниот слој на веќе стандардизираниот јазик (како Лазо Каровски, Гого Ивановски), па до најмладите (како Биљана Стојановска и Ѓоко Здравески), со вкупно 39 избрани фрагменти од одредени песни на тие дваесет и тројца.

Кинга Нетман-Мултановска има неверојатен усет за тоа кога да го вметне „украсот“, како и за тоа кој „тип украс“ да избере. И, секако, како да го вметне. Така, кога сака да ја покаже подготвеноста на скопјани (кои понекогаш се читаат и како супститут на Македонците) да го одберат самостојно својот пат, тогаш ги зема стиховите на Лазо Каровски, кој пее: „Патот наш никога да не се распати! / Го избравме сами.“ (Од песната „Ние“, 2023: 13), зашто такви сме какви што сме. Или, „груб сум и суров“, како што пее во друга своја песна „Без наслов“, па вели: „Што да правам / кога ни дедо ми, ни татко ми чуле / за Фројд, Еврипид и Бетовен, но само за Целадин-бег, Гоце и Гули.“ (ibid, 66), или: „Килим си, сткаен

11 Книжевнотопографската мапа на Скопје ја дополнува оној фрагмент од Времето на козите на Луан Старова (2023: 67), којшто може да се чита и како поетска слика, па и оние фрагменти од есеите, поточно обраќањата по некои поводи, како она на Блаже Коенски за отворањето на МСУ (проектантско дело на полските, поточно, варшавските Тигри), на 13 ноември 1970 година, на Денот на ослободувањето на Скопје (ibid, 343), или онаа поздравна реч на Томе Момировски по повод отворањето на изложбата на дарови од полските уметници, под наслов „Подарени дела 26 јули 1963 – 26 јули 1965“ (ibid, 357). Секако, таа книжевнотопографска мапа на Скопје ја дополнуваат и оние искази коишто авторката ги добива на прашањата: „Какво било Скопје на децата што растеле во 70-тите години? Што запаметиле од пред повеќе и половина век?“ (ibid, 394), или на прашањето: „Што да се прави со ова несакано наследство, симбол на кичот и корупцијата, кое не може да се игнорира? (ibid, 399), како и на прашањето: „Што може денеска да биде разгледница на градот, негов бренд, идеја за XXI век?“ (ibid, 401), а на кои свои видувања, размисли споделуваат Лидија Димковска, Небојша Гелевски, Владимир Мартиновски, Рамадан Рамадани и Лидија Танушевска (ibid, 394–403). Тие нивни искази се вистински минисеи, и тоа доволно поетизирани / лиризирани.

од милион гени, / чии јазли ќе ги расплетуваат / дури и внуците на твоите / правнуци.“ (Од песната „Килим од гени“ на Јовица Ивановски, *ibid*, 66). Зашто, јас како скопјанец сум битен, бидејќи: „Јас сум почеток и јас сум крај. (...) / јас сум сè, / без мене нема ништо.“ (Од песната на Гого Ивановски „Глас“, *ibid*, 333). Зашто едноставно „не дреме Големата Меморија / и каменот памети ...“ (Од песната „Големата меморија“ на Ефтим Клетников, *ibid*, 375).

Кога ѝ е потребно да ја долови страшната атмосфера како последица на земјотресот, тогаш му допушта на Цане Андреевски да запее: „Не можеме да го речеме плачот, / не можеме да го речеме крикот, / зашто цврстите зборови истекоеа како плач, / зашто нежните зборови истекоеа како крик“ (од песната „Немоќта на зборовите“, 2023: 18), но и да ги позајми неговите стихови во кои Скопје веќе го гледа толку убав како цел еден свет (во песната „Светот и ние“, *ibid*, 237).

Кога сака да каже дека и во таа иднина, дури и половина век по тој катастрофален земјотрес, сè уште се чувствува стравот, тогаш зема здив со стиховите од песната на Никола Маџиров „Некој тропа на вратата“ (Нетман-Мултановска 2023: 28–29), или со стиховите на Влада Урошевиќ од неговата песна „Знаци“ (*ibid*, 63).

Кога сака да (по)каже кои се симболите на Скопје, какво било Скопје, Скопје на сите генерации, на сите жители, тогаш му дозволува на Гого Ивановски да крикне: „(...) О, не уривајте го мостот / дека ќе останеме сами на бреговите“ (од песната „Не во сите очи“, *ibid*, 31), или на Ацо Шопов со неговите стихови од песната „Кон галебот што кружи над мојата глава“, за да ја долови онаа слика кога „зиме, над главите на минувачите бесшумно кружат галеби“ (*ibid*, 33). За оние симболи за кои пишувал уште Евлија Челебија, за симболите какви што се Скопското Кале, Старата Чаршија и мостот на Вардар (*ibid*, 34–35).

Кога сака да ја покаже недоумицата на скопјани дали новиот град ќе има душа како оној пред земјотресот, тогаш ја зема поетската слика на Александар Поповски од неговата песна „Искршен град“ (*ibid*, 61); или, дали новото Скопје, она од 2014 година, може да има душа, тогаш ги споделува со нас стиховите од „Враќање“ на Лидија Димковска, каде што таа пее: „Човекот кој се враќа во својот роден град / сфаќа дека роден град повеќе и нема, / дека тоа е сега само податок од документ“ (*ibid*, 393), или пак стиховите од „Град без дрвца“ на Владимир Мартиновски: „(...) Барајќи гранка, / страчката лета долго / врз град без дрвца.“ (*ibid*, 398).

Или, кога сака да ја покаже улогата на скопјанката, тогаш Нетман-Мултановска ја зема песната „15“ на Биљана Стојановска (2023: 216), а кога ја сака скопјанката како дел од зовриениот Балкан, тогаш ги зема стиховите од истоимента песна „Балкан“ на Лилјана Дирјан (*ibid*, 330).

А, кога сака да каже дека книгата *Варшава го исцрпува Скопје*, колку што е книга за повторно роденото/изграденото Скопје, толку е и книга со силните биографии на сите што учествуваа во тоа ново родено/изградено Скопје, тогаш ги позајмува стиховите од „Биографија“ на Гане Тодоровски: „Се родив / Тоа е совршен факт. / Живеам доста / Тоа е веќе непорекливо. (...) / Ќе умрам колку за доказ / Дека навистина сум живеел.“ (*ibid*, 365).

Стиховите на сите 23 автори (меѓу нив само три поетеси: Стојановска, Дирјан и Димковска) допираат до сите клучни точки, до сите болни прашања, до сите мигови за паметење, па и до оние за заборав. Сите тие како да пркосат на судирот меѓу двата концепта: Варшава наспрема Хирошима. Нивните стихови се вистинска одишка по долгите партии, исполнети со доста податоци, документи, имиња, факти ... Тие се читаат како мал одмор, како можност за земање здив пред новиот налет. И сите тие (заедно со многубројните фотографии, мапи и факсимили) се влеваат во Скопје како идеално место, коешто успеало да го зближи Истокот и Западот, архитектонски, но и политички, социолошки, културолошки.

Библиографија

- Браидоти, Р. (2003). *Номадски субјекти*. Скопје: Македонска книга. [Brandioti, R. (2003). *Nomadski subjekti*. Skopje: Makedonska kniga].
- Илкова, М. (2023). *Книжевна маја на Скопје*. Скопје: Центар за култура и културолошки студии. [Ilkova, M. (2023). *Knizevna maja na Skopje*. Skopje: Centar kultura i kulturološki studii]
- Коцевски, Д. (2022). *Ако го сакаш Скопје – дојди, ќе те чекам на кејот*. Скопје: Бегемот. [Kocovski, D. (2022). *Ako go sakaš Skopje – doјdi, ќе te čekam na bregot*. Skopje: Begemot].
- Коцевски, Д. (2008). *Чај од јужниите мориња*. Скопје: Магор. [Kocovski, D. (2008). *Čaj od južnite morinja*. Skopje: Magor]
- Мојсова-Чепишевска, В. (2010). Приказни за нашето Скопје. Во Т. Османли. *Приказни од Скопје*. Скопје: Култура, 249–262 [Mojsova-Čepiševska, V. (2010). Prikazni za našeto Skopje. Vo T. Osmanli. *Prikazni od Skopje*. Skopje: Kultura, 249–262]
- Мојсова-Чепишевска, В. (2010). Трејлер за поетиката на прошетката. *Литературен збор*, год. LX, број. 4–6: 59–62. [Mojsova-Čepiševska, V. (2010). Trejler za poetikata na prošetkata. *Literaturen zbor*, god. LX, broj. 4–6: 59–62]
- Нетман-Мултановска, К. (2023). *Варшава го исцрпува Скопје*. Скопје: Бегемот. [Netman-Multanovska, K. (2023). *Varšava go iscrtuva Skopje*. Skopje: Begemot]

НАСТАВАТА ВО ПАНДЕМИЈА, ИНСПИРАЦИЈА ЗА ПРОМЕНИ

(Елена Ончевска-Агер и Руска Иванова-Наскова, *Настава во пандемија: искуства и поуки од истражувањето на ставовите на студентите и наставниците на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, Скопје, 2023, 120 стр.)

TEACHING IN PANDEMIC TIMES, INSPIRATION FOR CHANGE

(Elena Onchevska-Ager and Ruska Ivanova-Naskova, *Teaching in Pandemic Times: Experiences and Lessons from the Study of Students' and Teachers' Opinions at the Blazhe Koneski Faculty of Philology*, Skopje, 2023, pp. 120)

Соња Китановска-Кимовска

Катедра за преведување и толкување

Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје

sonjakitanovska@flf.ukim.edu.mk

Sonja Kitanovska-Kimovska

Department of Translation and Interpreting

Blazhe Koneski Faculty of Philology, Skopje

sonjakitanovska@flf.ukim.edu.mk

Монографијата „Настава во пандемија: искуства и поуки од истражувањето на ставовите на студентите и наставниците на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, од авторките проф. д-р Елена Ончевска Агер и проф. д-р Руска Иванова-Наскова, се состои од 120 страници компјутерски обработен текст и ги содржи следниве делови: Вовед, Преглед на литературата, Методологија, Резултати, Дискусија на резултатите, Завршни согледувања, Библиографија (46 библиографски единици) и Прилози (Прилог 1: Прашалник за студентите, Прилог 2: Прашалник за наставниците и Прилог 3: Прашалник за интервјуата со испитаниците).

Во воведот, авторките ја образложуваат идејата и потребата за спроведување на истражувањето. Поаѓајќи од личниот интерес, тие зануркуваат во потрага по знаења за искуствата и ефектите од новонастанатата ситуација со пандемијата на КОВИД-19 врз наставата во онлајн просторот. Покрај желбата за личен раст и развој, тие ја препознаваат можноста ова истражување да биде корисно и за сите други колеги и студенти, за време на пандемијата и по неа. Оттука, си поставуваат за цел да придонесат за подобрување на наставата, преку сумирање на дотогашните искуства од организирањето и следењето на онлајн наставата во документ, којшто ќе поттикне на размислување и, можеби, на преобмислување на наставата.

Во делот „Преглед на литературата“, авторките ја претставуваат теориската рамка на истражувањето, заедно со прегледот на релевантните глобални истражувања на пресекоот меѓу пандемијата и универзитетското образование. Зборуваат за промените што ги претрпеле универзитетите поради пандемијата и за тешкотиите со кои се соочиле студентите и наставниците, за природата на онлајн наставата, вклучително и за користењето на социјалните мрежи, како и за предизвиците од (не)користењето на веб-камерите и од (не)вклученоста на студентите на часот. Дискусијата се потпира на теорискиот модел за е-модерирање на Самон и на теоријата за мотивирано однесување на Рајан и на Деси. Наставата во време на криза е неизбежно поврзана со самата криза, а и со тоа како таа влијае врз благосостојбата на студентите и на наставниците. Оттука, авторките се осврнуваат на моделот на Кублер-Рос, како основа за разбирање на ненадејните промени, последиците од нив и начините на справување со нив.

Во делот „Методологија“, Ончевска Агер и Иванова-Наскова ја опишуваат методологијата што ја користеле за да го спроведат истражувањето. Тие си поставуваат четири истражувачки прашања, чиешто одговори ги бараат преку квантитативни и квалитативни методи. Поточно, спроведуваат анкети со двете главни групи испитаници (студенти и наставници) и интервјуа со фокус-групите. Анализата на податоците ја прават со помош на дескриптивна статистика, тематско кодирање и, во одредени случаи, со подетални статистички тестови.

Во делот „Резултати“, авторките ги пренесуваат резултатите од истражувањето. Прво ги даваат демографските податоци за испитаниците, а потоа ги изнесуваат резултатите според темите на истражувачките прашања, и тоа: редовност, наставни практики, ставови на испитаниците во врска со онлајн наставата (при што, прво ги пренесуваат ставовите на наставниците, а потоа ставовите на студентите). За сите аспекти, за кои има квантитативни податоци, дадени се графикони за појасен визуелен приказ. Од квалитативната анализа произлегуваат и согледувања во врска со поимањето на онлајн наставата (на пр., дали таа опфаќа и користење е-пошта и социјални мрежи) и на психофизичкото здравје. На крајот се дадени искуства, совети и предлози за унапредување на онлајн наставата, и од наставниците и од студентите (насочени, меѓу другото, и кон идните студенти).

Во делот „Дискусија на резултатите“, Ончевска Агер и Иванова-Наскова ги анализираат резултатите од своето истражување низ призмата на теориските поставки, претставени погоре во трудот, како и на претходни истражувања на слични теми. Даваат резиме на сознанијата во врска со стратегиите за справување со кризата, со начините на реализација на наставата (формати, комуникација, интерактивност, наставни програми и материјали), со поимањето на онлајн наставата (вклучително и што претставува (не)квалитетна настава) и со психофизичкото здравје на наставниците и на студентите. Овој дел завршува со список на совети и предлози за поуспешна реализација на онлајн настава, наменет и за идните студенти и за наставниците.

Во делот „Завршни согледувања“, авторките ги сумираат главните впечатоци од истражувањето. Заклучуваат дека испитаниците се покажале како исклучително адаптивни во непредвидливите пандемиски услови, но и активни во изнаоѓањето на нови можности и потенцијали за развој. И наставниците и студентите се мотивирани да придонесат, со свои предлози, за подобрување на наставата и покажуваат потреба и подготвеност активно да се вклучат во поширока дебата за разбирање на комплексноста на проблемите и нудење на квалитетни решенија. Првичните сознанија од ова истражување доведоа до активности како: зародиш на институционални промени на Факултетот преку поголема вклученост на наставниците во размена и во меѓусебно учење, поголеми можности за студентите да ги искажат своите искуства со наставата за секој предмет поединечно, и прва и уникатна можност за наставниците да добијат психосоцијална поддршка со помош од Факултетот.

Монографијата „Настава во пандемија: искуства и поуки од истражувањето на ставовите на студентите и наставниците на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, од авторките проф. д-р Елена Ончевска Агер и проф. д-р Руска Иванова-Наскова, е пионерски труд од најмалку три аспекти. Прво, таа претставува прв обид за систематско согледување на состојбата со наставата во раните фази од пандемијата, кој што ги опфаќа главните чинители во наставниот процес, наставниците и студентите, на сите катедри од Факултетот, пристапувајќи кон предметот на истражување преку вкрстено испитување и споредување на нивните мислења и доживувања. Второ, преку ова истражување им се дава глас и на студентите и на наставниците, при што се осветлуваат сите аспекти од наставата и работењето на Факултетот коишто се од интерес на засегнатите групи, а кои може различно да се перципираат од различните испитаници. При анализата и, особено, при дискусијата на резултатите, авторките заземаат објективен став, без неосновано генерализирање, и непристрасно оставаат простор за различните, па дури и за спротивставените ставови и искуства на студентите и на наставниците. На таков начин доаѓаат до израз индивидуалните разлики, коишто несомнено треба да се земат подеднакво предвид за да се добие реална слика за сите вклучени страни. Трето, и можеби најважно, сознанијата претставени во оваа монографија веќе поттикнаа реални придвижувања на Факултетот и доведоа до видливи промени за време на пандемијата. Меѓу најочливите беше формирањето и функционирањето на Комисијата за унапредување на наставата, преку која се канализираа повеќето од потребите и препораките, изнесени од испитаниците. Ќе ги издвојам: бројните вебинари за меѓусебно споделување на искуствата од наставниците, прибирањето мислења и евалуација на наставата/наставниците од страна на студентите преку наменската апликација *Студентите коментираат*, како и проектот за психосоцијална поддршка на наставниците за време на пандемијата. Сите активности имаа позитивен одзив кај засегнатите страни и одиграа важна (стручна и психолошка) улога во тешкиот пандемиски период. Објавувањето на овој труд сведочи за искуствата од тоа време и за тоа какви придобивки може да произлезат од истражувања од овој вид. Да се надеваме дека трудот и веќе почувствуваните придобивки ќе служат како инспирација и ќе поттикнуваат слични наставни и развојни активности на Факултетот во иднина, а Деканатот, наставниците и студентите ќе го препознаат потенцијалот, ќе иницираат и ќе се вклучат во активностите со цел да се унапреди и наставата и целокупното заедничко дејствување на Факултетот.

Овој труд е прв од ваков вид во Македонија, во кој систематски и вкрстено се собираат ставовите на студентите и на наставниците за наставата во време на пандемија, и се нудат препораки, извлечени од директните учесници во наставниот процес. Со него се дава значаен придонес не само кон унапредувањето на методолошките, техничките и

социоафективните компоненти на наставата, во пандемиски услови и пошироко, туку и кон градење на целокупната култура на демократизација на работењето на универзитетите. Во целина, трудот има особено значење за сите сегашни и идни студенти, наставници, истражувачи и стручни служби, како сведоштво за едно време, но и како патоказ за идно дејствување во наставата и надвор од неа, преку поттикнување на дијалог, меѓусебно почитување и уважување на различните потреби и мислења на сите засегнати страни.

ОПАСНИ И ЗАВОДЛИВИ ПРИКАЗНИ

(Николовска, Н. Кристина. *Национални митови од маргините: Факти и фикции во премодедниот црковнословенски записи*, Сигмапрес, Скопје, 2023 и Талевска, И. *Антисемитизам и холокауст: политика, општество, книжевност, култура*, Сигмапрес, Скопје, 2023)

DANGEROUS AND SEDUCTIVE STORIES

(Nikolovska, N. Kristina, *National Myths from the Margins: Facts and Fictions in Premodern Church Slavonic Inscriptions*, Sigmapres, Skopje, 2023 and Talevska, I. *Antisemitism and Holocaust: Politics, Society, Literature, Culture*, Sigmapres, Skopje, 2023)

Ведран Диздаревиќ

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
vdizdarevic@yahoo.com

Vedran Dizdarevikj

Ss. Cyril and Methodius University, Skopje
vdizdarevic@yahoo.com

За мистификациите, фалсификатите, употребата и злоупотребата на приказните

Што е тоа што може да се смета заедничко за овие две, на прв поглед, многу различни книги? Како може една книга, којашто се занимава со „фактите и фикциите во премодедните црковнословенски записи“, да се постави покрај дело чијшто непосреден интерес е долгата и теогбна историја на антијудеизмот и антисемитизмот во политиката, општеството, книжевноста и културата? Работата е отежната уште од една причина. Покрај примарниот

домен на интерес – кој е очигледно различен – двете дела се разидуваат и во поглед на својата „идеална публика“. Книгата на Николовска е прилагодување на нејзината докторска дисертација и е наменета (барем на прв поглед) за потесната академска фела, која се интересира за потесното подрачје на старите ракописи и за средновековната (или раномодерна) историја на Балканот. Текстот на Талевска, пак, е „популарна“ разработка на темата на антисемитизмот и холокаустот, насочена кон проширување на знаењата за овие теми кај пошироката и, особено, кај помладата публика¹. Така, на прв поглед, изгледа дека процепот што ги разделува двете авторки станува уште поголем и поширок. Сепак, ваквата поставеност на работите не ја објаснува ситуацијата до крај. Зад површната различност, двете книги делат низа слични интереси и можат да се постават една покрај друга.

По еден пример од двете книги комплетно ќе ја илустрира нашата претпоставка. Третото поглавје од првиот дел на *Национални митови од маргините* е особено интересен, дури и за оние кои не се специјалисти, бидејќи се занимава со горливото прашање на автентичноста на црковнословенските предмодерни записи. Во потпоглавјето, насловено „Захаријева мистификација“, Николовска го анализира краткиот текст познат како *Лейтхойсой на Методиј Драгинов*, објавен од бугарскиот колекционер и научник Стефан Захаријев во Виена, на крајот од XIX век. Она што е важно за овој текст е што тој долго време се сметал за речиси неодминлив документ во историската контроверзија, поврзана со присилната исламизација на бугарското население под раководство на султанот Мехмед. Покрај тоа, во ракописот се раскажува за уште една болна тема од историјата на балканските народи под „турско ропство“: уништувањето на огромен број цркви и манастири од „нововерците“.

Деталната анализа на Николовска ни открива неколку важни работи кои навистина звучат како да потекнуваат од еден од романите на Умберто Еко. Најпрво, потеклото на ракописот е многу сомнително – Захаријев тврдел дека оригиналниот ракопис бил загубен и дека тој го добил сопствениот „тешко оштетен ракопис“ од некој поп Илија. Понатаму, филолошките истражувања покажале дека јазикот на којшто е напишан летописот е премногу модерен и не кореспондира со начинот на кој се пишувало во минатото. На крајот, тука е и докажаниот факт дека Захаријев веќе создал неколку докажани мистификации, пред да го објави *Лейтхойсой на Методиј Драгинов*. Очигледно, станува збор за фалсификат што долги години се земал здраво за готово од различни причини – а најмногу од националистички.

За Николовска, овој тесно теориски проблем не се однесува само на честата појава на „мистификацијата“ во романтичниот XIX век, преку којшто малите нации се обидуваат што повеќе да ја зацврстат својата независност, суверенитет и идентитет. Заклучокот на авторката е навистина илуминативен:

Како научник-преродбеник, Захаријев најверојатно се нашол во непријатна ситуација затоа што има при рака многу малку извори за да ја каже големата приказна за славното и тешко минато на бугарскиот народ... Освен тоа, во предговорот на хрониката за Методиј Драгинов, Захаријев дури и спомнува дека 96-годишниот поп Илија кој му го дал *Требником*, слушал од неговиот „стар“ дедо дека „многу бугарски книги и цркви постоеле, но свештениците не можеле да ги користат, зашто библиотеките, како и црквите, биле запалени од Помаците“. Мистификацијата на Захаријев може да се разбере и како обид да се сокрие тишината која е резултат на отсуството на „соодветни историски извори“ (Николовска 2023: 80–81)

¹ Книгата на Талевска е продолжение на проектот, започнат со изработката и објавувањето на нејзината докторска дисертација, под наслов *Европската книжевност на холокаустот* (Сигмапрес: 2018).

Доколку од оваа приказна се свртиме кон книгата на Талевска, наидуваме на речиси идентичен состав на собитоја, којшто се случил во речиси истиот историски период, а кој, за жал, имал многу поголеми и потешки историски последици: секако, упатуваме на озлогласените *Пројоколи на сионскиите мудреци*. Во поглавјето „Погромот и антисемитската пропаганда во царска Русија“, Талевска минуциозно и вешто ја претставува недоволно познатата приказна за односот на Руското Царство кон матичното еврејско население од крајот на XVIII век, па до почетокот на XX век. Во јадрото на овој процес, којшто резултирал со повеќе од два милиони емигрирани Евреи и неброени уништени животи, повторно лежи една мистификација, овој пат на руската тајна полиција. „Помеѓу 1903 и 1905“ година, пишува Талевска:

Царот подготвува уште една кампања против Евреите. Овој пат, руската тајна полиција создава лажен документ наречен *Пројоколиите на сионскиите мудреци* кои ќе станат светска сензација по Првата светска војна. Овој документ ќе се накалеми на веќе присутното уверување дека Евреите заговараат да го преземат и да управуваат со светот. Документот, всушност, претставува записник од некаков наводен состанок на таканаречените Сионски мудреци, за време на кој тие заговарале да ја преземат контролата врз целиот свет. И покрај тоа што во раните 1920-ти години ќе се покаже дека овој документ е измама, тој ќе доживее широка распространетост во време кога Европа и, особено, Русија ќе минуваат низ период на Големата војна и низ распадот на руското царство (Талевска 2023: 67).

Повторно една мистификација која не само што има моќ преку лага да ја обликува стварноста и да го промени текот на историските настани, туку се покажува и како неверојатно издржлив и упорен вирус кој се противи на сите лекови. Авторката не потсеќа дека под моќта на *Пројоколиите* потпаднал речиси целиот свет, вклучувајќи го и познатиот бизнисмен Хенри Форд. Покрај залудните напори на науката да ги раскринка овие лаги, двата ракописи делат уште една, неочекувана сличност. Во случајот на Захариев, *Требникои* послужил за да се пополни една „срамна“ дупка и за да се избегне соочувањето со еден очигледен факт – дека балканските народи не поседуваат доволно пишани историски податоци за сопственото минато. На *Пројоколиите*, од друга страна, им припаднала улогата на „ортопедско помагало“ при амортизацијата на проблематичната политичка и економска стварност на Руското Царство. Наместо да ја погледнат сопствената држава, обременета со нееднаквости, структурите на моќ одлучиле да ја искористат мистификацијата за да ја прикријат сопствената неспособност.

Преку овие два примери сакавме да покажеме дека двете книги се интензивно заинтересирани за приказните. Токму наративот е таа категорија која начелно ги обединува двете книги и ги прави послични една на друга отколку што тоа изгледа на прв поглед. Покрај тоа, тие споделуваат и други, неочекувани сличности, за кои ќе зборуваме малку подоцна. Но, најпрво ќе се обидеме да дадеме краток приказ на двете книги и на нивните централни интереси.

„Конвенционални и имперсонални до екстрем“: Кон книгата *Национални митови од маргините* од Кристина Н. Николовска

Книгата *Национални митови од маргините* од Кристина Н. Николовска се занимава со повеќе работи, но во јадрото на ова дело стои не толку познатиот феномен на предмодерните црковнословенски записи, испишани по маргините на старите ракописи. Авторката ја дава следната јасна и концизна дефиниција на својот предмет на интерес:

(...) Разновидни вербални и невербални елементи покрај основниот текст на ракописот кои можат да бидат испишани или исцртани од оној што го пишува и основниот текст, од некој кој е дел од процесот на создавањето на книгата или е нејзин сопственик, од некој што ја читал или употребувал, но и од некој што ги искористил неиспишаните простори за да забележи некаква информација во време кога хартијата или пергаментите се скапи и недостапни (Николовска 28-29).

За помалку упатените, таа дава дополнителна типологизација на овој феномен. Имено, под широката категорија „записи“ влегуваат низа диспаратни феномени, какви што се епиграфите, колофоните, „тестирањата“ (*probation penne*), предговорите, схолиите, рубриците, летописните записи итн. Она што е навистина важно за овие писанија со „сомнителен статус“ е што авторката ги сместува под пошироката категорија „паратекст“, како што е дефиниран во влијателната книга на Жерар Женет². По кратка дискусија и консултирање на соодветната литература, паратекстот се покажува како доволно точна и флексибилна алатка што може да ги опфати маргиналните записи без да ја фалсификува нивната смисла и функција. Паратекстовите се, според Женет, токму оние елементи што се наоѓаат во „недефинираната зона“ помеѓу тоа што е во текстот и она што е надвор од него: тие се наоѓаат во лиминалната зона што францускиот теоретичар ја определува со називот „прагови на интерпретацијата“. Според Николовска, овој поим може без поголем проблем да се употребува и за предмодерните црковнословенски записи, ако не се заборави дека „дихотомијата текст-паратекст речиси и не постои, а записите се читаат истовремено и како паратекстови и како текстови“ (Николовска 2023: 40). Имено, за разлика од модерните печатени книги (за кои главно пишува Женет), границата помеѓу текстот и паратекстот во средновековните или во раномодерните ракописи е далеку од јасна.

Но, зошто овие маргинални текстови се толку важни? Зошто тие го заслужуваат нашето внимание денес, во XXI век? Според нас (тргнувајќи од тоа што го вели Николовска), важноста на ракописите може да се сумира во четири точки. Важно е да се потенцира дека, иако тие може да се поделат според тоа што ние го направивме, сепак, поделбата е чисто номинална: посебните точки не можат да се анализираат без да се земе предвид нивната меѓузависност. 1. Најпрво, постои широко распространета перцепција, забележува авторката, дека „маргиналните записи ја кажуваат *висцијаната за вековното страдање на нашиот народ во османлискиот период*“ (Николовска 2023: 9). Оваа сомнителна премиса (застапена кај одреден број истражувачи низ историјата) подразбира дека во кратките белешки, испишани врз белината на текстот, може да се пронајде „битот на народот“, автентичните гласови на маргинализираниот човек од балканската историја, којшто пишува необременет од црковните конвенции и на таков начин дава непосредна и директна слика за тоа што се случувало во минатото. Од оваа гледна точка, со која Николовска полемизира

² Упатуваме на важната книга на Жерар Женет, насловена *Паратекстови: израдови на интерпретацијата* (Genette 1997).

во најголем дел од книгата, записите се неодминлив, па дури и привилегиран историски документ којшто може да ја пополни историската дупка што ги мачела колекционерите и историчарите како Захаријев. 2. Понатаму, благодарение на првата претпоставка, записите помогнале да се создаде и да се репродуцира т.н. „историографски мит“ за османлиското владеење на овие простори – нешто што има последици и денес. „Симболично, кусите текстови од маргините кои преживеале низ вековите“, забележува Николовска, „потсетуваат на наративот за жилавата мала и столчена нација, која наспроти сите предизвици и непријатели, пркоси и опстојува. Дел од националниот историографски мит е преточен во наративот за *Шурскојо ројсџиво*“ (Николовска 2023: 47). 3. Премисите „непосредност“ и „историографски мит“ градат цврста подлога за постапката на „проекција“, којашто истражувачите несвесно или свесно ја практикувале при интерпретацијата на овие текстови. Тоа е, како што знаеме, еден од најголемите проблеми со кој историчарите (но и книжевниците) се соочуваат при толкувањето на феномените од минатото – кога на текстовите им се наметнуваат категории кои им биле туѓи на оние што ги пишуваат. Оваа научна грешка резултира со произведување на анахронизми. Записите од маргините, забележува Николовска, честопати биле интерпретирани од „национална“ гледна точка, како важни македонски, бугарски или српски документи, иако националните чувства и категории се развиле неколку стотици години подоцна (помеѓу XVIII и XIX век). 4. Конечно, голем дел од записите што ги истражува Николовска се напишани во прво лице единина и со тоа испровоцирале широк спектар на „автобиографски интерпретации“. Тој факт логично повлекува низа прашања: Дали записите се лични? Дали може да се сметаат за дневници, автобиографии, мемоари?

Во првиот дел од книгата, Николовска дискутира за методологијата на своето истражување и се обидува да одговори на дел од овие прашања, додека вториот дел го сочинуваат директни интерпретации на интересен корпус од текстови. Репрезентативна за методот на Николовска е петтата глава од вториот дел на книгата, во кој авторката го интерпретира предговорот на Исаија Серски кон словенскиот превод на *Corpus Dionysiacum* од 1371 година (Николовска 2023: 103–125). Тука може да се најдат најсилните страни на нејзиниот пристап. Анализата е премногу долга и комплексна за веродостојно да се парафразира, но сепак може накратко да се напоменат неколку клучни аспекти и сознанија. Овој предговор е важен бидејќи во него може да се прочита краток приказ на Маричката битка од 1371, централен настан во историјата на отоманското владеење на Балканот. Николовска најпрво детектира дека, жанровски, овој текст ѝ припаѓа на долгата традиција на апокалиптично пишување. Потоа, посочува дека тој не е наменет за „обичниот читател“ (такво нешто сè уште не постоело во XIV век), туку за владејачките семејства и за највисоките кругови на црковниот клер. Соодветно, заклучокот на авторката е дека овој текст не може да се толкува ниту како историски документ ниту како протонационалистички запис:

Со тоа што воениот успех на Османлиите се толкува како дел од есхатолошкиот циклус, битката, несомнено, е историска неизбежност која е резултат на Божјата волја. Предговорот затоа не би требало да се интерпретира како текст којшто ја документира битката и последиците од неа. Всушност, предговорот ни дава многу малку релевантни информации за самиот историски настан. Но, затоа многу ни кажува за тоа како еден elokventен монах пишува за новонастанатите политички состојби кои го опкружуваат. Важно е да се напомене дека мрачната порака е наменета за црковната елита (Николовска 2023: 122).

Во другиот дел од книгата може да се пронајде детална анализа на поетиката на летописите, неколку толкувања на веќе посочениот „историографски мит“ кај Димитар Кратовски и пишувањето во прво лице на митрополитот Михаил Кратовски. Накратко, авторката не се обидува да открие дали записите од маргините ја говорат вистината, туку да покаже како тие ја формираат смислата и како го обликуваат својот говор визави општествената, политичка и религиска стварност во чиишто рамки биле напишани. Секако, во најголем дел таа спори со претходно утврдените начини на презентирање и интерпретација на црковнословенските записи во балканскиот регион, но и пошироко. Овие текстуални фрагменти, смета Николовска, не може да ја дадат непосредната вистина за историската стварност, бидејќи не постои текст – колку и да е маргинален и „грубо“ оформен – којшто не е обликуван низ конвенциите што ја обележуваат историската епоха во која е напишан. „Историографскиот мит“ за хомогеното тегобно и брутално „турско ропство“ од повеќе од петстотини години не може да биде точен (во таа форма), бидејќи записите ги покажуваат дисконтинуитетот и хетерогеноста при претставувањето на турските владетели и на турското владеење (повеќе за ова во второто поглавје од првиот дел, насловено „Јужнословенските погледи на османлиското владеење“). Понекогаш, забележува Николовска, исламскиот владател се ословува со титулата цар и е запаметен како градител на градови: султанот Мехмед II е опишан како прониклив, умен и работлив. Конечно, текстовите на маргините не можат да бидат ниту националистички ниту автобиографски, бидејќи категориите на националната држава и конструкцијата на модерниот субјективитет не се присутни во средниот век и во раната модерност³. Секое поинакво тврдење ризикува да заврши како анахронистичка грешка и да конструира една лажна, па дури и опасна (а многу заводлива) приказна за минатото и за сегашноста.

„Зошто толкаво насилство?“. Кон *Антиисемитизам и холокауст* од Ирина Талевска

Со книгата *Антиисемитизам и холокауст: политика, описи, књижевност, култура* од Ирина Талевска влегуваме во целосно различен, но сепак препознатлив свет, каде фактите и фикциите, историјата и политиката, фалсификатите и мистификациите се испреплетуваат, употребуваат и злоупотребуваат. Сепак, книгата на Талевска се разликува на два клучни начини од онаа на Николовска. Најпрво, таа е наменета за значително „помлада читателска публика“ и има за цел (како што вели *Воведната забелешка*) „да поттикне прашања и да отвори простор за понатамошни продлабочени рефлексии за овие исклучително комплексни феномени“. Втората разлика е тоа што таа се занимава со болната историја на антисемитизмот и холокаустот. Книгата содржи три главни дела: „Антисемитизам“, „Третиот Рајх и Холокаустот“ и „Прилози“. Секој од деловите е поделен на поглавја и на уште пократки потпоглавја, што ја прави книгата лесна и пријатна за читање – нешто што е од најголема важност, ако се земе предвид намерата на авторката. Конечно, во текстот можеме да пронајде-

3 Особено е потентна оваа забелешка за „страдањето“ на обичниот човек, којшто може да се најде во записите на маргините: „(...) Некои истражувања покажуваат дека записите во кои авторот (или препишувачот) на тој запис се потпишал се создадени главно од црковниот клер, којшто во рамки на османлиската држава имал привилегиран статус. Па така, проблематично е записите да се читаат како гласови на потчинетиот човек, особено ако се земе предвид дека честите фрази или епитети кои упатуваат на потчинетост (најмалиот, безначајниот, грешниот и така натаму) се изрази на монашка скромност која е дел од христијанскиот етос, а не референца кон некаква класна или национална потчинетост... Претпоставката дека од записите можат да се прават реконструкции за тоа како било доживувано времето се исто така проблематични. Не само што записите, како и секој текст, имаат сложен однос кон стварноста, туку начинот на којшто се пишува за таа стварност... е тесно врзан со књижевните конвенции од една страна, и историско-политичкиот контекст, од друга страна.“ (Николовска 2023: 27).

ме и низа прилози кои дообјаснуваат некој централен поим (како „дијаспора“, „гето“, „говор на омраза“, „геноцид“, „freikorps“), или приказни преку кои авторката ни го дообјаснува или илустрира она што го пишува во главниот текст (историјата на митот за „ритуалните убиства“, приказната за Мојсеј Мајмонид и за протерувањето на Евреите, природата на политичките митови итн.). Конечно, книгата изобилува со низа илустрации што уште повеќе ја приближуваат темата и ја прават опиплива за помладите читатели. Целта на авторката е, во буквална смисла, просветителска и педагошка, а тоа е најавено преку воведниот цитат на новинарката Пилар Раола, со кој Талевска ја отвора книгата: „Недостатокот на сеќавање води кон неукост, неукоста создава предрасуда, а предрасудата негува нетолеранција. Кој вели дека не постои ништо поопасно на светот од вистинска неукост?“

Првиот дел од книгата опфаќа обемен материјал и сумира широк спектар на податоци од многу различни дисциплини, вклучувајќи ги политичката и религиската историја, книжевноста, правото итн., па со сигурност може да се тврди дека бил најтежок за пишување. Тука можеме да прочитаеме факти за долгата историја на антијудаизмот и за неговата трансформација во модерните форми на антисемитизмот, приказна што почнува во библско време и во времето на Кралството Израел од XI и X век пр. н.е., а кулминира со погромот и антисемитската пропаганда во Царска Русија, на крајот од XIX и почетокот на XX век. Преку многу примери и историски ситуации, на читателот му е прикажана „богатата“ историја на митотворството и на фалсификуваните приказни; но, што е уште поважно, јасно му се откриени изворите на овие лаги, а самите лажни приказни се демистифицирани. Многу малку култури и индивидуи низ историјата остануваат без вина во приказната на Талевска: листата е долга и опфаќа низа високопочитувани историски личности, какви што се Св. Августин, Мартин Лутер и Наполеон. На таков начин, авторката се обидува да му ја предочи на читателот идејата дека никој не е имун на опасните и штетни приказни – без разлика на религијата, националноста, класата или образованието.

Особено е важен и интересен делот којшто се занимава со XVIII и XIX век, време кое може, како што забележува Хана Арент, да се смета за „увертира на нацизмот“ (Arendt 2014: 94). Тука можеме да прочитаеме како со векови старите лажни или деконтекстуализирани приказни, како што се: озлогласеното лихварство на Евреите, страшните приказни за ритуалните жртвувања и митовите за Евреите трујачи, се преосмислуваат и се прераскажуваат во новиот политички и општествен контекст, создаден од просветителството и од националните држави. Приказите на аферите Дамаск и Мортара, на аферата Драјфус, на положбата на Евреите по распадот на Отоманското Царство и во Царска Русија се истовремено многу информативни и мајсторски раскажани. Но, она што е најважно е дека Талевска успева да направи синтези од овој вид, преку кои помладите и помалку информирани читатели може да ја сфатат смислата за овој навидум разнороден конгломерат на настани и ситуации:

Може да се заклучи дека она што во изминатите векови бил клучен погон за антијудаизмот – религијата – веќе ја губи својата важност. Во новата доба, кога почнуваат да се исцртуваат контурите на националните држави и национализмот, омразата кон Евреите добива политичка димензија. Тие сега се видени како непријателска „нација во нација“ и постојана безбедносна закана. Но замислата за раса, која како што видовме, беше создадена во Португалија и Шпанија во XV век, се надодава и замислата за нацијата, која во вековите што следат ќе биде важна алка за развојот на тоталитаризмите. Во оваа смисла, може да се каже дека овој период го бележи преминот од традиционалниот антијудаизам кон антисемитизам (Талевска 2023: 44).

Вториот и централен дел од книгата „не каска“ зад првиот: токму напротив, го надополнува и го продлабочува. Доколку широкиот потег и долгото траење се карактеристични за првиот дел, тогаш длабочината и деталноста се карактеристични за вториот дел од книгата, кој е целосно посветен на XX век. Во овој дел добиваме јасен увид, најпрво, за широкиот контекст што ги поставил темелите на холокаустот: наследството од Првата светска војна и падот на Вајмарската Република, како и пропагандната машина на нацистичкиот режим. На таков начин, читателот може целосно да ја восприми пораката на авторката: дека холокаустот не бил изолирана и необјаслива катастрофа, којашто неочекувано паднала како метеор врз Западна Европа, туку дека бил кулминација на векови сомнеж и омраза кон една група луѓе, којашто најпосле резултирала со „конечното решение“ и со ужасите на Аушвиц и на Треблинка, за кои не се виновни само нацистите, туку и сите оние коишто одлучиле да останат слепи и глуви пред навестувањата на бурата.

Талевска не го штеди премногу потенцијалниот читател, туку директно го соочува со тоа што навистина се случило. Особено е важен нејзиниот избор да се концентрира на животот во гетата и на поедничените акти на отпор на потчинетото население, како оние на Јицак Цукерман (предводникот на Еврејската борбена организација) и на едукаторката и уметница Фридл Дикер Брандес, која се грижела за образованието на децата во Терезин. Талевска, исто така, зборува за концентрационите логори, не само во општа смисла, туку и преку примерите на Јасеновац и на Равенсбрук, единствениот логор наменет за жени. Особено е важно потпоглавјето „Кои се жртвите на холокаустот“, каде што авторката потенцира дека еврејското население не било единствената жртва на нацизмот, туку дека омразата била насочена речиси еднакво кон политичките опоненти: Јеховините сведоци, т.н. „асоцијални“, Ромите, хомосексуалците, лезбејките и ментално и физички хендикепираните. Вториот дел завршува со рефлексива во однос на антисемитизмот во повоениот свет и се занимава со современите форми на антисемитизмот, како што е негирањето на холокаустот и судбината на овие прашања во времето на социјалните мрежи.

Конечно, навистина е за пофалба третиот дел од книгата, насловен „Прилози“, којшто е одличен начин да се заврши ова дело. Имено, станува збор за десет извадоци со хетерогена природа, кои опфаќаат делови од книжевни дела, извештаи, интервјуа, па дури и транскрипти на судења. Преку овие прилози, читателите лично ќе можат да се уверат во она што Талевска го зборува низ книгата. Ќе можат да посведочат дека дури и врвни уметнички дела, како *Приказна за ојайишцаји* од Џефри Чосер, можат да бидат полни со отровен антисемитизам, да ја почувствуваат сета тага и апатичност на заробеништвото во Аушвиц, преку извадок од *Дали е ова човек* од нобеловецот Примо Леви, и да влезат во умот на еден воен злосторник, низ транскриптот од судењето на Адолф Ајхман по војната, па и да прочитаат што има тој да каже за категоричкиот императив на Кант. Секој од примерите дополнително ги збогатува и ги продлабочува аргументите на Талевска.

Заклучок: „Заведени од приказни“

Во својата последна книга, насловена *Заведени од приказна: ујојиребаји и злоујојиребаји на нарајивийе* (Brooks 2022), влијателниот книжевен компаративист и наратолог Питер Брукс забележува дека „нашата култура е доминирана од продорен наративизам“. Книгите на Николовска и на Талевска речиси комплетно го потврдуваат исказот на Брукс. И покрај тоа што и двете книги се посветени на наративи од подалечната и од поблиската историја, тие се еднакво важни и навремени, бидејќи приказните за кои тие раскажуваат оставаат траги врз културниот, општествениот и политички живот на луѓето во XXI век – на

Балканот, во Русија и во Украина, во Израел и во Појасот Газа. Токму нашата комплексна сегашност ги прави овие две книги повеќе од потребни и добредојдени.

Како што видовме, двете авторки се интензивно заинтересирани за повеќезначната и речиси недофатливата природа на приказните: нивната способност истовремено да ја откриваат и да ја сокриваат стварноста, како и нивниот еднакво силен капацитет за лага и за вистина. Без разлика на излезот, на двете книги им е заедничка премисата дека наративите се конститутивни за обликување на стварноста, онака како што им се прикажува на индивидуалните субјекти и на групите. Двете книги се, исто така, поеднакво заинтересирани за маргините, за нашиот однос кон тоа што е на рабовите, без разлика дали станува збор за испишаните белини на еден старословенски ракопис или за вековната маргинализација на една голема група луѓе. Тие се показател дека вековната дистинкција помеѓу центарот и периферијата мора да се напушти, како во проучувањето на старите текстови така и во истражувањето на политиката, културата и општеството.

Доколку сакаме да го разбереме потеклото на проблемите и на предизвиците што нè мачат денес, мораме да го свртиме вниманието кон приказните коишто, и без да знаеме, ги обликуваат нашите перцепции и суптилно го насочуваат нашето однесување. Доброто познавање на капацитетот за раскажување, којшто е својствен за секое човечко битие, е основен предуслов за подобро да ги сфатиме позитивните и негативните потенцијали на секоја приказна, односно потенцијалот за употреба и за злоупотреба што тлее во секој наратив.

Библиографија

Brooks, P. (2022). *Seduced by Story: The Use and Abuse of Narrative*. New York: New York Review of Books.

Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Николовска, К. Н. (2023). *Национални митови од маргините: факти и фикции во преговорниот црковнословенски запис*. Скопје: Сигмапрес.

Талевска, И. (2023). *Антисемитизам и холокауст*. Скопје: Сигмапрес.

Талевска, И. (2023). *Европска книжевност на холокаустот*. Скопје: Сигмапрес.

